

Certificat de naixement

Des de la seua fundació, l'Associació Cultural Centelles i Riusech ha incidit en la necessitat de crear la seua pròpia revista d'investigació. Una revista que recollira tots aquells treballs d'investigació que no donen per a una publicació unitària però que tanmateix cal que siguen donats a conèixer. Una revista que contribuiria a divulgar les noves aportacions de joves i veterans investigadors i que a la vegada apropiaria la ciutadania olivana a la nostra història i cultura.

Aquesta idea inicial ja és una realitat amb l'aparició del primer número de *Cabdells*, una revista que ha estat possible gràcies a l'esforç constant del seu jove director, Manuel Martí, i de l'equip per ell dirigit. Però també gràcies a la col·laboració dels investigadors que hi publiquen els seus treballs, sense la participació desinteressada dels quals no hauria estat possible.

Cabdells, revista d'investigació de

l'Associació Cultural Centelles i Riusech, tindrà una periodicitat anual i naix amb l'objectiu d'oferir un espai de comunicació entre els mateixos investigadors i la ciutadania. Una revista perquè els estudiosos intercanvien, contrasten i donen a conèixer les conclusions dels seus treballs de recerca i que alhora servisca perquè els ciutadans coneguen aquestes aportacions realitzades en diferents camps: la història, la literatura, l'arqueologia, el patrimoni, etc.

Convidem, per tant, tots els investigadors i investigadores, d'ací o d'altres llocs a participar en *Cabdells*, ja que la revista admet treballs realitzats sobre qualsevol tema vinculat al nostre passat. És per això que ja en aquest primer número podem observar aportacions ben variades tant per la seua temàtica com per la procedència i adscripció dels seus autors.

Ací doncs teniu el primer número de *Cabdells* integrat per diferents arti-

cles, tots ells inèdits i avalats per l'experiència investigadora d'uns autors i per l'inici a la tasca de recerca de joves investigadors.

Finalment, invite totes aquelles persones interessades en el nostre passat cultural i patrimonial a llegir aquests articles

que de segur contribuiran a incrementar els seus coneixements i a millorar el seu nivell cultural.

ANTONI ESTEVE I BLAY
President de l'Associació Cultural
Centelles i Riusech d'Oliva

Presentació

“No r’han parit per a dormir:
et pariren per a vetlar
en la llarga nit del teu poble”

VICENT ANDRÉS ESTELLÉS,
Llibre de meravelles (1971)

L’any 1932 es publicava el primer número del periòdic setmanal *Patria Chica* a Oliva. Al taller de redacció, situat al número 2 del carrer de Sant Cristòfol, el director Hermelando Morera Boix enllestia un article de presentació hores abans de lliurar l’original a la impremta de Pedro Cabrera. El senyor Morera titulava aquelles breus però significatives línies «Nuestros propósitos», títol potser manllevat dels artistes modernistes i de la seua editorial «Nostre propòsit» que encetava la revista *L’Avenç* a finals del segle XIX.

Aquell home hi exposava les mancances de la seua època, volia reivindicar la cultura, les tradicions i la història d’un poble que, en aquells moments especialment delicats, estaven deixades de banda. El periòdic, subvencionat pels comerços i empreses que s’hi anunciaven, tot i que només fós un díptic de format gran tindria contingut divers. Així al costat del butlletí religiós hom trobava reflexions polítiques; així com també compartien pàgina els treballs d’investigació de Josep Maria Vidal amb les receptes de cuina. Era, tot plegat, com ens indica el subtítol, un recull miscel·lani, un «Semanario científico, literario y de información agrícola», però farcit de notícies interessants per al lector de l’època, per això esdevingué un dels pocs punts de difusió cultural dels anys trenta.

Ja han passat vora set dècades, els temps han canviat i reprenem el seu testimoni. Hui ja no és el senyor Morera qui escriu la seua presentació, sinó que ho fa un jove que, com diu el Serrat, ara té vint anys, i que encapçala un grup format per més joves encuriósits pel patrimoni històric d’Oliva, plens de desig de recuperar les arrels enfonsades del seu poble: Pura Castaño, Alícia Miralles i Jesús Cerdà. Amb ells també comparteix inquietuds Antoni Esteve, ànima invicta de l’Associació Cultural Centelles i Riusech i igualment ple de joventut.

Els joves conceben una revista, hereva de les que l’han precedida (*Oliva, La Verdad, Patria Chica, Levante, Sant’Ana, Aureba*), però, amb la pretensió d’eleva-la de rang, decideixen dedicar les seues pàgines exclusivament a la investigació, l’estudi i el pensament, inserint-la dins el marc de les anomenades revistes especialitzades. Serà el mitjà que done a conèixer el treball de tota aquella gent dedicada a la recerca, historiadors, literats, erudits consolidats del segle XX. Però també serà la plataforma idònia per treure a la llum la tasca il·lusionada de l’altra gent, la que comença, els erudits del segle XXI, les promeses del proper mil·lenni.

¿Quines són les consignes de la revista *Cabdells*? Us en done tres, fàcilment deduïbles del seu polièdric títol: denúncia, difusió i investigació. El primer dels lemes fa referència als cabdells com un dels símbols dels Centelles més abundantment repetit en l'ornamentació del seu palau comtal. Hui el palau ja no hi és, per això, amb un pèl d'impotència, fem una crida a la societat olivana perquè redescobrisca els signes identificatius que una llarga nit letàrgica els ha estat ocultant durant dècades i perquè no permeta que res així torne a ocórrer, perquè s'aprenja bé la lliçó.

La segona de les insígnies de la revista, la difusió, pren com a base la superioritat del llinatge dels Centelles respecte de la resta de famílies nobles renaixentistes valencianes. Els nostres comtes eren els «caps d'ells», herois de la guerra, però també il·lustres en les arts i la literatura, i esdevingueren mecenes de la cultura de la seua època. D'igual manera, nosaltres som hui els qui reprenem la seua tasca, som els seus primogènits i vetlem per una rica herència oblidada.

El perquè del tercer i últim condicionant de la revista, la investigació, el trobem en una accepció distinta i sobretot més suggerent del títol. Els nostres cabdells, com si de madeixes de fil daurat es tractàs, han de ser filats ben prim, amb agulla i tisora, des d'un extrem fins a la fi, per teixir un mosaic ple de brillantor, aglutinador de la cultura des de totes les vessants possibles: la història, els costums, la saviesa popular, la llengua, la festa, les creences i ideologies, que ens fan ser un poble singular i ric en matisos. Al cap i a la fi la investigació ens condueix necessàriament a la figura de l'investigador, vertader protagonista de la revista.

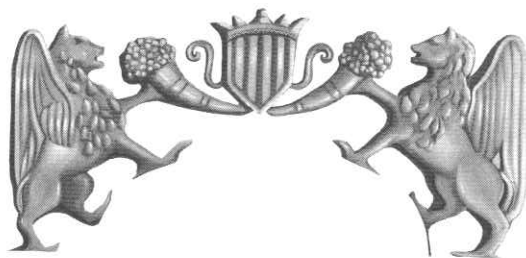
Fem un pas endavant, la revista deixa de ser un projecte per esdevenir una realitat. Pren forma i tothom obri les seues portes disposat a col·laborar-hi. Alguns estudiosos cedeixen desinteressadament els seus articles d'investigació perquè hi siguen publicats: Priscilla Muller, Josep Sanchis, Emili Casanova, Antoni Mestre, Josep Sendra, Francesc Gil, Josep Castell i Joan Pi. També pintors, fotògrafs i altres persones donen el seu suport a la iniciativa recentment nascuda: Salvador Mañó, Ramon Porta, Miquel Vicens, Leopold Espí, Vicent Josep Escartí, Vicent Roig, Rafael Sala, Enrique Orquín Llorca, Maria Rosa Ascó, Estela Navarro, Nicolau Martí i Laura Sanchis.

I tot aquest grup de gent possibilita la publicació de la revista que teniu a les mans. *Cabdells* és, per tant, el resultat de la tasca coordinada de tots ells, als quals des d'ací vull homenatjar i regraciar-los tot el temps que hi han dedicat. El resultat, del qual tots hem d'estar orgullosos, no es concep sense la valuosa aportació de tots i de totes. El seu treball és impagable.

Però el veredict final, ¿còlera o glòria?, és en les mans dels lectors i rau en l'acceptació que la nostra revista obtinga de part de la comunitat investigadora. Com a director de *Cabdells*, i en nom de tota la gent que hi ha participat, només em cal esperar que, tant de bo, siga positiu per poder, amb nova saba rejuvenidora, continuar sempre endavant, construint per a la nostra ciutat un futur ple d'esperances, de progrés i de projectes il·lusionants.

MANUEL MARTÍ I ASCÓ
Director de *Cabdells*

Els quatre aniversaris

El primer número de la revista que teniu a les mans ha de tenir un caràcter presentador, ja que constitueix el pòrtic de molts més altres números que, de ben segur, el seguiran. I res millor per presentar-nos al públic lector i a la comunitat investigadora que fer-ho en aquest any 1999, data en què conflueix tot un seguit d'efemèrides que tenen la vila d'Oliva com a actriu principal. La feliç coincidència de quatre aniversaris ha fet d'Oliva la capital cultural de la Safor i, per primera vegada, els projectes ací realitzats han tingut un ressò considerable a la resta del País Valencià i més enllà de les nostres fronteres. Us convidem a fer un passeig per la memòria i a través del temps per recordar-los, retornem al passat. Saltarem de segle en segle, des del XV al XVIII, des de l'època del Renaixement, passant pel període de la Il·lustració, fins arribar a l'etapa d'eclosió del Barroc.

I. La creació del comtat d'Oliva (1449-1999)

Més de mig mil·lenni fa de la creació del comtat d'Oliva. Som al segle XV, Castelnovo; Itàlia, breçol del Renaixement. Els països de la Corona d'Aragó, que havien mantingut íntimes connexions polítiques i econòmiques amb Itàlia des del Regnat d'En Pere III el Gran, intensificaren els seus contactes quan N'Alfons V, rei d'Aragó i Sicília, va conquerir Nàpols. El 14 d'abril de 1499, En Francesc Gilabert de Centelles Riusech, que havia estat al seu servei a la luxosa cort napolitana, junt amb personatges com Ausiàs March i Jordi de Sant Jordi, fou nomenat comte d'Oliva, com a premi per la seua fidelitat, i la vila d'Oliva és ornada amb el títol i dignitat de comtat. D'això fa 550 anys.

De la fama del primer comte, àlies Ramon de Riusech, molt en sabia el rei. En Francesc Gilabert havia participat en diferents campanyes a Itàlia, en la Guerra de Castella, en expedicions contra els turcs i tunisencs, i havia estat designat governador general del regne el 1478. Segurament, després de 1499, s'instal·là a la vila d'Oliva i començà a construir la seua suptuosa residència, el palau comtal que, tot i no existir físicament en l'actualitat, és un dels monuments de l'època del qual es conserva més documentació: plànols, fotografies, dibuixos...

Sumant-se a les publicacions ja editades referents al palau, presentem una sèrie d'articles relacionats amb els Centelles. D'una banda l'assaig de Priscilla E. Muller, conservadora emèrita del Museu de The Hispanic Society of America de Nova York,

en el qual ens parla de la seua involucració en l'estudi i investigació del palau comtal, des que n'adquireix unes peces en subhasta a Londres fins avui. D'altra banda, Josep Sendra, autor del llibre *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, ens presenta la transcripció i anàlisi lingüística d'un text de temàtica inscrita dins el binomi Centelles-Sardenya. Finalment, l'arxiver de Santa Maria la Major, José Castell, ens ofereix un estudi en què analitza la relació existent entre les religioses clarisses i els Borja-Centelles.

II. La butlla de la plebania (1549-1999)

Enguany també es compleixen 450 anys de la redacció de la butlla de la plebania d'Oliva, que tant d'esplendor donà a la nostra vila i que la convertí en una de les més insignes de l'antic Regne de València, donat que només n'existiren tres a tota la Corona d'Aragó: la de Montblanc a Catalunya, i les d'Ontinyent i d'Oliva al País Valencià.

El nostre recorregut ens condueix fins al segle XVI. El comte d'Oliva, que volia dotar la parròquia de Santa Maria del clero suficient per establir un culte més regular, afavorí que l'arquebisbe de València Tomás de Villanueva sol·licitàs la creació de la butlla signada pel papa Pau III, el 12 d'abril de 1549, aprofitant la dimissió del rector de l'església, mossén Pérez Arnal. Des d'ençà quedava suprimit el títol de rector i de rectoria, i tot el terme d'Oliva esdevení plebania i el seu regent plebà, que vol dir «qui està al servei del poble».

El text llatí de la butlla, que hui es conserva a l'arxiu de la Catedral de València, va dirigit al comte i els seus successors, els quals tenen reservat el dret de patronatge i doten econòmicament la plebania. És per això que el comte elegeix el plebà, que ha de ser veí d'Oliva i mestre en teologia o en batxiller. Havia d'estar acompanyat dels beneficiats, que l'ajudaven en la tasca pastoral. Tot just sobre el sistema benefICIAL que proposa la butlla us presentem un treball de l'historiador Francesc Gil. La butlla vertebrava la història del temple, des del segle XVI fins a la seua derogació, afavorida en part per la lamentable situació econòmica viscuda des del segle XVIII. El professor i investigador olivà Josep Sanchis, com a il·lustració d'aquesta època de davallada, ens presenta un estudi sobre l'economia de la parròquia. Darrerament, Manuel Martí, que ens presenta el seu primer treball d'investigació, parla sobre l'antiga confraria de la Sang d'Oliva, fundada arran de la creació de la plebania.

La vigència del dret laic de presentació del plebà que exposava la butlla durà fins que fou derogat pels nous cànons de l'Església Catòlica de 1918. La diplomàcia arquebisbal recomanà al comte d'Oliva que renunciàs al seu dret en benefici de les noves tendències més d'acord amb la societat del moment, sent l'últim plebà En Salvador Campos Pons (1905-1947). Tot i això, el costum de nomenar plebà el rector de Santa Maria continua viu avui dia, quatre segles i mig després de la redacció de la butlla.

III. El naixement d'En Gregori Mayans i Siscar (1699-1999)

Un altre dels esdeveniments que s'ha celebrat al llarg de l'any 1999 ha estat la commemoració del tercer centenari del naixement de l'intel·lectual olivà Gregori

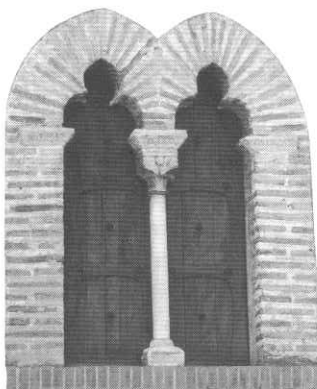
Mayans i Siscar. Fem un salt en el temps i ens situem a les acaballes del sis-cents, preludi del segle de la Il·lustració.

L'erudit Mayans nasqué l'any 1699 en el si d'una família benestant al carrer major de la vila, domicili que abandonà ben aviat, ja que es van haver de traslladar a Catalunya, acabada la Guerra de Successió perquè havien apostat per les tropes austracistes. Poc sospitaven els seus paisans olivans que Gregori esdevindria una figura clau no sols dins l'àmbit de la cultura valenciana, sinó també pel que fa al món cultural de la Il·lustració espanyola i europea. De retorn a terres valencianes, inicià el seu ascens en el terreny cultural: ocupà la càtedra de Dret Justinià de l'Estudi General (1723-1733) i l'any 1733 fou nomenat bibliotecari reial.

Però el període intel·lectual més productiu el visqué durant la nova estada a la seua vila natal (1739-1767), temps en què mantingué correspondència amb altres erudits coneguts de l'època, com són els casos de Voltaire, Muratori i Meerman. La trajectòria de Mayans ara rep l'influx dels novators, així importants foren tant les seues reflexions com el seu esperit innovador i reformista, manllevat de les noves tendències intel·lectuals europees.

Aquest caràcter transgressor és el que justifica la pluralitat dels seus estudis, centrats tant en l'ensenyament —fundà l'efímera Acadèmia Valenciana—, com en la filosofia, l'àmbit jurídic i les biografies... No obstant, aquesta voluntat de reforma suscità l'enfrontament a una sèrie d'obstacles que fa encara més encomiable la seua tasca i el consagra com una figura capdavantera de l'època, un home del seu temps.

La major part dels estudis i reflexions al voltant de Gregori Mayans i la seua obra han estat realitzats per Antonio Mestre, catedràtic de la Universitat de València; en aquesta ocasió ens ofereix una nova dissertació sobre l'obra mayansiana relacionada amb la vila d'Oliva que se suma a la seua ingent tasca investigadora. També el professor Emili Casanova, dedicat a l'estudi de la llengua, ens parlarà en el seu treball de les inquietuds lingüístiques dels Mayans, centrant-se sobretot en la tasca de Joan Antoni.

IV. La construcció de la capella del Crist de Sant Roc (1749-1999)

Acabem el nostre viatge a través dels segles. El quart dels aniversaris que celebrem enguany és el 250é de la construcció de la capella del Santíssim Crist de la Fe de l'església de Sant Roc. Tot i que a penes coneixem dades sobre els seus artífexs, hem de reconèixer la seua vàlua, la seua riquesa decorativa i la seua importància històrica.

L'any 1725 començaren les obres, sufragades sobretot a partir de les aportacions generoses dels veïns. Parlem doncs d'una edificació per al poble, però a més possibilitada pel poble. L'edificació que hui contemplem no és exactament l'original que s'acabà el 1749, ja que fou seccionada el 1854 per construir el nou temple parroquial. Seguint l'antic model del Renaixement, la nau era de planta de creu grega, enfront de l'actual que té planta rectangular amb absis poligonal.

El trassagrari és sens dubte una de les parts més interessants i alhora més desconeguda. Situat darrere del retaule major, aquest és típic del Barroc i té planta de creu grega. De la seua rica ornamentació destaca el paviment, tot de taulellets de Manises amb motius florals, les pilastres corínties que sostenen els arcs torals del quadrat central, i les pintures de la coberta al·lusives al tema de l'exaltació de la Creu realitzades per L. Chafreón. Tot aquest entrellat artístic, ple de simbolismes, constitueix certament el més clar exponent de l'art barroc a Oliva.

Per conèixer-ne més, Joan Francesc Pi, historiador i veí del barri de Sant Roc d'Oliva, ens ofereix un estudi on recopila notícies interessants i analitza el sistema de finançació de la capella i la seua vessant social i devocional. Nosaltres, per la nostra part, cal que ara cridem l'atenció sobre l'estat actual de la capella, que sol·licita urgentment una intervenció per garantir el seu bon estat. La recent il·luminació no només ens ha descobert la bellesa que hi havia amagada, sinó també el seu accentuat estat de degradació, fet que emfasitza encara més la nostra denúncia.

Retorn al present

Aquest breu però intens passeig a través de la història ens ha fet comprendre moltes coses i ara arribem a la nostra destinació final: 1999. És just, doncs, que aquest número inicial de la revista que ara naix, aquest primer *Cabdells*, el primer d'una llarga col·lecció, dedique esforços i planes a commemorar aquests fets transcendents per a l'activitat cultural de la vila d'Oliva, i que remarque el caràcter memorable d'aquest any, 1999, que prompte clourà les seues portes. Per aquest motiu, la revista que us presentem conté quatre seccions, una per a cada esdeveniment a commemorar, les quals vénen magníficament encapçalades per il·lustracions al·lusives als aniversaris, realitzades per dos artistes olivans: Miquel Vicens Riera i Ramon Porta Llorca.

A més a més, amb la intenció de donar-li personalitat pròpia, la revista ofereix una secció fixa. Oferim un recull de textos i de documents que, sens dubte, completaran els articles i facilitaran la comprensió d'alguns aspectes desconeguts. Els documents, de temàtica diversa, tenen dos nuclis d'origen diferent: per una banda, traem del calaix alguns articles ja publicats en les revistes culturals que ens han precedit, però que no han estat a l'abast del lector actual sense haver de recórrer a la consulta de biblioteques especialitzades; i, d'altra banda, així mateix, s'hi publiquen les transcripcions d'alguns manuscrits inèdits que, durant segles, han dormit als nostres arxius i fons bibliogràfics. Com no pot ser d'altra manera, en aquesta ocasió l'espai és dedicat a recollir textos referits a la celebració dels quatre aniversaris.

Perquè enguany és l'any 1999 i estem d'enhonorabona. La celebració dels quatre aniversaris ha estat motiu de goig i tothom ha intentat donar-li un realç especial. Aquesta és precisament una de les finalitats de *Cabdells*. Però ¿a qui hem de felicitar per aquests aniversaris? Als olivans i olivanes. Als del passat, per haver-nos possibilitat complir-los tots quatre. Als del present, que som els que hui hi som. I als del futur que, de ben segur, garantiran que aquesta celebració siga represa d'ací uns quants anys; no ens deixaran en mal lloc.

EL CONSELL REDACTOR

A la recerca del palau*

PRISCILLA E. MULLER

A les acaballes de 1980, vaig rebre al meu despatx del Museu de The Hispanic Society of America de Nova York el catàleg d'una subhasta organitzada per la Galeria Christie's de Londres, en què, il·lustrades com a lot número 42, hi havia: «*dues seccions d'un fresc espanyol de finals del segle XVI [...] part d'un gran fris que s'estenia per tota la part superior de la Sala d'Armes del palau d'Oliva*». A més d'aquest objecte excepcional, hi havia d'altres que apareixien descrits com a «*provinents del palau d'Oliva, València, Espanya*». Les observacions més immediates van provar que el fresc, descrit com «*l'exèrcit triomfant [d'En Francesc Gilabert de Centelles...] en processó*», excel·lia d'entre qualsevol altre de l'època; és per això que el Museu va considerar seriosament la seua adquisició.

Egil Fischer, últim propietari del palau comtal d'Oliva.

Les investigacions anteriors a la subhasta van revelar que després que acabàs la Primera Guerra Mundial, un arquitecte danès, artista, col·leccionista d'art i antiguitats, Egil Fischer (1878-1963), havia començat a desmantellar el palau d'Oliva —ja en runes per aquell temps— i, advertit pel govern espanyol perquè cessàs les seues activitats, havia enviat a Dinamarca totes les mostres que n'havia extret.

Tot i que els esforços de Fischer per endur-se les peces del palau foren interromputs el 1920, més tard, quan la fortalesa fou declarada Tresor Nacional l'any 1931, el monument poc hi romaní intacte. L'any 1932 el monument va sofrir una greu deterioració a causa de la pluja i després, durant la Guerra Civil, el que encara hi quedava fou brutalment maltractat. La major part del fris, que no s'havia endut Fischer, es va deteriorar i fou finalment destruït per les pluges torrencials dels anys quaranta. Només els dos segments que Fischer havia embarcat cap a Dinamarca s'havien conservat fins que es féu efectiva la seua venda en subhasta a Londres.

*Com en les meues contribucions al llibre *El Palau dels Centelles d'Oliva* (Oliva, 1997) i al catàleg de l'Exposició «El Palau Comtal d'Oliva» (1999), continue traçant, mitjançant aquesta memòria personal, el procés de recerca que, des d'Egil Fischer i Vilhelm Lauritzen fins a l'actualitat, s'ha seguit per recuperar la biografia del palau dels Centelles.

Cap a Londres

L'any 1980, mentre viatjava cap a Londres a la subhasta per adquirir, a més de les dues seccions del fris, dues llunetes esculpides en relleu i un fragment de fusta policromada del sostre de la Sala d'Armes, no imaginava la situació tan paradoxal com inesperada que prompte em faria esbrinar que els meus estudis posteriors sobre el palau se centrarien més a Dinamarca, que no a Espanya. Tampoc no sospitava que aquelles restes em conduïrien a l'arquitecte modernista danés Vilhelm Lauritzen (1894-1984), qui durant la seua joventut havia treballat amb Fischer a Oliva i havia mantingut un llarg i apassionat interès pel palau dels Centelles. Ni tampoc gosava pensar que les fonts a Dinamarca em proporcionarien una primera informació bàsica per conèixer aquest palau del gòtic tardà i començament del Renaixement.

Després de l'arribada i la catalogació de les peces, ja adquirides, al Museu de The Hispanic Society, van començar les investigacions històriques en profunditat, dutes a terme per diversos treballadors del Museu. I així, el 1982, totes les fonts relacionades amb el palau recopilades als Estats Units havien estat investigades. Les passes posteriors em farien viatjar novament a l'estranger.

Cap a Espanya

Fou en maig de 1982 quan la Doctora Margarita Estella Marcos, durant una reunió a l'Institut «Diego Velázquez» del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de Madrid, a propòsit d'un comentari sobre les meues investigacions en relació als objectes adquirits, em féu un avís que va produir en mi sorpresa i delectació. En aquell precís moment em podia presentar un visitant que compartia el meu interès pel palau, el Sr Joaquín Serra Belda de València. Ell també havia viatjat a Londres per a l'adquisició de les peces, però hi va arribar tard. Finalment i després d'aquell primer encontre em va convidar a visitar Oliva.

Uns dies després, ens trobàrem a Oliva amb l'alcalde, En Salvador Cardona Miralles, amb el qual vam visitar el lloc on antigament hi havia el palau i en vam examinar algunes peces procedents d'una col·lecció privada. Després, mentre preniem un café, el Sr Cardona va comentar que recordava, de feia temps, la visita d'un home alt, ja major, danés, anomenat Lauritzen, l'interès del qual pel palau l'havia portat a Oliva amb la seua filla uns anys abans. Com vaig saber després per part del mateix Lauritzen, el seu desig era tornar a veure una vegada més el *Palacio* que havia conegut tan íntimament seixanta anys enrere, i per això va tornar a Espanya en juny de 1978. Lauritzen i Cardona, que pensava que Lauritzen estava relacionat amb l'«Eric Fischer» que es va endur algunes peces del palau cap a Dinamarca seixanta anys abans, compartien un interès profund pel palau i van mantenir correspondència durant un cert temps.

Sense aquesta referència inesperada i quasi casual de Cardona sobre Lauritzen, el nom del qual em va lletrejar, la tasca desenvolupada des d'ençà no s'hagués dut a terme, ja que suposà una clau vital per obrir el camí cap a la recuperació de la soterrada memòria del palau.

La connexió danesa. Cap a Dinamarca

Immediatament després de tornar a Nova York, vaig escriure a un amic i col·lega a Copenhaguen, Jørgen Rømer, que aleshores treballava en *Fotografisamligen* en la *Kunstakademiets Bibliotek*, perquè em proporcionàs més dades sobre l'home del qual només sabia el nom. La seua resposta fou ràpida i no només incloïa dades biogràfiques referents a Lauritzen que parlaven sobre el seu reconegut prestigi, sinó que també em deia que havia tingut l'oportunitat de conversar amb ell. D'aquesta manera em vaig assabentar que Lauritzen, inspirat per la seua visita a Oliva el 1978, havia volgut recentment recollir tot el material disponible que li fóra possible relacionat amb *El Palacio*, denominació que li va atorgar Fischer. Poc després, Lauritzen va telefonar a Olga Fischer, vídua d'Egil Fischer, que vivia al nord de Dinamarca, prop de Nørrehald, la casa que el seu marit s'havia construït en un principi, a Femøller Strand, i li va sol·licitar ajuda per aconseguir qualsevol mena de material rellevant sobre el palau d'Oliva que ella pogués conservar.

Després, durant una visita amb Lauritzen, a Rømer se li van deixar en dipòsit a la *Kunstakademiets Bibliotek* dues llibretes menudes de Fischer, així com fotografies de la seua estada a Oliva de 1919-1920. Lauritzen també va comentar al meu company danés la seua correspondència amb Cardona. Més interessadament, Lauritzen va remarcar que les seccions del fris i algunes escultures en relleu que Fischer havia enviat a Dinamarca, s'havien quedat durant molt de temps al Museu d'Arts Aplicades de Copenhaguen, ja que aquest no tenia la intenció d'incorporar-les al seu projectat «Museu Espanyol» de Copenhaguen, ni tampoc aparentment a Nørrehald, sinó de vendre-les. Açò explicaria perquè quan foren vistes a Londres l'any 1980, encara eren embalades amb paper de periòdics danesos.

Poc després em van arribar les fotografies de Lauritzen, per mediació de Rømer, que mostraven gran part del fris en el seu lloc original de la Sala d'Armes, ja que foren preses mentre treballava Fischer al palau. Al terra es veien dues seccions ja embolicades per ser embarcades rumb a Dinamarca. Les fotografies foren de considerable importància, ja que no només permeteren una lectura del fris quasi en la seua totalitat, sinó que van ajudar al conservador del Museu a continuar la restauració de les dues seccions i unir-les perquè aparegueren juntes tal i com ho havien estat al palau.

Però per saber més sobre la riquesa del material del palau que era a Dinamarca, vaig haver de donar-me pressa i anar a Copenhaguen. Lauritzen, que havia parlat tan apassionadament del *Palacio* es trobava greument malalt i conscient dels seus vuitanta-vuit anys. Estava ansiós, però, de transmetre tot el que sabia sobre l'edifici, i fou ell qui comunicà a Olga Fischer la meua imminent arribada.

Vaig arribar a Dinamarca el setembre de 1982. A Copenhaguen vaig tenir el plaer de fotografiar i fotocopiar les dues llibretes de Fischer que Lauritzen havia lliurat a l'Acadèmia, en les quals apareixia l'importantíssim esborrany d'un plànol del palau de dues pàgines. I també vaig tenir l'oportunitat de reunir-me amb Lauritzen a la seua casa de Hellerup. Junts vam revisar el material d'Oliva que ell havia recollit i vam parlar sobre la seua experiència. Després vaig viatjar amb Rømer per reunir-me amb Olga Fischer.

L'Olga estava il·lusionada de saber de l'interés que suscitaven els resultats del treball del seu difunt marit en relació amb el palau dels Centelles i sorpresa, d'igual

manera que Lauritzen, en assabentar-se de les vendes a Londres dels objectes que el seu marit custodiava a Nørrehald. Molt amablement em va permetre fotografiar tots els documents i fotografies importants en mans d'ella i em va deixar els negatius per fer-ne noves còpies. Durant la conversa em va comentar el seu interès personal per mantenir i preservar el material d'Oliva del seu marit. Aquest interès el vaig tenir en compte mentre continuava les meues investigacions, ja que tot i els esforços de Lauritzen i d'Olga Fischer per donar-li una destinació final al material d'Oliva, existia una aclaparadora manca d'atenció a Copenhaguen envers el projecte del *Palacio* de Fischer. Açò, junt amb la incertesa de trametre el material a Oliva o a València, possibilitats que vaig explorar els anys 1983 i 1985, va causar que la documentació de Fischer-Lauritzen restàs a Dinamarca fins el 1985.

A primeries de 1986, vaig rebre una carta de Rømer, en què em deia que Olga Fischer, revisant el material del seu marit amb l'ajuda d'un jove estudiant d'arquitectura, havia descobert uns dibuixos que evidentment procedien de la tasca desenvolupada a Oliva. Tot i que inicialment la seua autoria era poc clara, amb l'excepció d'un únic dibuix signat per Fischer, es va saber que eren aquells que Lauritzen havia realitzat en l'antic palau comtal i que ell mateix havia estat buscant abans de la seua mort esdevinguda el 1984. Com que els dibuixos eren massa grans per fotocopiar-los complets, prop d'Ebeltoft, hom va proposar que jo tornàs a Femøller Strand per estudiar els dibuixos i buscar alguna possibilitat per obtenir-ne una còpia. Analitzades totes les possibilitats de reproduir els originals, que no m'oferien resultats satisfactoris, un matí fred i nevat de febrer de 1986, Olga Fischer va decidir finalment lliurar els plànols i dibuixos originals a The Hispanic Society, l'únic organisme públic que activament promovia la recerca de la història del palau d'Oliva i que garantiria l'òptima conservació dels documents.

Nørrehald, casa que Egil Fisher es construí a Dinamarca i que recull algunes peces del desaparegut palau d'Oliva.

Pocs dies després es va decidir a Copenhaguen que la documentació que Lauritzen havia dipositat a l'Acadèmia era de poca vàlua per a l'estudi de l'arquitectura danesa, però que, tot i això, objectes com les llibretes de Fischer eren de gran importància per a un museu que acollís tot el material i restes del palau d'Oliva; per això els documents de Lauritzen havien de ser emplaçats a The Hispanic Society.

Amb aquestes donacions, directament d'Olga Fischer i indirectament de Vilhelm Lauritzen, The Hispanic Society va aconseguir el març de 1986 la vital documentació de Fischer-Lauritzen, que em permetrien estudiar, comprendre i projectar una reconstrucció del palau. L'interès d'Olga Fischer no acabà ací, ja que un any després, va cedir tres monedes dels segles XIII-XVI, incloent-ne una de l'època d'Alfons V (1416-1458) que el seu marit va trobar mentre treballava al *Palacio*.

De nou a Nova York

Amb les dues seccions unides, les dues escultures en relleu i el fragment de fusta policromada del palau dels Centelles exposades al Museu de The Hispanic Society, i la documentació adquirida a començos de 1986, que necessitava un estudi i catalogació, l'activitat de recerca a l'entorn del palau d'Oliva fou aturada temporalment. Però l'arribada d'un periòdic danés, el febrer de 1990, amb una secció dedicada a Nørrehald, informava que el seu actual propietari havia cedit a The Hispanic Society els elements que en realitat havien estat comprats en la subhasta de Londres.

Després, en setembre de 1994, el mateix Rømer, que coneixia bé la tasca desenvolupada per Lauritzen en el projecte d'Oliva, va escriure una monografia sobre l'arquitecte, publicada a Copenhaguen i en la qual oblidà esmentar el seu treball fet a Espanya amb Fischer. Quan aquesta inexcusable llacuna va atraure l'atenció dels interessats per l'arquitectura vaig rebre una invitació de la revista anual d'arquitectura danesa, *Architectura*, per escriure una relació de les activitats realitzades per Fischer-Lauritzen en el palau d'Oliva i la importància del seu treball. Finalment gran part del material recollit des que The Hispanic Society comprà les peces el 1980 podria aparèixer imprés.

Seguint a la publicació de «The Oliva Palace of the Centelles. Activities of Egil Fischer and Vilhelm Lauritzen» dins *Architectura* 18 (1996), alguns exemplars foren enviats a col·legues i amics a l'estranger. Aquells que van ser enviats a Espanya motivaren una sorprenent carta d'Oliva que em va arribar en novembre. La carta era d'Antoni Esteve, president de l'Associació Cultural Centelles i Riusech, en què em parlava sobre aquesta Associació recentment creada i les activitats encetades per promoure investigacions relacionades amb els Centelles d'Oliva a Espanya i amb qualsevol altra de les regions alfonssines que vorejaven la Mediterrània. També em comentava els plans de l'Associació per commemorar el 550é aniversari del nomenament per part del rei N'Alfons el Magnànim d'En Francesc Gilabert de Centelles i Riusech com a comte d'Oliva, i d'Oliva com a vila comtal. A més a més l'Associació ja tenia en marxa una gran publicació, en la qual una traducció del meu article aparegut a *Architectura* suposava una important contribució. Una reunió amb el Sr Esteve a Madrid poc després em va proporcionar més detalls i una bona impressió de les ambicions de l'Associació per als anys que vindrien.

I com es diu als Estats Units, i sens dubte a altres llocs, la resta ja és història. Com

ja és sabut, el 1998 va arribar amb la publicació del llibre *El Palau dels Centelles d'Oliva*, que incorporava el meu article sobre el palau transcrit. I el 1999 a Oliva i a The Hispanic Society of America de Nova York, l'exposició «El Palau Comtal d'Oliva» que junt amb el catàleg ha reunit moltes més dades visuals i documentals que ajuden a obtenir un sentit de l'estructura física i l'ornamentació del “perdut” palau dels Centelles d'Oliva.

La recerca historicoartística

Tal i com m'ha ocorregut en el procés de recerca que he relatat, dut a terme a base d'esdeveniments fortuïts, qualsevol historiador de l'art pot, si té sort i és perspicaç, resultar afortunat i obtenir resultats satisfactoris en la seua tasca, tal i com ho demostren els estudiosos participants en el llibre *The Historian as Detective, Essays on Evidence*.¹ Però la tasca de l'historiador no sols consisteix a acumular dades, sinó a interpretar-les i presentar-les dins un context àmpliament perceptible, a més d'examinar i situar un objecte artístic o monument dins el context del seu temps. Com que la documentació relativa a la creació del palau dels Centelles d'Oliva que podia existir als arxius d'Oliva desaparegué durant els anys trenta, ha estat necessari recórrer a altres edificis històrics per detectar coincidències visuals i documentals que foren estudiades, assimilades o rebutjades per reunir una concepció informada del palau, la preeminència del qual fou obviada durant tant de temps.

El palau dels Centelles: l'últim sospir. Actual carrer del palau.

La secció del fresc de Nova York i el fris d'on provenia, que representa un exèrcit en marxa, amb un dels Centelles entre els seus prohoms, fou lògicament el punt inicial d'estudi. Narracions històriques de l'època han estat consultades, així com també examinades fonts visuals i d'arxiu, i qualsevol fresc contemporani, pintures i manuscrits investigats bé a Espanya, Portugal, França, Itàlia o a qualsevol altra àrea de la Mediterrània controlada alguna vegada per Alfons el Magnànim i els Centelles, des de la costa llewantina fins a Sardenya o Rodes. S'han elaborat estudis comparatius sobre l'arquitectura del palau com els revelats per les llibretes, fotografies i dibuixos de Fischer i Lauritzen, i s'han efectuat viatges cap a l'oest: les Açores, les Canàries, Madeira i després cap al nou món.

¹ ROBIN W. WINKS, ed. (1970) *The Historian as Detective, Essays on Evidence*; Nova York: Evanston.

Malauradament, tot i els esforços realitzats, la singular expressió estilística que trobem al fris del palau d'Oliva continua posant en dubte l'atribució de l'autoria. Especialistes a l'estranger o que visitaven The Hispanic Society han estat convidats a analitzar i parlar sobre el fris i els seus possibles creadors, així i tot, no n'hem obtingut cap resposta definitiva. De fet, jo personalment, vaig estudiar les fotografies de les seccions del fris a l'Istitut Amatller d'Art Hispànic de Barcelona on el seu director, En Josep Maria Gudiol i Ricart, prestigiós expert en art hispànic medieval i gòtic, em retreia perquè estudiava aquella pintura i m'afirmava que, tot i ser conscient que procedia d'Oliva, el fresc no era espanyol.

I certament, aquells que pintaren el fris olivà potser havien pertangut al grup de pintors de França, Itàlia o Holanda que durant l'època eren a Espanya i que no deixaven signat cap treball. Per altra banda, però, podríem proposar que foren artistes del nord els qui havien pintat el fris, donat que els tapissos que penjaven davall d'aquest, complements semblants a aquells que Alfons el Magnànim a Nàpols i d'altres governants de l'època que venien de les terres baixes d'Escòcia van manar col·locar a llurs residències. Fins i tot podien haver estat artistes locals, que haurien calcat alguns dibuixos d'altres llocs, seguint la pràctica de copiar esborranys i reproduir-los després, molt estesa a l'època i que aprofitaria per repetir les figures militars menys importants representades al fris.

Potser els tapissos podrien servir com a font històrica per al fris, però aquells que es trobaven a la Sala d'Armes havien desaparegut ja en el moment de les fotografies conservades, i les investigacions realitzades sobre tapissos existents que podrien semblar apropiats i de les mateixes característiques van resultar ser tan poc convincents com els estudis mampresos per cercar els artífexs del fris.

La investigació històrica sobre les figures inscrites dins el fresc, analitzades dins l'esdeveniment que volen representar —el retorn triomfal d'En Francesc Gilabert després de la conquesta de Nàpols el 1442—, produí els resultats més positius, presentats al meu assaig del catàleg de l'Exposició de 1999. Aquestes investigacions enllacen la història del període d'Alfons el Magnànim amb l'anàlisi d'altres àrees històriques com l'heràldica, la vestimenta, les armes, l'armadura i fins i tot la numismàtica —amb la consulta, per exemple, dels retrats dels medallons renaixentistes italians produïts per al Magnànim.

L'arquitectura i les decoracions esculturals del palau dels Centelles també han exigit l'examen d'altres manifestacions del gòtic tardà i del primer Renaixement a la península juntament amb l'herència arquitectònica àrab. L'arquitectura manuelina a Portugal, aproximadament des d'Alentejo fins a Coïmbra, ha estat visitada i estudiada. Cal, però, afegir-hi que si tota la multiplicitat d'expressions arquitectòniques peninsulars existents, com ara al País Valencià, Barcelona, Salamanca, Viso el Marqués, o a la gran sala del restaurat castell de Santa Catalina de Jaén, a Évora o Beja a Portugal, a Ponta Delgada a les Illes Açores, o a Santo Domingo a la República Dominicana, fóra analitzada, podríem obtenir-ne resultats que ens ajudarien a avaluar les característiques del desaparegut palau d'Oliva. Aquest procés es podria efectuar seguint l'exemple recentment encetat de les publicacions dedicades a monuments contemporanis de València, que han contribuït a conèixer, finalment, amb més precisió l'origen i la data dels elements arquitectònics i decoratius del palau d'Oliva, tal i com ja he comentat en el meu article inclòs al catàleg de l'Exposició de 1999.

Secció de fris que fou adquirida per The Hispanic Society of America en la subhasta celebrada a Londres l'any 1982.

I ja per acabar, m'agradaria fer ús d'aquestes pàgines per donar les gràcies a tots aquells que, amb la seua ajuda i consells, m'han guiat a la recerca del palau, a més de tots aquells col·legues que hi ha ressenyats en aquest text, tant de Nova York com de fora; i molt especialment al meu marit, C. Robert Muller, la paciència i companyia del qual han contribuït immesurablement a l'èxit d'aquesta apassionant investigació.

PISCILLA ELKOW MULLER

Nascuda a Nova York

Conservadora Emèrita del Museu de The Hispanic Society of America

L'abús de poder als feus sards del comte d'Oliva en un decret del virrei Madrigal sobre el senyoriu del Màrguine (1561)

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

L'any 1561 Alvaro del Madrigal, virrei de Sardenya, realitzà una visita general per aquell Regne. En passar per l'Encontrada del Màrguine (*Marghine*),¹ un dels senyorius pertanyents al comte d'Oliva Pere de Centelles, i que tenia com a principal nucli el castell i la vila de Macomer, manà elaborar un informe sobre la situació d'aquell feu, la seua administració i les demandes dels seus vassalls, i decretà diverses mesures per tal de posar fre a una sèrie d'abusos comesos pels administradors del Comte.²

Les autoritats a qui es dirigeix el virrei en el preàmbul són: el governador del Cap de Logudor, que comprenia la zona nord de Sardenya; el regidor, o màxim representant del comte d'Oliva per al conjunt dels seus senyorius; l'oficial o representant en cada "encontrada" o senyoriu; el "major" o màxima autoritat de cada vila; els funcionaris auxiliars ("ministres"), així com els escrivans.

Aquest document, del qual reproduïm la major part,³ està dividit en uns apartats o "capítols" numerats,⁴ dividits cada un en dos paràgrafs: el primer, que comença amb "Ítem...", conté una exposició de fets, i el segon un manament ("*Proveeix i mana Sa Senyoria...*")

Passant a la temàtica, l'apartat [IV] informa que molts delictes no són jutjats, sinó que sobre ells s'apliquen penes arbitràries o acords negociats ("composicions"). El virrei ordena que s'executen les sentències segons estableix la "Carta de Lloch" (*Carta de Logu*).⁵

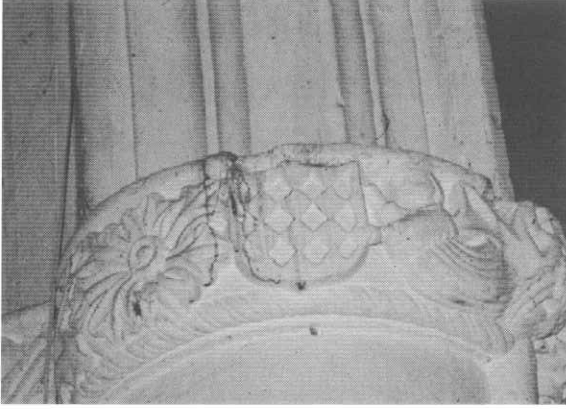
¹ Els feus dels comtes d'Oliva a Sardenya (Montagut, Anglona, Màrguine, Osilo, Coguinas), comprenien el territori d'uns trenta municipis actuals. Foren concedits a Bernat de Centelles pel rei Alfons el Magnànim en 1421.

² El document consultat es troba en l'*Archivo Histórico Nacional, Fondo Osuna*, lligall 4069.

³ Per un error de microfilmació, no disposem del text complet; hi ha un salt de 2 pàgines, que indiquem en la transcripció.

⁴ En el text original, els apartats estan numerats amb xifres romanes a partir del XII; hem hagut de reconstruir la numeració dels anteriors, que comença en el [IV] (ja que com hem dit en la nota 3, no disposem del text complet). Els números reconstruïts van indicats entre claudàtors.

⁵ *Carta de Logu*: codi jurídic redactat originàriament en llengua sarda, promulgat en 1392 per la jutgessa Elionor d'Arborea, i que fou declarat d'ús general per a tota Sardenya durant el parlament del 1421, essent virrei Bernat de Centelles. Es mantingué en vigor fins a l'any 1827.

Escut dels Centelles a l'església de San Bachisio de Bolótana, un dels pobles de l'Encontrada del Màrguine

i no sols els maltracta, sinó que arriba a empresonar-los, i els substitueix per persones afins a ell, fets que atempten contra la imparcialitat dels judicis.

Els notaris cobren minuts excessives pels inventaris de béns, segons tracta l'apartat [VIII], i en el [IX] es denuncia que l'oficial i l'escrivà, en qualsevol assumpte judicial per insignificant que siga, s'aprofiten de la ignorància dels vassalls i els obliguen a fer declaracions de béns (fins i tot de la roba que porten), i qualsevol omissió o oblit són considerats fals jurament, i castigats amb multa (*maquícia*).

El [X] tracta del pregó que, contra tota legalitat, han fet públic l'oficial i el regidor, en el qual es prohibeix comprar béns mobles o immobles dels vassalls que abandonen el senyoriu. El virrei declara il·legal el contingut d'aquesta crida i mana que siga revocada.

L'apartat [XI] s'ocupa dels "manaments" o prestacions personals, per les quals els vassalls estan obligats a desplaçar-se per realitzar diversos encàrrecs, o a posar els seus cavalls a disposició de les autoritats feudals. Aquests manaments es presten també a abusos per part de regidors i oficials: tardança en la devolució dels cavalls, mort o pèrdua d'aquests, etc., així com escassa alimentació, tant dels cavalls com dels qui els muntren.

Per tal de combatre el furt de cavalls i bestiar en general (XII), es prohibeix que es compren animals que no vagen acompanyats d'un document que justifique la seua procedència.

Els vassalls són forçats per l'oficial a realitzar serveis que no estan obligats a fer, com guardar els presoners (XIII), quan el comte, per les facultats jurisdiccionals de què disposa i la quantia de rendes que rep, hauria de tenir unes presons millors i ben custodiades. Als manaments abusius s'afegeix el mal tracte de paraula "y d'altres maneres" de l'oficial i funcionaris cap als vassalls, que són tractats pitjor que els esclaus, ja que aquests, almenys, són considerats un bé patrimonial que cal conservar (XIV).

L'apartat XV parla de com a l'hora de recaptar el delme dels porcs (en sard, *deghinu*), l'oficial no fa cas del costum que n'estableix diferents proporcions segons l'època i l'engreix dels porcs (1/10 si estan ben engreixats; 1/15 si ho estan mitjanament, i 1/20

amb poc greix), i pren de forma abusiva la proporció més alta (1/10) en temporada de poc greix. El regidor i l'oficial obliguen a pagar rendes en espècie superiors a les acostumades (XVI): a l'antic tribut d'un tronc per a llenya i un sac de palla per cap de família, s'afegeix la mateixa quantitat per cada fill.

Els "maixelladors", encarregats de vigilar que els ramats no entren en els terrenys cultivats, són reclutats entre persones de mal viure (XVII), que s'extralimiten en la pràctica del "maixell" o confiscació dels animals invasors dels cultius, de manera que els seus abusos són denunciats pels vassalls com a robatoris.

Dos llauradors que ajunten els seus bous per a llaurar, abans pagaven a mitges l'impost corresponent al jou, en total 15 sous (XVIII). Ara són obligats a pagar el doble, com si cadascú tinguera el jou sencer (és a dir, 30 sous en total). I els vassalls de Biore (XIX) denuncien l'augment, per decisió arbitrària de l'oficial, del "compartiment" o contribució fixada pel Parlament⁶ que correspon a la seua vila.

El virrei denuncia l'estat lamentable de les presons (XX): una fossa humida on han mort alguns presoners, i uns ceps que han causat més d'una mutilació. Mana que siguin substituïts per cadenes "segons la qualitat dels delictes i persones". I com que hi ha presos que porten anys esperant el judici, o que continuen en presó després de complida la condemna, mana que l'escrivent porte un registre dels presos, de la situació de cadascun, i de les dates d'entrada i d'eixida de la presó.

Com podem veure, la situació dels vassalls als feus sards dels comtes d'Oliva no era molt envejable, i no devia ser molt distinta de la que es donava en altres llocs sotmesos en aquella època al domini feudal. Les mesures dictades per reis i virreis, per tal d'alleugerir la situació dels vassalls, no aconseguien acabar amb una sèrie d'abusos que tenien la seua arrel en la mateixa estructura social i econòmica d'aquell sistema.

Transcripció del document

Lo Rey de Castella, de Aragó y de Sardenya.

Don Alvaro de Madrigal, Comenador Major de Aragó y de Montalvan, del Orde de la Milícia de Sant Jaume de la Espasa, Conseller de la Sacra, Cathòlica y Real Mag[esta]t del Rey nostre Señor, y per sa Mag[esta]t Lloch[inent] y Capità G[e]n[era]l en lo p[re]sent Regne de Sardenya.

Als nobles amats de sa Mag[esta]t lo G[overnador] y Reformador del p[re]sent cap de Llogudor y Regidor de les terres del sp[ectable] Compte de Oliva, Off[icia]ls, Lloct[inent]s, Majors de la vila de Macomer *eo* Encontrada de aq[ue]lla y viles, y lloct[inent]s de aquells, escrivans y altres Regidors, Offisials y Ministres de la dita Encontrada de Macomer, en aquella constituïts, constituïdores [sic], y altres persones a qui les p[re]sents pervindran, p[re]sentades o mostrades seran y s'esguardaran en qualsevol manera, salut y dilatió. Per quant en la visita general, per observatió de les Reals Pramàgtiques [sic] y manaments de sa Mag[esta]t, per nós feta del p[re]sent,

⁶ Segurament es refereix al Parlament convocat pel mateix virrei Madrigal en 1558, i que es clausurà en 1561. En ell s'aprovaren despeses per valor de 100.000 ducats, la major part destinats a obres de fortificació i defensa (Mateu 1964, 199; v. Bibliografia).

trobant-nos personalment en la dita Encontrada de Macomer, y visitant aq[ue]lla, entre altres coses per nós en la visita provehides, convenientes y conuinets [sic] la bona administració de la justícia, causes y coses de la dita Encontrada de Macomer, y viles y vasalls de aquella, avem decretades y provehides les decretacions infrascriptes, segons estan escrites y continuades en la fi de caun capítol de una sèdula eo suplicació del Fisch Real, y també en una provisió eo decretació General nostra, a dotze del mes de març prop passat, en la vila de Macomer, fetes les quals són del tenor següent:

[...]⁷

Proveix y mana Sa Señoria que-s fasa y observe com se supp[li]ca, sots pena de sinquanta ducats.⁸

[IV] Ýtem en registres y processos se troba en esta baronia, que per furts y altres delictes, y per testimonis, que no solament après dels XV dies y més, o emperò après de anys, admeten a composicions y prenen maquísias⁹ y penes, algunas judicades y altres no, lo que segons capítols de Carta de Lloch fer no poden, sinó exequant[t] les penes corporals segons la lley de dits capítols, per lo que supp[li]ca lo Real Fisch que-s

mane sots penas que tals coses no se fassen, sinó que serven los capp[ít]ols segons són hobliguats.

Proveix y mana Sa Señoria que-s guarden y observen los cap[ítol]s de Carta de Lloch, sots pene de cent ducats als qui contrafaran.

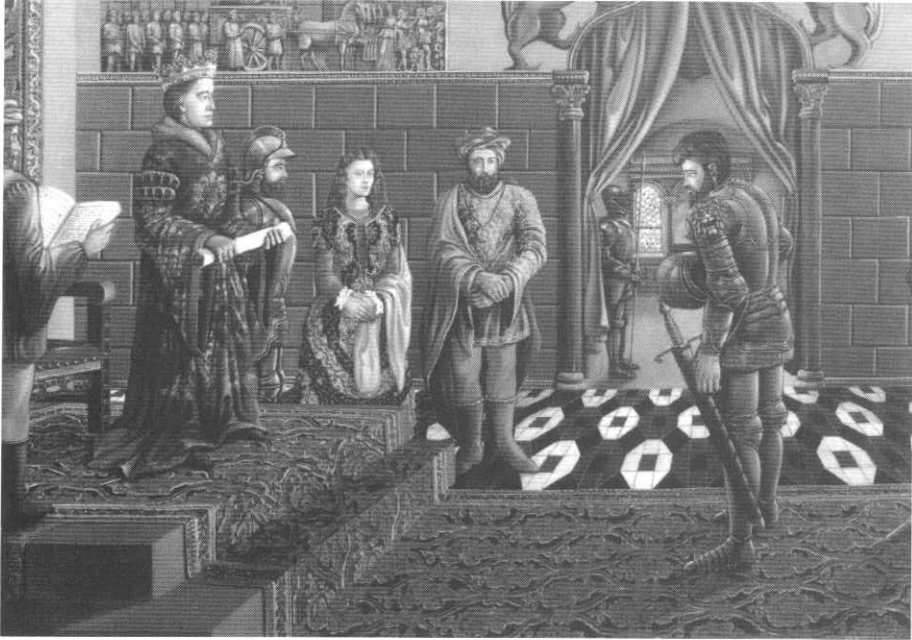
[V] Ýtem més se troben molts processos que no són judicats de molts anys, y també en la visita que-s ha fet de les presons en lo castell de esta Encontrada, a trobat presoners de un any y més temps que estan en les presons, y alguns no yudicats, y altres en apellacions, y axí estan suspeses les causes, y los pobres delinqüents em presó, uns per no judicar, los altres per no poder seguir les apellacions per sas probresa e ygnorànsia, supp[li]ca lo Real Fisch dos coses per lo bon hórde y perquè les causes criminals sien despedides: *primo*, que-s hordene y mane, axy com també ho ha manat y provehit en altres llochs y terres de barons hont era lo matex descuit, que les causes y processos dels delinqüents sien finits y sentenciats dins tres mesos, y també *secundo*, que judicats que sien los delinqüents, encara que a ells toque la prosequió de la causa, lo que fer no poden per sa pobresa e ygnorànsia, com moltes voltes ho solen fer los sarts, que lo Hoficial o Regidor yntroduesca y fenesca la causa devant del jutge superior dins altres tres mesos, notificant emperò al vassail si voldrà ell devant del jutge de apellació dir alguna cosa, puix en Sàcer y en Càller, ha ont serà apellat, tenen proquiradors y advocats, y axí les causes determinaran, lo que se supp[li]ca lo Real Fisch per la bona administració de la justícia.

Proveheix y mana Sa Señoria que les causes criminals sien finides dins tres mesos, y passats aquells, si no seran finides, enbien lo procés a Sa S[en]yoria, perquè vist aquell pugua veure a culpa de qui s'és differit, y proveheix conforme a justícia, y quant les causes de apellació, que lo baró, Regidor o Hoficial hagia de introduir, prosehí y finir aq[ue]llas, encara que lo apelant no la introduís ni proseguís dins tres mesos del

⁷ Falten dues pàgines del document, com hem advertit en la nota 3.

⁸ Al final de cada apartat numerat figura la següent frase en llatí: *Scriba Ferrer pro Serra*, que no creem necessari reproduir per raons de brevetat.

⁹ *Maquícia* (del sard *machizia*): multa.

En Francesc Gilabert de Centelles és nomenat comte d'Oliva pel rei Alfons el Magnànim. Fragment del quadre de Manolo Gallardo (col·lecció particular).

die de l'apellatió en avant contadors, cessant tot just empediment, notificant al altra part com se tramet lo procés al superior, perquè pugua fer son procurador y proseguir la justísia, e açò fassen sots pena de cinquanta ducats.

[VI] Ýtem que per molts testimonis consta quant absolut vol ésser lo Official mossèn Manuel Martorell, que vuy regeix, que quant ell dóna una sentència, si se apellen de aq[ue]lla, yngúria y maltracta los apellants, y no lis vol admetre les appellacions, *precipue*¹⁰ en coses criminals, cosa exorbitant y fora de tot dret, ans digna de molt càstig. Supp[li]ca lo Real Fisch que ha provehit y manat que lo Official o Off[icial]s que seran sien benignes ab los delinqüents y admeten benignament les appellacions ultra les penes estatuydes ab altres penes.

Proveheix y mana Sa Señoria que lo Off[icia]l admeta las appellacions benignament, majorment en les causes criminals, sots pena de cinquanta ducats.

[VII] Ýtem un altre gran exçés fa dit Oficial, segons consta per processos y testimonis, los quals com s'ha vist processos y testimonis, y per les confensions [sic] del mateix Official, que per no judicar com ell vol y li par,¹¹ maltracta los judicants y los posa en presó, cosa fora de tota regla de dret, perquè los judisis han de ser líberos y no subjetes a la voluntat de ningú, perquè en altra manera no serian necessaris los bons hòmens ni sos judisis, *imo*¹² lo que pigior és, sots nom y pretensió que ha judicat contra capítol de Carta de Lloch y capítols del [sic] Carta Bras Militar, los fa judicar ab

¹⁰ *Praecipue* (adverbi llatí): principalment.

¹¹ *Par*: pareix, sembla.

¹² *Immo*: adverbi llatí que significa 'ans, pel contrari'.

altres prohòmens, los quals, per que no-ls vingue pigior que als altres, diuen y judiquen lo que ell vol. Supp[li]ca lo Real Fisch que estos abusos, no sols ab aquest Official, però ab los altres, no se fasa, *imo* que als que an pignorat, que se lis mane li sian tornadas.

Proveheix y mana Sa Señoria que lo Oficial sie a estar a lo que los judicants o la mayor part de aquells hauran provehit y declarat, si ya no fos contra exprés y espesial cap[ít]ol de Carta de Lloch.

[VIII] Ýtem los notaris fan un gran excés, que dels inventaris que fan prenen un sou per lliura del que valen los béns ynventariats que fan certes partisions, segons diuen, lo que és contra cap[ít]ols de Carta de Lloch cent y hu y cent y vint y quatre, tant en respecte dels qui moren com de les altres coses, que no an de pendre sinó quatre dinés, segons lo capítol de cent vint-i-quatre. Soplica lo Real Fisch que-s mane, en respecte dels que moren ab testament o sens testament, y y a fills menors o no, que se serve lo capítol de cent y hu, y en lo pendre dels salaris, lo capítol de cent vint y quatre, y llevar abusos y excessos.

Proveheix y mana Sa Señoria que lo escrivà no puga pendre sinó quatre dinés per lliura¹³ dels inventaris, conforme al cap[ít]ol de cent y vint y quatre,¹⁴ y quant al fet dels inventaris dels que moren sens testament y i aurà pobils, se cerve¹⁵ [=serve] lo cap[ít]ol de cent y hu,¹⁶ sots pena de cinquanta ducats.

[IX] Ýtem se fa un altre mayor abús per lo Oficial y escrivà, que per cada sentència o coseta o de altra qualsevol poca cosa, per lo interès del escrivà y Oficial fan inventari de la roba dels que les por...¹⁷ y lo que pigor [=pitjor] és, prenen jurament que manifesten tots los béns ha donas y hòmens ignorans, com a la moller de Llorenso Taty y altres, y si se dexen y exobliden alguna cosa, és altra maquísia y jurament fals, cosas de dret prohibides que lo inventaris no se permeten, per qualsevol lleve causa, y axí soplica lo Real Fisch que los provehesca en semblants coses se lleven ab penes.

Proveheix y mana Sa Señoria que no-s fassan inventaris sinó en los casos permesos per cap[ít]ol de Carta de Lloch, sots pena de cinquanta lliures.

[X] Ýtem més se fa un gran exés, y s'és feta Crida per la Encontrada, tant per lo noble Regidor, com per lo sudit Oficial, contra dret y Pramàticas Reals, y prohibint que ningú compre béns mobles ni immobles dels vasals que se volen mudar y anar d'esta baronia, cosa en tota Sardenya no hoyda, sinó que paguant lo qué deuen al baró, poden vendre ses coses lliberament, tant mobles com immobles, y axy són cayguts en les penes de dret y Premàtiques, les quals lo Real Fisch acusa y se'n reserve dret *provisis loco et tempore*, y suplica que [Sa] S[enyori]a provehesca de assí avant, semblants cridas y prohibissions no se fassen, y la feta sia revocada, manant que tothom puga lliberament vendre y comprar los béns de uns ab altres, sots grosses pen[e]s sens ultra les yncorregudes.

Proveheix y mana Sa S[enyori]a que semblants crides no-s fassan, sots pena de

¹³ Una lliura valia 20 sous, i cada sou 12 diners. Per tant, una lliura equivalia a 240 diners.

¹⁴ Cap. 124 de la *Carta de Logu*: "...Dinaris battoro pro lira de ciò chi hant a baliri sos benis" (= "quatre diners per lliura del que valdran els seus béns")

¹⁵ *Serve*: observe, obeïsca.

¹⁶ El cap. 101 de la *Carta de Logu* tracta "*dessos officialis chi debint fagher inventariu dessos benis dessos minoris chi remanint appusti dessu padri over dessa mamma*" (= "dels oficials que han de fer inventari dels béns dels menors que sobreviuen al pare i a la mare").

¹⁷ Paraula incompleta al final de la línia.

sinquanta ducats, revocant la dita crida prohibitiva.

[XI]. Ýtem, molt II-I[ustríssi]m S[enyor], los execius manaments que en esta Encontrada se fan, són molts, en tal manera que los pobres vassalls, ni ells cessen ni los seus cavalls, ab los tans manaments personals y reals, anar y venir moltes voltes, ce [=se] a sdevengut que prenen los Regidors, y endemés aquest Oficial, que pendran a un pobre vasall que tindrà un bon cavall, se lo tenen hu y dos mesos, y lo que més o menys los par, y lo que pigor és, lo tornen perdut y mort, en tal manera que no gosen ningun vassall tenir cavalls, ni per a servisi seu, ni per a lo que forsa seria menester per a una necessitat; lo que més mal també és que aniran molts dies los pobres vassalls y ses bèsties, y no-ls daran de mengiar ny los alimens necessaris qu-és llevar la vida. Suplica lo Real Fisch que Sa Señoria mane provehir segons millor ly parrà,¹⁸ perquè pretenen que no són obliguats a ningun manament.

Proveheix y mana sa II-I[ustre] Señoria, reservada la declaratió sobre la valitat o invalidat de dits comanaments, a mayor delliberatió en som [sic] lloch y temps fahedora, lo Espectable Comte, y Regidor y Hofisials de les Encontrades, axí presents com de totes les altres del dit comte de Holiva [sic] y ministres de aquells, com manarà als vassalls per via de lo manament que vagan [=vagen] en part alguna, a peu o a cavall, o que dexen los cavalls, sien obliguats a dar-lis de mengiar competentement axí a ells com a llurs cavalls, anant y tornant com axy sie conforme a dret y justísia, sots pena de cent ducats.

XII. Ýtem perquè y a molta manera de furt de cavalls y de bous y de altres bestiar, y se compren y venen y són furtats, y de aquí naxen molts plets y qüestions, y que donen lo dador [?], y en axò se seguix en proves y cautelles. Sopp[li]ca lo Real Fisch que ningun compre ninguna de les susdites coses, sensa que de qui ne comprarà no porte bollety de capità, potestat, oficial, feta per lo escrivà conegut, de hont ho a portat, y ab axò sesarà tota frau, y lo mateix sia dels que voldran portar a vendre les matexes natures de bestiar; axí ho suplica lo Real Fisch imposant bones penes.

Proveheix y mana sa II-I[ustríssi]m Señoria que se fassa y observe com suplica, sots pena de vint y sinch ducats.

XIII. Ýtem en esta Encontrada solen los vassalls portar al castell casquí hun tronch de llenya y hun sach de palla, y no són hobliguats a més, y ara de poch ensà aquest Oficial mana als vassalls cada nit vinguen dos, y tres, y quatre vassalls a guardar los presoners, del que se tenen agraviats, y en veritat par que ho són; que puix lo espectable Conte, de *mero y mixto imperio*, deu tenir bones presons y ben custodits los delinqüents presoners, puix ell té ses rendes y moluments y maquísies, y no vexar assy sos vassalls ab guàrdies y fer-los carseller[s] sens ésser-ho, y per lo bé dels vassalls y desagray de aquells, axí ho suplica lo Real Fisch y que axò se mane de assí avant ab penes.

Provehix y mana Sá Señoria que, atès és cosa nova y vexasió per los vasalls, que per ço no-s fassa d'assy avant, sots pena de sinquanta lliuras.

XIV. Ýtem, molt II-I[ustríssi]m Señor, los molts mals tractaments de paraules, y en altres moltes maneres, que se fan contra los vassalls per lo Off[icia]l y altres del espectable conte de Holiva, són molts; no sols ab manaments, sinó també de paraules

¹⁸ Parrà (del verb antic *parer*): pareixerà, semblarà.

¹⁹ Deguinar: delmar (del sard *deghinu*, 'delme')

y en béns y en persones, que són tratats molt pigior que catius ni moros comprats, perquè ad aquells se'ls té respecte a la pèrdua, y a estos no-s té sinó respecte al servici que de ells se'n trau, y si se moren o són destruïts, no y a consideratió alguna. Supplica que tant lo Real Fisch que ha manat com sa Mag[esta]t ho mana, que lo noble Regidor y Officials tracten als vasalls benignament y caritativament, segons Déu y bona consiència, sots grossa pena.

Proveheix y mana sa Il·l[ustríssim]a Señoria que los vassalls sien ben tratats per llurs señors Regidors y Hofisials conforme a les Pramàtiques Reals.

XV. Ýtem segons consta per molts testimonis y les confesions del Off[icia]l y escrivà, en lo deguinar¹⁹ dels porchs se cometen molts abusos en dany dels pobres vassalls, y cosa de ara un hany o dos començada, que és costum de esta Encontrada que quant és tota graxa sols se pren de deu porchs un porch, y quant és miga [=mitja] graxa de XV un porch, y quant és pocha grassa sols se pren de XX porchs un porch; y ara, com és dit de nou, aquest Hofisial ha posat y deguinat, no havent-i res engraxat, los ha pres contra sa voluntat, ans havent-y agut molts processos y altercacions, de deu un porch, cosa no usada; per tant supp[li]ca lo Real Fisch que sia provehit per Sa Señoria que paguen com era acostumat en temps de tota graxa, de deu un porch; y miga graxa, de XV un porch; y en temps de poca graxa, de XX un porch, per desagravi dels vasalls, y no-ls imposen noves minges²⁰ e noves imposicions prohibides per Pramàtiques *et aliis*, y perquè se lleven alteracions y dañis reservant dret al fisch per penes.

Proveheix y mana Sa Señoria que se serve lo costum antich en lo deguinar dels porchs, llevat qualsevol abús en contrary fet.

XVI. Ýtem al castell se sol donar y dóna, com és dit, per casqua casa de la baronia, y també se comparteix ab lo noble Regidor o Oficial, un tronch y un sach de palla; ara novament se fan pagar, no solament del cap de casa, com era costum, però com és dit, més encara dels fills, encara que no sien casats, noves mingües. Supp[li]calo Real Fisch sia prohibit y llevat.

Proveheix y mana Sa Señoria que sie servada la pràtica antiga, llevat qualsevol abús en contrari fet.

XVII. Ýtem més lo Ofisial y ministres del Espetable Conte de Holi[va], moltes veguades *imo* sempre posen en los salts que se an de guardar y *vedazonis*,²¹ maxelladors²² lladres y hòmens de mala fama y vida, y vehent de fer plaer als hoficials per lo gran enterés, fan molts maxells; són furts, que no maxells; han suplicat los vasalls, y ne han donat clam de molts execos [=excessos] que fan; que sien los maxelladors que posaran hòmens de ley de bona fama, y lo matex supp[li]ca lo Real Fisch.

Proveheix y mana Sa Señoria que se posen en maxelladors persones de bona vida y fama, y que en açò lo noble Regidor tingue la mà en mira que no-s façan execos.?

XVIII. Ýtem los qui tenien juos [=jous] no solien pagar sinó XV s[ous] per juo tan solament, y si entre dos feien juo, paguaven lo mateix, casqun VII s[ous] 6 [dinners],²³

²⁰ *Mingües*, plural de *mingua*, antigament 'minva, disminució, reducció'.

²¹ *Bidazzoni*: mot sard que designa els terrenys on alternen temporades de cultiu i repòs (cat. *guaret*, cast. *barbecho*).

²² *Maixelladors* (del sard *maceddai*, 'sacrificar el bestiar'): vigilants encarregats d'aplicar el *maixell* (adaptació del sard *maceddu*), sanció que consistia en la confiscació d'un o més caps de bestiar dels ramats que envaïen els camps cultivats o sembrats.

²³ És a dir, 7 sous i mig (v. nota 13).

y ara novament los han imposat que·llos fan pagar trenta sous. Supp[li]ca lo Real Fisch que sia remediat en tal manera que no sien imposats nous drets ni noves ningunes als pobres vassalls, per lo qual com és primer *paliter*²⁴ és obliguat mirar segons sa Mag[esta]t ho mana a Sa Señoria.

Provehix y mana Sa Señoria que sea [sic] servada la pràctica antiga, llevat qualsevol abús en contrari fet.

XIX. Item també seguexen los vassalls de la vila de Birole,²⁵ y ab molta rahó, que en los compartiments del parlament no solien pagar sinó XXVIII l[liures] y ara en aquest húltim compartiment lis fan pagar XXX l[liures], que són set lliures més, y de aquí los an seguits exequions y altres mals, per no écer benefet lo compartiment, lo qual compartiment, segons consta per confessions del Oficial y del escrivà, ells a soles fan los compartiments segons los par, cosa grave y de mal orde, perquè se poden cometre molts fraus, y axí com també de aquest mal orde n'í avia per altres llochs de Barons, y se han trobat excessos, y que s'ho ha remediat, supp[li]ca lo Real Fisch, per llevar abusos y fraus, perquè s'ho remedie en esta Encontrada y perquè s'y pose l'orde que a posat en les altres Encontrades.

Sa II·l[ustre] S[enyori]a, per evictar tors²⁶ inconvenients, proveheix y mana que les taxes faedores entre los vassalls se fasen conforme a les facultats de cada hu de aquells, y que los taxadors y compartidors se facen y elegan per lo poble de cadasquna villa, ço és, de cada vila congreguada per sí, ab intervenció del Oficial o Major, per la llisènsia y facultat que ab la p[re]s[ent] Sa S[enyori]a lis atorgua, elegescan tres hòmens de la vila dels majors, dels migans y enferiors, los quals, ab lo Major de la vila, migensant jurament per ells prestador a N[ostre] S[enyor] Déu y als quatre Sants Evangelis, fasen lo compartiment y taxa en presència y assistència del Oficial y Majors y elects de les unes viles y altres de tota la Encontrada, per evictar confusions, los quals taxen y compartescan a cadascun vassall segons les facultats de cada hun vassall y lo dit compartiment agien de fer, y també notificar als vasalls de cada vila, de dos en dos anys, y que lo scrivà fasa acte, y lo mateix horde se tingua, fasa y observe en totes les altres Encontrades, viles y llochs del dit spect[able] Comte de Holiva.

XX. Ýttem que s'ha vistes les presons en lo castell, en què y a una fossa en un apartament molt humida y cert no y poden estar, sinó molt incòmòdament, los presoners, supp[li]ca lo Real Fisch que V[ostra] S[enyoria] mane que ally no i tingúen presoners, ni tampoch en un cap²⁷ que i a, hont los tenen ab ferros y les comes ally posades, que moltes voltes vénen a perdre los peus, que és cosa crua; que·s provehesca que no tinguan ceps ni semblants modos de turments, sinó que i aga cadenes y ferros segons la qualitat dels delictes y persones, y que tinguen bones presons, sots pena remoguts lo cep y la fossa.

Provehix y mana Sa S[enyori]a que no posen los delinqüents en la fossa de la p[re]s[ent] vila y terres del espect[abl]e conte de Oliva, ni tampoch se posen ni tinguen en cep, atès que per experiència se a vist alguns hòmens ésser morts en las fossas, y aver perdut los peus en los ceps, sinó que estiguen ab cadenes y grillos, segons les

²⁴ Segurament voldrà dir *pariter*, adverbi llatí que significa 'igualment, de la mateixa manera'.

²⁵ El nom actual i oficial és *Birore*.

²⁶ *Torts*: danys, injustícies.

²⁷ Hauria de dir *cep* (error del copista).

qualitats dels delictes de que seran inculpats, sots pena de cinquanta ducats.

XXI. Ýtem, *et ultimo*, com que s'ha vist en la visita de la presó, ha trobat molts que ha molts mesos y anys que estan en aq[ue]lles y no són judicats, y no servant los capítols de Carta de Lloch, y és bé que se sàpia quant se trauen de presó y com si és judicat, absolt o condenat, remés y composat; si serven los capítols de Carta de Lloch, y tant supp[li]ca lo Real Fisch a V[ostra] S[enyoría] procehscha com ya en les altres Encontrades per hont és passat, ha provehit que lo Oficial o qualsevol altre Ofisial del espe[ctabl]e comte de Oliva, quant posaran algú en presó, o agien de dir al escrivà, perquè aquell en un llibre o quadern continue lo dia y mes que entra, y la causa per què, y com

l o trauran; també ho haja de notar lo dia y mes que avia ab sentència, o absolutòria o comdenatòria, o relaxat y composat, y de axò ne tingua un llibre casqun any apart, y axò ab pena tant als Oficials de dit Compte com al escrivà. Totes les altres coses supp[li]ca lo Real Fisch li sien salvos.

Arquer fiçi advocatus

Proveheix y mana sa Il·l[ustre] S[enyoría] que se faça y tingua per lo escrivà, en cada una estes Encontrades del espe[ctabl]e compte de Oliva, un llibre en lo que s'escriguen tots los presoners, ço és, quant entraran en la presó y la causa perquè són capturats, y també quant exiran, lo die que se trauran y com, sí ab s[entència] absolutòria o comdenatòria, o ab fermances, o altrament y haurà, y reba lo dit escrivà per sos treballs de continuar dita entrada y exidia [sic] de dits presoners, de cada hu de aquells vuit dinés, y açò serven y guarden los uns y los altres sots pena de cent ducats.

*Provisum per Il·l[ustrissim]um D[omi]num Don Alvarum de Madrigal Locum-
[enentem] G[ener]alem de Consilio mag[nifi]ci et egregii Regentis Cancellariam et
fiçi pationi in villa de Macomer in g[e]n[er]ali visitacione die Merquri duodecimo
martii MDLXI.*

Not[arius] pro Serra Secret[ari]o.

S[cri]ba Christophorus Ferrer .

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

Nascut a Oliva. Professor de valencià

Guardonat amb la I Beca d'Investigació «Serafi de Centelles»

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. & MOLL, F. B. (1983). *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca.
- ANATRA, Bruno (1987) *La Sardegna dall'unificazione aragonese ai Savoia*. Torino, UTET.
- ARCE, Joaquín (1982) *La Spagna in Sardegna*. Cagliari, Editrice T.E.A.
- CASULA, Francesco Cesare (traductor) (1994) *La Carta de Logu del regno di Arborea*. Cagliari.
- MATEU IBARS, Josefina (1964) *Los virreyes de Cerdeña: fuentes para su estudio*, Padova, CEDAM.
- ORTU, Gian Giacomo (1996) *Villaggio e poteri signorili in Sardegna*, Roma-Bari, Ed. Laterza.
- PORRU, Vissentu (1832) *Nou Dizionariu Universali Sardu-Italianu*, Casteddu (=Càller). [Edició facsímil: Càller, Edizioni 3T, 1981].
- SENDRA I MOLIÓ, Josep (1996) *Els comtes d'Oliva a Sardenya*. Beca «Serafi de Centelles» de l'Associació Cultural Centelles-Riusech. Ajuntament d'Oliva, Servei de Publicacions, 1998.

DOÑA MARIANA DE BORJA CARROZ Y CENTELLAS,

DUQUESA DE GANDIA, DE MANDAS, Y DE BEJAR,
Condesa de Oliva, y de Mayalde, Marquesa de Lombay, &c. Que en virtud
de Poderes de mi Primo, y Marido el Duque gobierno nuestras Casas, Esta-
dos, y Hacienda.

OR quanto en la Iglesia Colegial de mi Ciudad de Gandia al presente se halla vacante un Canonicato *Diaconado* — por fin, y muerte de *el Sr. Joseph Leardo, llamado Sules*, su ultimo poseedor, cuyo Patronato, y derecho de presentacion à mi toca; y para cuyo obtento (en virtud de especial Breve Apostolico, à instancia, y súplica mia, concedido por nuestro Santissimo Padre Benedicto XIV. en 14. de Julio de 1742. confirmado con otro Motu proprio del mismo Beatissimo Padre, con fecha 7. de Septiembre de 1745.) he de presentar, precediendo oposicion, ó concurso, un Sugeto graduado en *Derecho Canonico* — en Univeridad aprobada, Vassallo mio de los Estados, que poseo en el Reyno de Valencia, y que deba regentar, y leer Cathedra de dicha *facultad de Canones*, en la Univeridad de la referida mi Ciudad de Gandia, con las condiciones, cargas, gozes, obligaciones, emolumentos, y privilegios en los citados Breves expressados: Por tanto, y para que llegue à noticia de todos mis Vassallos, mando, que el presente Edicto se fixe en lugar publico en dicha Ciudad de Gandia, y demás Villas, y Lugares, que poseo en el Reyno de Valencia, y donde mas convenga; por el qual convoco à todos mis Vassallos, à fin de que los que quisieren concurrir à la oposicion, y concurso expressado, sepan, que dentro del termino de quatroenta dias, que han de empezar à contarse del de la fecha de este, deben acudir à firmar concurso, y oposicion ante el Secretario de la referida Univeridad de Gandia, quien les informará de todas las condiciones, y circunstancias, con que debe practicarse dicha oposicion, y concurso. Dado en Madrid à 2 — de Setiembre, del año 1747.

De la Prncesa de Gandia

Por mandado de su Excelencia.

Pedro Gonzalez Collantes

Decret en què Marianna de Borja, Carròs i Centelles exerceix el dret de patronatge sobre l'Església Col·legiata de Gandia (arxiu parroquial de Sta Maria la Major; caixa 79).

Les religioses clarisses i els Borja-Centelles

JOSÉ CASTELL BOMBOÍ

Ben coneguda és la relació que va existir des de sempre entre el llinatge dels Centelles i l'espiritualitat religiosa del seu comtat. Els Centelles, i posteriorment els Borja, han estat impulsors de les creences religioses i del culte cristià a les nostres contrades i disposem de diferents apunts que ho corroboren. Foren ells els qui, a primeries del segle XV, van pregar la ubicació d'un convent franciscà als afores de la vila; també van afavorir que el papa Pau III concedira l'any 1549 la butlla de la plebania per a l'església parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva i també la van dotar econòmicament; i el primer plebà, el primer d'una llarga llista, fou Lluís Centelles.

La unió matrimonial de la nostra comtessa Magdalena amb el duc de Gandia Carles de Borja a finals del segle XVI, a més de suposar la pèrdua de l'hegemonia dels Centelles i d'Oliva com a cap de comtat, propicia la continuïtat d'aquest recolzament de la fe cristiana iniciat pel primer comte En Francesc Gilabert de Centelles. Ara és la figura de sant Francesc de Borja la que els incita a continuar amb el foment de la religió, amb la construcció d'un nou convent de la Mare de Déu del Pi per als frares franciscans d'Oliva, després d'haver estat destruït el primitiu pel terratrèmol de desembre de 1598, i del monestir de Sant Roc de Gandia.

Però de tots dos períodes ressenyats cal destacar la importància que els comtes i ducs van comportar per a la consolidació i establiment definitiu de les religioses clarisses a les nostres terres. D'aquesta manera algunes de les filles d'ambdós llinatges van ser consagrades, ja des de la seua naixença, a l'ofici sagrat de monges descalces. Són quatre les clarisses de la família dels Borja i els Centelles les que hem volgut escollir per a la nostra anàlisi:¹ la primera, sor Justa Centelles, és filla del primer comte olivà i destinada al monestir de clarisses de la Puritat de València; les altres tres són fruit de la unió de totes dues cases pairals, filles del duc Carles de Borja i la comtessa Magdalena de Centelles i que per ordre de naixement són sor Isabel Magdalena, sor Magdalena de Jesús i sor Anna de la Creu, iniciades en el convent de les clarisses de Gandia.

¹ De totes elles ja donem algunes notícies al nostre llibre *Aproximación histórica al convento de la Visitación de Nuestra Señora a Santa Isabel de las clarisas descalzas de Oliva, 1564-1998*, recentment publicat per l'Ajuntament d'Oliva.

I. Sor Justa Centelles

El seu nom de baptisme era Jauma i era filla legítima dels il·lustríssims En Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d'Oliva també anomenat Ramon de Riusech, i Na Maria Cardona i de Centelles. Era la quarta d'entre els seus germans, dels quals només en tenim referència d'En Pere Gilabert de Centelles, qui succeí el seu pare en el comtat, i de la duquessa de Gandia Na Magdalena, mare del duc de Gandia Carles de Borja. El seu ingrés al monestir de la Puritat és cap al 1557, ja que la seua mare, ja viuda, va vendre el primer dia d'agost d'aquell any al mateix monestir «100 sueldos censales pagadores anualmente el 2 de febrero y agosto...» pel preu de 15.000 sous en el moment de l'ingrés de Jauma, ara anomenada sor Justa. El seu germà, Pere Gilabert de Centelles, també «portà el dot y per son ingrés, 1.000 ducats»; i «En après, dit día, ab acte rebut per dit notari, la dita ilustre contesa en dit nom feu consignatió a la dita Sor Justa de vida de aquella tan solament de 20 lliures cascuns aña sobre los molins de Oliva».²

El 1559 el comte d'Oliva, germà seu, li escriví al monestir i usa el seu nom de religiosa. Tot i això el 18 d'abril de 1562 encara no havia professat, ja que per aquestes dates atorgà el seu testament «siendo religiosa aun no profesada...» on diu que

*«dicha doña Jauma Centelles por el testamento que esta otorgó a los 18 de abril de 1562 ante Vicente Sans, notario de Valencia, publicado en 11 de mayo de 1569. que fue algunos años después de haber profesado de Religión, y le otorgó intitulándose Doña Jauma Centelles, hija de los Ilmos. Dn Francisco de Centelles, difunto. Conde de Oliva y de Doña María Cardona, consortes, religiosa aún profesada en este Real Convento de la Puridad...».*³

En el seu testament, sor Justa instituí com a hereu al mateix monestir, per aquest motiu les seues abadeses van haver de mantenir plets i lluites durant molts anys amb els parents d'aquesta, que no van complir les seues promeses.

En la seua vida monàstica, com a religiosa, s'observa la seua perseverança a través de diverses reunions oficials a què assisteix, com per exemple la de gener de 1579, la del 31 d'octubre de 1581, la del 16 de desembre de 1583 i la del 8 de maig de 1615; en aquesta última ocupa el primer lloc dins la nòmina d'assistents darrere l'abadessa i abans de la vicària, i quasi sempre se l'anomena «la mare Sor Justa», ja que havia exercit algun càrrec de govern. La seua vida de dedicació al Senyor fou molt exemplar i virtuosa, tal i com manifesta una de les abadeses al seu nebot, l'arquebisbe cardenal

Convent de les clarisses d'Oliva

² C.A.R.V. Clero de València (sign 491-B).

³ C.A.R.V. Clero (lligall 248, c. 742).

de Sevilla Borja i Velasco, quan li diu, entre d'altres coses, «*que este Convento tuvo la suerte de tener por muchos años de religiosa a su santa tía quien vivió y murió muy santamente...*».⁴

La nostra monja Centelles costejava tots els anys la festa de l'Esperança al monestir, per això es conserven notícies seues fins i tot al voltant de l'any 1617. Així doncs, tot i que no coneixem amb exactitud la data de la seua mort, podem afirmar que almenys són seixanta els anys que sor Justa Centelles dedicà a la vida religiosa.

II. Sor Isabel Magdalena de Borja i Centelles

El monestir de les clarisses de Gandia, fundat el 1457 per les clarisses de Santa Coleta que residien a Leziñán (França), ha acollit vint-i-cinc religioses amb el cognom i la sang dels Borja-Centelles. Carles de Borja i Castro, cinqué duc de Gandia, fill de sant Francesc de Borja, prengué possessió del ducat després de la renúncia del seu pare de l'11 de maig de 1511, i contragué matrimoni amb Na Clara Magdalena Centelles i Folch, filla dels comtes olivans. De la unió nasqueren quatre fills i tres filles, totes germanes clarisses: sor Isabel Magdalena de Borja i Centelles, sor Magdalena de Jesús de Borja i Centelles i sor Anna de la Creu de Borja i Centelles, totes tres nêtes de sant Francesc de Borja.

Isabel Magdalena és la primera de les filles del matrimoni nascuda el 1559. Quan encara no tenia set anys entrà al convent, tal i com consta en la carta que li escrigué al seu avi sant Francesc de Borja, concretament amb data de 22 de març de 1566; en ella s'adreça al seu avi i li demana, ingènuaent, algunes gràcies espirituals per a les seues companyes de convent. Va rebre l'hàbit de les mans de la mare Anna Ladrón, en l'últim any del seu càrrec d'abadessa (1575). El dia de sant Joan Baptista de l'any següent professà, sent abadessa la mare Antònia Veses, elegida per al primer període triennal del monestir gandià.

Vuit anys després de professió, en l'elecció de 1584 corresponent al segon trienni, el càrrec d'abadessa recaigué en la mare Antònia Vives i la mateixa sor Isabel Magdalena fou nomenada vicària. Esgotats els tres anys, el 19 de febrer de 1587, se celebren noves eleccions d'on surt triada abadessa la mare Isabel Magdalena de Borja i Centelles per primera vegada. En aquell mateix any donà l'hàbit a les seues nebodes sor Josepa de Borja i sor Isabel de Borja. L'any 1590, en acabar el trienni, sor Magdalena de Jesús de Borja i Centelles, germana de l'anterior, és elegida vicària.

Quan acabava el trienni, l'any 1593, ocorregué un esdeveniment dolorós que consternà tota la comunitat. Afectà al monestir l'epidèmia que les mateixes monges van denominar modorres o del tabardillo, pel somni letàrgic a què eren sotmeses i per la rapidesa amb què es moria. En tretze dies van morir set religioses, entre elles l'abadessa i la vicària sor Magdalena de Jesús que només tenia vint-i-nou anys (†15-V-1593), i la mare Isabel Magdalena va haver d'assumir la presidència del convent. L'angoixada comunitat va recórrer a la intercessió de sant Diego Alcalà, compromentent-se a guardar el 12 de novembre de tots els anys com a festa de precepte i a cantar-li una missa; les súpliques tingueren l'efecte desitjat i immediatament cessà l'epidèmia.

⁴ C.A.R.V. Clero (lligall 298, c. 792).

Convent de les clarisses de Gandia. (Fotog. M. Martí)

en la fundació del qual intervingué el beat Andreu Ibernon, frare del convent de Sant Roc dels Descalços de Gandia, ens són narrats pel pare Antoni Planes, cronista de la província de Sant Joan Baptista de València:

«Habiendo la venerable Madre Sor Ana de la Cruz, monja del Convento de Santa Clara de Gandía, hija de los señores Duques, ido por fundadora del Convento de las Descalzas de Santa Clara de Zamora y pidiéndole después que fuere a fundar a León. se excusó por ciertos respetos, y, escribió a su hermana Sor Isabel Magdalena de Borja, Abadesa del Convento de Gandía, para que fuese a la fundación. Se presentaron en ellos arduas dificultades y para saber si era voluntad de Dios el procurar vencerlas, pidió esta señora (Sor Isabel Magdalena), al siervo de Dios Fray Andrés Ibermón que lo encomendara a nuestro Señor y le dijese lo que acerca de ello sentía. Hizo el Venerable Fray Andrés sobre ello oración, y de allí a pocos días volvió la respuesta a dicha señora, diciéndole cómo era voluntad de Dios nuestro Señor que fuese a aquella fundación de monjas descalzas, y que no obstante que había grandes contrariedades en la ejecución, ninguna sería bastante para impedir el efecto de ella; y le advirtió que de su parte no la rehusase, porque ella raramente iría contra el gusto de Dios. Llegado el caso, y sabido el intento por el Duque de Gandía Don Carlos, que era el sobrino de esta señora (Don Carlos Francisco de Borja y Fernández de Velasco, séptimo Duque de Gandía, hijo de Francisco de Borja Centelles, hermano de la Madre Sor Isabel Magdalena de Borja) y la veneraba por madre de él y de toda su casa, procuró impedirlo con todas sus fuerzas, valiéndose del Ministro General de la Orden y también del Nuncio, a quien instó que le

Després d'aquest fet, es convoquen novament eleccions per al 27 de juliol del mateix any (1593) d'on isqué elegida en segon trienni la mare Isabel Magdalena com a abadessa, i sor Anna de la Creu de Borja i Centelles —germana de la primera— en fou la vicària. L'abadessa encara és reelegida en el tercer trienni el 1598 per concloure la tasca el 1601.

Per aquell període, la comtessa de Treviño demanà a l'abadessa del convent de Zamora —fundat el 1596—, la mateixa Anna de la Creu de Borja, germana menuda d'Isabel Magdalena, que anàs a Lleó a fundar un nou convent. La Borja, però, al·legà inconvenients i escrigué a la seua germana Isabel perquè s'encarregàs de l'esmentada fundació. Els antecedents d'aquest nou monestir,

diese para ello su breve. Más estos y otros medios. también muy urgentes, todos se frustraron, y la dicha señora Sor Isabel Magdalena fue por fundadora a León, y en el camino sucedió una gran desgracia de volcarse el coche y maltratarla tanto que padeció un año de enfermedad; mas al fin de todo la sacó el Señor, y se cumplió a la letra lo que había profetizado el siervo de Dios; según se creyó, había tenido de ello revelación».

Les dificultats plantejades pel duc de Gandia van poder ser superades, i el dia 8 de novembre de 1604 isqué una expedició de cinc religioses encapçalada per Isabel Magdalena amb la finalitat de fundar el monestir de la Santa Creu de Lleó. La mare va romandre vint anys al convent com a abadessa, fins que el 1624 tornà al monestir gandià. Observada, però, la seua capacitat de govern, ara és destinada dues vegades per ser l'abadessa del monestir de Santa Isabel de les clarisses d'Oliva. Després retorna definitivament a Gandia, lloc on mor quan passa dels setanta anys, sent abadessa la seua germana Anna de la Creu durant el trienni que va del 1630 al 1633.

Reconciliació dels Centelles i els Solers. Gravat aparegut a *Glorias Vicentinas*, Butlletí de l'Associació de la Pila Baptismal de Sant Vicent Ferrer (València, 1969). Cedida per En José Castell.

III. Sor Magdalena de Jesús de Borja i Centelles

Nascuda el 1564, és la segona de les filles dels ducs de Gandia i germana de l'anterior. Quan apenes tenia quatre anys ingressà, alhora que ho féu la seua germana Anna que tenia un any menys que ella, al monestir de les clarisses de Gandia com a educanda.

Només entrar al convent, del qual l'abadessa és Anna Ladrón, experimentà un incident digne de ressenyar perquè manifesta la benevolència de Déu per aquesta nena. El beat Nicolau Factor, que visità el monestir per confessar les monges, celebrava la missa. Era costum que les nenes educandes, que encara no podien comulgar, s'acostaren al sacerdot moments abans d'impartir-li el sagrament i li besaren la mà; i en el moment d'acostar-s'hi la petita Magdalena, el sant, en lloc de cedir-li la mà perquè la besàs, diposità la sagrada forma en la seua boca, tot i que ella encara no havia pres la Comunió.

Sor Magdalena rebé l'hàbit l'any 1575, l'últim de mandat de l'abadessa Anna Ladrón. L'any següent professà, quan només tenia dotze anys, de mans de la nova abadessa sor Antònia Vives, segons el costum de donar la professió al monestir de Gandia. Ja des de molt menuda es dedicà a la pràctica de les virtuts de la vida religiosa, però la virtut característica de sor Magdalena fou la penitència, posant a prova de manera despiadada el seu cos feble i no molt sobrat de salut, alhora que mortificava el seu esperit.

En l'elecció de 1590, en què fou nomenada abadessa la mare Maria dels Àngels del Àguila en el seu segon trienni, sor Magdalena de Jesús en fou la vicària als seixanta-dos anys. A la fi del trienni, el 1593, l'epidèmia de les *modorres*, estesa per tota la ciutat de Gandia, entrà al convent; la nostra religiosa va emmalaltir a primeries de maig i, dies després, morí tenint vint-i-nou anys.

IV. Sor Anna de la Creu de Borja i Centelles

La filla menuda dels ducs de Gandia és sor Anna de la Creu, nascuda el 1566. Com ja hem apuntat, acompanyada de la seua germana, quan només tenia tres anys, entrà al convent de les clarisses gandianes com a educanda. A Anna se li oferiren tota classe de facilitats perquè, a més d'exercitar les virtuts de la vida ermitana, pogués adquirir una cultura intel·lectual no freqüent entre les religioses. La seua intel·ligència i capacitat de raonament la van fer gaudir d'una bona predisposició per a l'estudi: parlava i escrivia correctament el llatí; posseïa una biblioteca ben completa que, en morir, la deixà al confessor de la comunitat; estudià i llegí les Sagrades Escripures i les obres dels sants pares, entre ells les de Nicolau de Lira, les glosses del qual ja havia llegit gairebé per complet quan entrà en el noviciat cap al 1577, sent abadessa la mare Antònia Vives. Així doncs fou connoçia de la seua germana Magdalena de Jesús, tot i que aquesta professà abans.

En l'elecció d'abadessa del 27 de juliol de 1593 fou nomenada vicària fins el 1596. Aquest mateix any és el de la fundació del monestir franciscà de Zamora. Els comtes d'Alba de Liste sol·licitaren al ministre general, el pare Bonaventura Secusi, una fundació de clarisses en aquella ciutat, com la de Gandia. Era abadessa la mare Magdalena de la Creu Calbet de Dénia. Obeint les ordres del pare general, el 16 de desembre de 1596 van eixir de Gandia quatre religioses per procedir a l'esmentada fundació:

l'abadessa Anna de la Creu de Borja, la vicaria Beatriu Tamarit, la mestra de novícies Vicenta Giner i la portera Maria Jesús i Marañón. Van arribar-hi el 22 de gener iniciant ja l'any 1597 i allí romangué la mare Anna durant més de vint anys com a abadessa.

El 21 de juliol de 1601, la mare Catalina de Rojas, acompanyada d'altres dues religioses, abandonà el convent de Gandia per convertir-se en l'abadessa del monestir de les clarisses de Salamanca i implantar-hi el model de vida contemplativa del monestir gandià. Diferents dificultats, però, entre d'altres la duresa del clima, els van fer fracassar i van haver-se'n de tornar, tres anys després, a Gandia. Malgrat tot, el nunci apostòlic d'Espanya i el pare general van fer traslladar la mare Anna de la Creu a Salamanca per reprendre la tasca, la qual fou duta a terme amb èxit.

Amb tot, sor Anna de la Creu, que se'n tornà a Zamora, era anhelada per les religioses de Gandia i per la seua família ducal, després d'una absència tan llarga. Per aquest motiu Carles Francesc de Borja, setè duc gandià i nebot de la religiosa, i la resta de clarisses feren les gestions necessàries perquè tornàs al seu primitiu monestir. L'objectiu fou aconseguit i la mare Anna fou a Gandia el dia 2 de maig de 1619.

El 1620, en les primeres eleccions celebrades després d'aquest període, la Borja fou elegida abadessa, i és reelegida en les següents de 1623 i 1626. En aquestes últimes per a l'aprovació de la reelecció fou necessari acudir al nunci apostòlic, el cardenal Francesc Barberini, per demanar la dispensa canònica. El cardenal va lliurar la certificació que el cas requeria, datada a València el 24 d'agost de 1626, i que deia que la mare Anna compliria ben aviat els seixanta anys, motiu que la féu deixar el càrrec el 14 de maig de 1630. Tot i això el 1633 i el 1636 és reelegida com a abadessa. Les últimes eleccions van ser presidides pel comissari visitador Francesc de Borja, custodi dels descalços de la província de Sant Joan Baptista de València i nebot de la religiosa Anna de la Creu, tal i com diu el cronista del monestir Llopis. Com que es tractava d'una reelecció immediata fou necessària una dispensa canònica, és a dir, un recurs del papa Urbà VIII expedit a Roma (24-I-1636) en què autoritzava l'esmentada reelecció.

Aquest cinqué trienni de l'abadessa Borja finalitza el 1640, i el 14 d'abril d'aquell mateix any es trien els nous càrrecs; l'assemblea fou presidida per mossén Joan Inza, pare provincial de València i definidor general de tot l'orde, i novament és elegida abadessa Anna de la Creu, la qual no acabarà aquest sisé trienni per sorprendre-la la mort. Al seu jaç de mort cridà al seu nebot Francesc de Borja, perquè l'assistís en aquells darrers moments, que era al convent de Sant Roc de la ciutat de Gandia, edificat pel seu avi Carles de Borja. La santa mort li arribà el 19 de juliol de 1641.

Epíleg

Una vegada finalitzada la biografia de cadascuna de les nostres monges clarisses és el moment de concloure. Aquestes religioses s'han caracteritzat durant llurs vides per un cúmul de virtuts monàstiques que feien agradable la convivència comuna amb la resta de companyes: senzillesa, esperit entregat al servei dels altres, recolliment, unió amb Déu, mortificació, amor a la Creu i a l'Eucaristia, i tendra devoció a la Verge Maria. Totes elles han destacat dins les seues respectives comunitats i han residit, cridades per les altes jerarquies eclesiàstiques, a distintes estances conventuals (Zamora, Lleó, Gandia, Oliva, Salamanca...).

D'ací deduïm que, a més de ser originàries d'uns llinatges aristocràtics que facilitaren econòmicament l'establiment de l'orde de les clarisses pertot arreu de la península, van saber desenvolupar les seues tasques (missió, predicació, fundació, oració) amb dignitat i eficàcia. Tornem ara doncs a l'inici i afirmem la importància que els Borja-Centelles han tingut pel fet d'impulsar la religió catòlica al nostre comtat i més enllà de les seues fronteres, tot donant-li l'esplendor que mereixia; d'aquest impuls, sense cap mena de dubte, són protagonistes indiscutibles les nostres quatre monges.

JOSÉ CASTELL BOMBOÍ

Nascut a Algemés. Arxiver de Santa Maria la Major d'Oliva

Posseeix la distinció Honorífica de l'Associació Cultural Centelles i Riusech

El sistema beneficial de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva, del segle XIV al XIX

FRANCESC GIL PERICÁS

I. Religió i religiositat

El quatre d'octubre de 1804 fou d'intensa activitat a l'església de Santa Maria la Major d'Oliva. Era la festivitat de Sant Francesc, patró de la localitat, i durant tot el dia es va respirar un ambient de gran constricció religiosa, realçat pel so de les campanes i el cantussol de les oracions, lletanies i cants fervorosos que omplien els principals carrers de la vila i se sentien fins a l'últim dels seus racons. Les confraries principals d'Oliva¹ havien organitzat una gran processó de penitència, amb un itinerari típic: eixida des de Santa Maria la Major, recorregut pels carrers de Sant Cristòfol, de la rectoria del raval i de la primícia, i arribada, ja ben avançat el dia, al convent franciscà de la Verge del Pi, on es guardava la figura santa de la Mare de Déu, i també a la parròquia de Sant Roc que tenia una capella en què descansava la imatge del Crist. ¿Per què aquesta emotivitat cristiana? Sant Roc era per als fidels l'advocat contra la pesta,² i aquesta era la plaga que venia per la costa mediterrània des de les terres situades al sud peninsular, amenaçant tantes localitats valencianes. Era necessari buscar la protecció celestial com s'havia fet en altres ocasions,³ situació típica en una societat religiosa, però allora indefensa sanitàriament contra un mal tan devastador:

«...resolvieron ambos cuerpos, eclesiástico i secular; suplicar los auxilios de Nuestra Señora del Rebollet y los de la preciosa efigie del Santísimo Christo del Arraval de Oliva, mediante las muchas expresiones de sus favores, tanto en las senturias pasadas como en las necesidades públicas deambre, langosta, aguas o

¹ Joan Francesc Pi i Aparici en l'article «L'espiritualitat olivera de Santa Maria la Major» (1992), en el llibre de la Fira i Festes de Moros i Cristians d'Oliva, pàgines 23 i 24, fa una relació dels llocs de culte i de les confraries més destacades: la del Santíssim Sagrament, del Roser, el Tercer Orde, Nostra Senyora i Sant Miquel, Assumpció.

² J. F. Pi apunta la relació d'altres imatges santes mostrades en les èpoques de desgràcia. (Ibidem, pp. 23 i 24.

³ Josep Sanchis Costa en el seu article «Religiosidad olivense a lo largo del siglo XVIII» (1994), publicat en el llibre de festes de la Mare de Déu del Rebollet d'Oliva, estudia diverses conjuntures en què es va recurrir a la Verge per situacions de fatalitat i malaurança: per sequera en la tardor de 1770 i els estius de 1770 i 1774; per epidèmies en el trànsit del segle XVIII al XIX, i per una terrible fam en la primavera de 1802.

*muchas o escasa y peste [...] la Gracia de librarnos del contagio de la Peste que tanto a secundado en estos Reynos de España en pocos años, ya en Málaga y otros pueblos, y en día en la ciudad de Alicante, tan vezina a esta villa de Oliva...».*⁴

En la realització d'aquests actes dues persones destacaren sobre la resta: Josep Escrivà Castelló, plebà i màxima autoritat de Santa Maria, i Antoni Girau, encarregat de dur la imatge del Sant Crist del raval. Girau era titular del benefici de Sant Bertomeu, al qual s'havia vinculat tradicionalment la seua família, però en aquesta ocasió actuava col·lectivament ja que representava tots els beneficiats d'Oliva. Les relacions entre l'orde eclesiàstic local i el sistema benefICIAL eren molt estretes, ja que ambdues institucions gaudien dels privilegis inherents a una societat on encara el pes religiós era important. No semblava gens estranya la mobilitat d'una persona, pels diferents càrrecs eclesiàstics amb l'única condició que no els ocupara simultàniament: Antoni Girau fou domer de comtes el 1795, beneficiat de Sant Bertomeu entre 1795 i 1810, i degà i vicari del cor el 1810. El mateix plebà Josep Escrivà, abans de ser-ho, fou síndic del clergat el 1792 i beneficiat subsagristà i vicari temporal el 1795.

¿Qui eren aquests beneficiats? ¿Què eren aquests beneficis que semblaven tan arrelats en la vida del poble? ¿Quan s'havia creat una institució tan vella que es perdia en la memòria dels segles? ¿Quines circumstàncies històriques havien afavorit l'adquisició dels privilegis de què gaudien? ¿Com es va produir el seu final? Aquest article tractarà de respondre aquestes qüestions en el cas dels beneficis de l'església de Santa Maria d'Oliva.

Quan es parla de beneficis eclesiàstics se sol fer referència a dues situacions bastant diferents: Uns eren els beneficis clericals, aquells que tenien un origen, estructura, administració i desenvolupament vinculats al funcionament del temple de la vila. En realitat eren els diferents càrrecs que possibilitaven les activitats quotidianes de l'església local: cantors, organista, sagristà, subsagristà, setmaners... tots ells estructurats en una piràmide jeràrquica encapçalada pel plebà i formada íntegrament per homes dedicats permanentment a la religió catòlica.

Els altres beneficis eren els particulars, els d'origen civil. Es tractava d'una mena de relació mig religiosa mig econòmica creada per la voluntat d'una persona de bona situació econòmica, i que connectava entre si a diferents personatges: al creador o fundador del benefici, al patró o tutor que garantia la continuïtat quan moria el fundador, als beneficiats o responsables de les seues obligacions eclesiàstiques i als censalistas que hi estaven lligats indirectament per les obligacions pecuniàries. Aquests beneficis adoptaven una invocació sacra —Crist, Mare de Déu, sants i santes—, sota la voluntat testamentària del fundador, i gaudien d'una renda censal establerta sobre una terra o un altre bé immoble —cases, establiments...—, cobrada pel beneficiat. A canvi contreïen diverses obligacions religioses, sobretot la celebració de misses, quasi sempre en els aniversaris de defunció del fundador, però també en altres dates com la del patronímic del benefici o fins i tot en dies que no tenien una significació especial. Aquestes particulars institucions religioses no funcionaven tan regularment com les clericals, ja que depenien de la trajectòria del cens imposat, així com de les circumstàncies concretes per què passava cada benefici i alhora de les generals que afectaven

⁴ Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva (APSM) Llibre de Memòries (1765-1825). Volum XIII N-2, fulls 361-363.

tot el sistema benefical. Encara que la pretensió era la de perpetuïtat, el transcórrer del temps acabà desfent la voluntat inicial i aquests beneficis enflaquiran i fins i tot moriran en desaparèixer la renda de què disposaven.

Encara que sembla més interessant l'anàlisi dels beneficis particulars perquè reflecteixen una realitat econòmica i social més àmplia, variada i mutant, serà també oportú parlar de què eren els beneficis clericals i com funcionaven dins la plebania de Santa Maria d'Oliva.

II. Els beneficis clericals a Santa Maria: origen i funcionament

Cal insistir en el fet que aquests beneficis formaven l'esquelet de l'església. Cronològicament ja estan documentats a Oliva⁵ a mitjans del segle XVI, arran de la conversió de la rectoria de Santa Maria en plebania per l'acció de les butlles de Pau III de l'any 1549.⁶ La regulació dels beneficis responia a la voluntat racionalitzadora que s'imposà en el Concili de Trento, amb l'objectiu d'aclarir, ordenar i controlar les comunitats religioses catòliques, política papal que era la resposta a la tempesta protestant europea i al desordre que encara regnava a les petites esglésies locals.

Aquest tipus de beneficis tenia una composició ben estructurada jeràrquicament. Deixant de banda el plebà, cap de l'església de Santa Maria, hi havia per sota d'ell els oficis següents:

- **Quatre econòms denominats setmaners.** Eren rectors interins, substituïts del plebà en els períodes d'absència, provocada per diverses causes, com viatges, malalties, o mort del titular.
- **Dos cabiscols**, que es dedicaven al cor.
- **Un sagristà** que tenia cura de la roba de la sagristia i també assistia a la missa conventual que se celebrava a l'altar.
- **Tres cantors:** el diaca, encarregat de l'Evangeli, el sotsdiaca que s'ocupava de l'Epístola i el domer de comtes que celebrava els aniversaris per l'ànima dels comtes d'Oliva, els dies dilluns i divendres de tot l'any.

L'estreta convivència entre el poder eclesiàtic i el civil quedava ben palesa en la qüestió del nomenament dels oficis beneficals, ja que el dret de patronat sobre ells corresponia en l'església de Santa Maria als comtes d'Oliva. Els Centelles triaven d'entre les famílies més riques de la vila, els beneficiats que havien de ser preveres i mestres de teologia, o almenys batxillers.

Les obligacions que tenien aquests beneficiats, eren les d'exercir l'ofici religiós compromés, la de residir en la casa-rectoria per tal de facilitar les substitucions del plebà, la d'ajudar aquest en altres tasques més comunes, com la realització de misses conventuals, aniversaris, confessions, i administrar sagraments; per últim, els ecònoms.

⁵ APSM. "Libro de Beneficios de la Presente Iglesia de Santa María de la Villa de Oliva echo de orden del Ilustrísimo y Reverendísimo Don Andrés Maioral, Arzobispo de Valencia en su visita del año 1774". Tom XI-9.

⁶ DD.AA. *Iniciación a la historia de Oliva*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, sèrie Vària-C, pp. 401-418.

sovint acollien interinament els altres beneficis, els particulars, en els casos de vacant, fins que es produïa un nou nomenament.

¿Què no podien fer els ecònoms i oficials? Dues coses sobretot: no era possible que ocuparen un benefici particular mentre el seu ofici eclesiàstic fóra actiu, ni tampoc podien deixar d'exercir el seu càrrec per més temps d'un mes ja que tenien el risc de no cobrar les distribucions econòmiques adjudicades. Josef Escrivà, subsagristà els darrers anys del segle XIX, demanà un certificat de malaltia al metge d'Oliva Miquel Masquefa per poder reposar un mes a la localitat alacantina d'Ibi, i no veure's alhora afectat en la seua butxaca:

«...en los meses de enero y julio ha tenido una enfermedad aguda, y una terciaria doble, la que le ha fallado con el beneficio de quatro sangrias y quina, con la repetición de la quina en los quartos crecientes y menguantes de la luna se va sosteniendo, pero muy floxo e inútil para la muchas funciones del ministerios en esta ocasión, y a que la mundanza de aires y aguas le será útil y muy conveniente para restablecerse según el consejo de los médicos...»⁷

Els diners que corresponien als diversos oficis tenien una procedència doble: una era la renda dels fruits primicials, analitzada en el cas d'Oliva per l'historiador Antonio Mestre;⁸ la xifra variava segons la collita de l'any. L'altra font d'ingressos consistia en una suma fixa anual de 300 lliures valencianes i 300 escuts d'or, destinada l'any 1549 a l'església de Santa Maria pel comte Ramon de Riusech que feia servir una part dels guanys que obtenia de la baronia d'Orba per a aquest fi. El plebà distribuïa les quantitats que corresponien als diversos oficis.⁹ A canvi d'aquests ingressos, els beneficiats oficials, i també els particulars, havien de destinar petites sumes a un subsidi monàrquic, amb quantitats que variaven des de les de l'organista obligat en tan sols un 0'6 % de la seua renda, fins al subsagristà que pagava el 4'1 % de les quantitats que ingressava.

III. Consideracions generals sobre els beneficis simples

Aquests beneficis, els simples o de creació particular, s'ajustaven millor a la definició etimològica de la paraula benefici si s'entén com allò referit al bé que una persona o institució li ofereix a algú o alguns, i també al profit o utilitat que proporciona la relació a les dues parts; però en realitat hi havia més de dues parts i totes eixien beneficiades. En primer lloc, el fundador, membre de l'elit social de la localitat que tenia un

⁷ APSM. Secció Cartes 1782-1922, caixa núm 2.

⁸ MESTRE, A. (1971) «La recolección de diezmos en la diócesis valenciana según la Encuesta Capitular de 1758» dins *Primer Congreso de Historia del País Valenciàno*, volum III, pp. 631-642. En canvi, segons diu Mestre, no rebia l'església de Santa Maria el delme, ja que aquest el percebien els administradors de la Catedral de València, ni el terç-delme que li corresponia a la duquessa de Benavent.

⁹ A l'ofici de plebà li pertanyien 58 lliures; al diaca i al sotsdiaca 6 a cadascun; a l'organista i als cabiscols 8 per cap; al domer de comtes 5. En concepte de vestuari: 10 lliures anuals percebia el plebà i 4 corresponien als diversos setmaners. Al mateix temps, la plebania de Santa Maria tutelava altres paròquies veïnes: a la de Sant Roc del raval d'Oliva li assignava 10 lliures anuals, a l'església de la Font d'En Carròs li tocaven 40 lliures anuals, i a les de Rafelcofer i Potries 45 per a cadascuna. Per últim, s'ha de dir que del fons primicial també s'embossaven 24 lliures anuals els titulars dels altres beneficis (particulars), en concepte de distribucions especials i aniversaris complits. Tots els de Santa Maria els tenien assignats, tret del de la Santíssima Trinitat per no residir a Oliva.

“benefici de prestigi”, ja que oferia un exemple de pietat als seus veïns i allhora es tranquil·litzava la consciència i es rentava l'ànima, oferint-se a si mateix un “benefici moral”. El segon personatge afavorit era el patró que conseguia un “benefici de poder”, en no poder garantir la continuïtat de la fundació, fins i tot en els moments més difícils, quan el benefici havia perdut la renda i ja era incongru o *de perxa*. Els patrons eren els qui millor representaven l'ideal d'església eterna, per damunt de les mundanes variacions temporals. Tampoc no es podia queixar el tercer element del sistema, els beneficiats, que eren membres de la família, amb cognoms associats a les famílies més apegades a la clerecia. Sempre figuraven en els moments més solemnes de la vida socioreligiosa de la comunitat i per tant gaudien d'un “benefici personal”; també invertien una part del seu temps en la celebració de misses i aniversaris per l'ànima del fundador, i això els permetia disposar d'una renda i del corresponent “benefici econòmic”. Per últim i en quart lloc, els censalistes, sector social interessat en la permanència de la relació, ja que conreaven la terra censida a què es vinculava la fundació, i això almenys els proporcionava un “benefici de treball i, en ocasions, de subsistència”, tot i que havia de destinar una part de la renda per satisfer les quantitats estipulades.

L'origen d'aquests beneficis, amb gran freqüència era civil i tenien el dret de patronat, però altres vegades en la mateixa església la que instituïa un benefici, sent en aquest cas de dret comú i de lliure provisió. ¿Quines altres peculiaritats eren pròpies d'aquest tipus de beneficis?

1. Els beneficiats pertanyien a l'estament clerical i era habitual que en l'escriptura de creació constara que el candidat havia de ser parent del fundador o almenys veí de la vila. Aquest era per exemple el cas a Santa Maria dels beneficis de la Santíssima Trinitat i l'Assumpció, i el dels Sants Joans.

2. Existia la voluntat de perpetuïtat. L'objectiu dels protagonistes era el de no posar límit al temps de la seua activitat, i així apareixia explícitament en tots els actes de col·lació. Podrem comprovar després que aquesta pretensió era massa optimista, i ja en el primer quart del segle XIX la institució benefical no tenia quasi activitat.

3. Obligació que tenien els beneficiats de residir a la localitat del benefici. Era una norma que existia a Espanya des de 1534 i que comptava amb el suport oficial del Concili de Trento, des de 1545. L'incompliment d'aquest precepte implicava que el beneficiat no participara del repartiment primicial. A l'església major d'Oliva era aquest el cas del benefici de la Santíssima Trinitat, denominat de pèrtica perquè els protagonistes no vivien a la ciutat.

4. El titular d'un benefici tan sols en podia tenir un. En canvi, sí que li era permés deixar-lo per accedir a un altre que li oferia una renda més atractiva o més segura. Francesc Font, abandonà el 1647 el benefici de Santa Anna —del qual era titular des de 1636—, el de més prestigi dels que existien a Oliva, i el substituï pel del Sant Sepulcre. No era estrany, ja que canviava una renda de 10 lliures i 4 sous per una altra de 32 lliures i 10 sous, més de tres vegades major.

5. Per poder aconseguir un dels beneficis vacants era necessària alguna d'aquestes vies: la renúncia del titular, una sentència judicial contrària al mateix, la mort d'aquest o una sanció dràstica de destitució dictada per la jerarquia eclesiàstica en els casos de greu indisciplina. Francesc de Paula Mompó accedí al benefici de Santa Anna el 1779, després d'un llarg plet contra un altre candidat; la fama d'aquest benefici compensava

Campanar de Santa Maria la Major d'Oliva

l'esforç que es feia, però no sempre era així i, com es veurà després, la majoria de la fundacions no eren tan abellides.

¿Quines eren les partides econòmiques que alimentaven l'administració d'aquests beneficis? Vàries i amb procedència diversa:

1. De la mateixa natura del benefici eren els béns en propietat deixats pels testadors i entregats en dipòsits líquids.
2. Transferències efectuades per l'església, distribucions primicials, assignacions en concepte de dot —sobretot la quantitat fixa de 15 lliures, en produir-se la primera vacant—, drets d'estola i peu d'altar, establits per aranzel o per costum.
3. Almoines deixades per la pietat dels fidels.
4. Quantitats d'origen feudal immanents a la terra censida, sovint cobrades en les festivitats de Nadal i de Sant Joan. També béns sotmesos al règim d'arrendament, percepció de drets de lluïisme i fadiga sobre cartes de gràcia. La majoria d'aquestes obligacions corresponien a propietats en emfiteusi.

Si aquests eren els ingressos dels beneficiats, les despeses també s'agrupaven en una sèrie de conceptes:

1. Els eclesiàstics en prendre possessió del benefici aportaven una petita quantitat que quasi mai no superava el 2 % del valor total de les distribucions que corresponien a cadascun d'ells.¹⁰
2. Un subsidi reial en un sol pagament, consistent en un percentatge sobre les rendes del benefici. Com aquestes amb el temps es van devaluar, també ho va fer el subsidi. En els beneficis de Santa Maria, la xifra mitjana d'aquest tribut en quasi tot el segle XVIII girava al voltant d'un 10 % de la renda. L'any 1784, com a conseqüència d'una reial ordre, disminuï a la meitat, i en els primers anys del segle XIX, fins la desaparició dels beneficis, el subsidi era ja insignificant, perquè no solia superar el 0'5 % del rèdit inicial.
3. També contribuïen aquests beneficis amb l'impost denominat quindení —equivalia a la mitjana anata— que representava la meitat de la renda del primer any en què es prenia possessió d'un benefici no consistorial. Es pagava d'una vegada i al comptat.

¹⁰ FERRER ALÓS, LL. (1986) «L'església com a institució de crèdits: les quotidianes de la Seu de Manresa dels segles XVIII i XIX» dins *Recerques 18: Història, economia i cultura*. Barcelona: Ed Cural. Llorenç Ferrer Alós estima en un 1'7% de mitjana les distribucions de la Seu de Manresa.

Segons Gregorio de Tejada,¹¹ la recaptació del quindení era un dret papal, però el Vaticà el solia traspassar als reis. Des de 1735 es considerava un tribut mort, però curiosament alguns senyors a finals del segle XVIII encara el reclamaven als temples sotmesos a la seua jurisdicció feudal. L'any 1786 Francisco Clavijo, administrador dels béns senyorial del ducat de Gandia, des de Madrid, recordava a la col·legial de Gandia i a la plebania d'Oliva que havien de fer front al pagament del quindení.¹²

4. Així mateix, els beneficis abonaven les denominades pensions que eren un tipus de fardell en metàl·lic que corresponia a la renda dels beneficis pels conceptes de presentació, permuta i renúncia del titular dels beneficis. La pensió podia ser institucional-perpètua¹³ o temporal-prorrogable, segons s'estipularà en la documentació del benefici. Les pensions eren importants, ja que podien suposar fins i tot un terç de la renda total del benefici si la qualitat econòmica d'aquest era bastant bona.

Convé indicar, malgrat tot, que les càrregues dels quindenis-anates i pensions van ser instituïdes en el Concili de Constança l'any 1484, amb la finalitat de limitar les reserves beneficials. Aquest era segurament un dels factors que explicaven la considerable disminució de futures fundacions, a partir de la segona meitat del segle XV.

IV. Procés de creació dels beneficis particulars a Santa Maria d'Oliva

Al Llibre de Beneficis que hi ha a l'arxiu parroquial de Santa Maria¹⁴ apareixen documentats un total de 10 beneficis, amb una antiguitat variable: el més vell de tots era el de Santa Anna, creat l'any 1390, i el més jove el del Sant Sepulcre fundat el 1647 (Vegeu en aquest capítol el quadre núm 1).

Una anàlisi quantitativa del procés temporal de fundacions ens indica que la major part dels beneficis corresponen al període comprés entre finals del segle XIV i principis del segle XV, que disminueix molt el posterior ritme de les noves institucions. En concret, entre 1390 i 1424 se'n van crear la meitat, i entre 1424 i 1647 la resta. Per tant, es necessitaren 223 anys per realitzar allò que s'havia fet en els 34 anteriors. Així doncs, la irregularitat cronològica era una característica molt accentuada en els beneficis de Santa Maria. En els 257 anys que hi ha entre la primera fundació (1390) i la darrera (1647), la mitjana aritmètica és d'un benefici cada 25 anys, però el ritme no fou tan regular sinó tot al contrari, ja que s'observen tres períodes o seqüències amb cadències temporals bastant distintes:

¹¹ GREGORIO DE TEJADA, M. (1993) *Vocabulario básico de la Historia de la Iglesia*, Barcelona: Ed Crítica, Historia y Teoría, pp. 17-19.

¹² APSM. Secció cartes, caixa núm 32: «...el pago del derecho del quindenio [...] no pueden separarme de la justa idea de insistir por los medios que haya lugar en la exacción del referido derecho [...] me persuado no hago mas que cumplir con las obligaciones propias de todo poseedor y administrador de un mayorazgo».

¹³ Segons Gregorio de Tejada —íbidem, pp. 373-382—, si les pensions eren de tipus institucional, controlades per la jerarquia eclesiàstica, es repartien en diferents conceptes: per al culte en les catedrals i en les col·legials, per a l'assistència social en hospitals, asils, hospicis, cases de xiques expòsits i, especialment, en l'ensenyament a universitats, seminaris i escoles primàries. També tenien utilitat en monts de pietat i societats econòmiques i patriòriques.

¹⁴ APSM. "Libro de Beneficios...". Íbidem XI-9.

A. De l'època inicial dels Riusech a Oliva fins al Concili de Constança (1390-1424).¹⁵ És l'etapa primera i la més fecunda: es fundaren un total de cinc beneficis, amb una mitjana d'un cada set anys. Es tracta dels individuals de Santa Anna (1390), Sant Joan Baptista (1397) i Sant Bertomeu (1407), i els de doble invocació de Sant Joan Baptista-Sant Antoni Confessor (1415) i el de Sant Antoni-Sant Vicent Màrtir (1424). Un ritme de creacions tan accelerat tenia una doble dimensió: interna, vinculada al canvi senyorial a Oliva i a les activitats repobladores que fomentaven els Riusech en la vila, i també externa a la localitat, relacionada amb el fort desig que sentien molts fidels de demostrar una espiritualitat col·lectiva que s'allunyarà de l'atmosfera de crisi general que aclaparava l'església catòlica en aquells difícils anys, amb divisions papals, heretgies i pèrdua creixent de la influència de la jerarquia eclesiàstica en la societat del segle XV.

B. Del Concili de Constança a la conversió en plebania de l'església de Santa Maria (1425-1549). Aquest període destaca per la dràstica disminució en el nombre de fundacions, ja que podem parlar tan sols de dos beneficis: l'individual de la Nostra Senyora de Betlem (1476) i el conjunt de la Santíssima Trinitat-l'Assumpció (1476); és a dir, una institució cada 62 anys. Els factors que expliquen aquesta disminució del ritme de fundacions són econòmics, per l'efecte que provocava una major pressió fiscal sobre els beneficis amb la implantació dels quindenis-anates, i també morals per l'impacte que suscità el Concili de Constança (1415-1418) i la inevitable autocrítica entre els fidels catòlics que buscaven una fe més íntima i menys pública.

C. De la plebania de Santa Maria a la fundació del benifet del Sant Sepulcre (1554-1647). En aquests 93 anys es funden els tres últims beneficis: el de la Santíssima Trinitat (1554), el de doble invocació de Sant Joan Baptista-Sant Joan Evangelista (1580), i el darrer de tots, el del Sant Sepulcre (1647). La mitjana d'establiments és d'un benefici cada 31 anys, xifra intermèdia entre les dels dos períodes primers. Tot i això, el ritme intern del període és també irregular, ja que en la fase inicial, en els primers 26 anys n'apareixen dos i en canvi cal esperar uns altres 67 anys per conèixer l'última de les fundacions, la del Sant Sepulcre. ¿Per què aquesta situació tan irregular? Perquè a l'impuls religiós primer que provocà l'erecció de la plebania el 1549, va seguir una situació més realista caracteritzada per la crisi econòmica que afectava la península Ibèrica a finals del segle XVI i principis del XVII, i també, com es veurà després, per la gran disminució de rendes que patien els beneficis de Santa Maria: el 1583, dels nou beneficis que aleshores hi havia a Santa Maria, sis tenien rendes minvades, i un altre, el de Sant Joan Baptista, estava esgotat des de l'any 1571.

No animaven tampoc a la creació de nous beneficis els projectes eclesiàstics d'augmentar el capital mínim necessari per poder establir noves fundacions. L'historiador Llorenç Ferrer indica que a la Seu de Manresa, la denominada "Concordia del Tauler", que regulava les normes entre els membres de la comunitat eclesiàstica d'aquesta localitat catalana, va decretar el 1655 l'obligació que comptaren els beneficis d'un fons de capital almenys de 1.000 lliures —l'any 1700 creix la nova fita fins les 1.400.¹⁶ Si prenem com a referència aquesta quantitat per als beneficis de Santa Maria d'Oliva, comprovem que tan sols el del Sant Sepulcre

¹⁵ CAMARENA MAHIQUES, J. *Iniciación a la historia de Oliva*, op. cit., pg 155.

¹⁶ FERRER I ALÓS, LL., op. cit.

compliria amb l'exigència, ja que disposava de 1.650 lliures —d'elles 1.000 eren per al plebà i per al fons d'aniversaris, i les 650 restants per al beneficiat. En canvi, la resta de beneficis no arribava en cap cas a les 500 lliures: el de Santa Anna en tenia 407 l'any 1571; el dels Sants Joans 226 lliures l'any 1583; el de la Santíssima Trinitat i Assumpció 178 lliures l'any 1787; etc...¹⁷ Aquesta barrera en la quantia de capital, junt a la pròpia debilitat estructural dels beneficis de la plebania de Santa Maria, són els factors que expliquen millor l'absència absoluta de noves fundacions des de 1647 en el temple major de la vila d'Oliva.

QUADRE NÚM 1: Beneficis de Santa Maria: cronologia, intervals i fets més decisius

Beneficis (ordre d'antiguitat)	Creació	Intervals	Fets decisius, cronologia
Santa Anna	1390	0	Fls Riusech, senyors d'Oliva (1382)
Sant Joan Baptista	1397	7	
Sant Bertomeu	1407	10	
St Joan Bta i St Antoni Confessor	1415	8	Concili de Constança (1415-1418)
St Antoni Abad i St Vt. Màrtir	1424	9	
Nostra Senyora de Betlem	1476	52	
Santíssima Trinitat-Assumpció	1499	23	
Santíssima Trinitat	1554	55	Bulla de la plebania (1459)
St Joan Bta i St Joan Evangelista	1580	26	
Sant Sepulcre	1647	67	
			Normativa de capital mínim (1665)

FONT: Elaboració pròpia basada en el Llibre de Beneficis de l'APSM. Íbidem. Secció XI-9

V. Qualitat dels beneficis de Santa Maria

En conjunt, els beneficis de Santa Maria tenien una estructura reduïda, limitada, típica d'una vila no molt gran com ho era Oliva. Quatre arguments ens poden confirmar aquesta modèstia estructural:

a) Els beneficiats podien celebrar aniversaris i misses resades o cantades, però els era vetada la possibilitat d'administrar sagraments i curar ànimes, ja que tenien prohibida la funció d'escoltar les confessions dels devots.

b) Si bé era cert que un considerable percentatge dels beneficis tenia arrels prou velles, remuntant-se les primeres fundacions als darrers anys del segle XIV, també s'ha de dir que relativament prompte es va deixar de fundar-ne. Des de la meitat del segle XVII ja no en figura cap més a Oliva, al contrari que a les esglésies o seus d'altres localitats com Alzira, Carcaixent o València.

c) El nombre total dels beneficis tampoc no era excessiu. A mitjans del segle XVIII l'església de Santa Maria en tenia 10. En altres temples de localitats més grans hi havia fundades una major porció d'institució: la Seu de Manresa en tenia 58, la de València

¹⁷ APSM. "Llibres de Visita" de diversos anys: 1633, 1687, 1699, 1744 ..

comptava amb 232 i a l'església de Sant Joan del Mercat,¹⁸ també a València, n'hi havia un total de 58. Amb tot, la comparació d'aquestes xifres, té una importància relativa per les evidents diferències que tenien les esglésies i el nombre d'habitants de cada localitat.

d) Tampoc no eren rics els beneficiats de Santa Maria. L'any 1778 el 40 % d'ells comptava amb una renda anual que no arribava a les 5 lliures, i un 40 % més no en superava les 20. Per últim, el 20 % restant eren ja incongrus, sense cap assignació. Quantitats totes elles molt petites, sobretot si les comparem amb les d'altres localitats que tenien beneficis amb una gran dotació, fins i tot entre 150 i 200 lliures.

Tot i la discreció i modèstia que caracteritzava en general els beneficis de Santa Maria, es poden observar evidents diferències entre ells (Vegeu quadres núm 2 i 3).

Tipus A: El més prestigiós. El benefici més antic i alhora el més prestigiós era el de Santa Anna, fundat el 1390 per la família Ramos, amb un origen laical. Documentalment és el més fosc de tots, ja que no s'ha trobat l'escriptura de la seua institució i tan sols una nota breu, registrada al Llibre de Col·lacions de la Cúria Eclesiàstica de València, ens informa del seu naixement. Aquest benefici disposava d'una renda que s'obtenia de dos censos amb lliuisme i fadiga. L'any 1390 la suma d'ells era de 15 lliures i 4 sous, però el 1570 ja havia minvat fins les 10 lliures i 4 sous. Es tractava del cens de Torrent que tenia 5 lliures de renda i un capital de 207 lliures i el de Corbera de 5 lliures i 4 sous, amb un capital de 200 lliures. Com s'havia reduït la renda, ho van fer les obligacions i les misses a realitzar que baixaren quasi a la meitat: l'any 1570 se'n fixaren 19 en substitució de les 36 inicials. El benefici de Santa Anna era molt ben considerat a Oliva i no és estrany que algun dels beneficiats en diferents èpoques s'oposara als intents de redempció que intentaren portar endavant els patrons. Amb tot, a principis del segle XVIII, el marquès de Boil, per aquell temps patró d'aquest benefici, va aconseguir rescatar el cens de Torrent, i el van haver d'assumir alguns veïns d'Oliva que dipositaren un capital de 150 lliures i establiren una nova renda censal de 7 lliures i 10 sous anuals, lleugerament superior a l'anterior. L'any 1733, en canvi, el beneficiat Lluís Navarro no va permetre la redempció del segon cens, el de Corbera.¹⁹ Es tractava, sens dubte, del benefici més prestigiós de l'església de Santa Maria, si bé ja no era el més ric en el segle XVIII, honor que corresponia al del Sant Sepulcre. El 1820 es va produir la desaparició definitiva del benefici de Santa Anna.

Tipus B: Els més antics. Un segon grup de beneficis, bastant vells però sense el prestigi del de Santa Anna, eren en crisi permanent. El primer d'ells fou el de Sant Joan Baptista, instituit l'any 1397 per Jaume Conill. Des de finals del segle XIV fins als primers anys del XVII tenia una considerable reputació a Oliva, ja que el seu patronat passà a mans ben conegudes a la vila, d'entre les que destaca el cavaller Miquel Gerònim

¹⁸ PELAO GIL, J. (1993) *Patrimonio eclesiástico y amortización en Valencia. La Catedral y la parroquia de Sant Joan del Mercat (siglo XVIII)*. Ajuntament de València. Col·lecció Minor.

¹⁹ APSM. Caixa núm 31. Secció cartes (1490-1776): «*Las cartas de pagos a los Beneficiados [...] a favor de la casa de los Señores Belvises desde el año 1582 asta el año 1733 continuan unas que enuncian por censo que responde el Señor de Corberán en nombre del Señor de dicho lugar sin expresar la fadiga y lliuismo y ninguna enuncia sea censo redimible. Por lo que hallo la dificultad en que nie halle al principio con el marques de Boil que semeiante respondia 5 L., como a señor de Torrente y a la verdad si lo huviera sabido entonces lo que havia de hallar después nunca hubiera convenido [...]. Y por dicha razón tengo en admitir la redención sino es por ajuste que convengu al Beneficiado [...] y conveniendo los regidores de esta villa patrona de dicho beneficio*»

Tamarit l'any 1607. Amb el temps, el benefici va decaure molt fins l'extrem de ser declarat insolvent per estar carregat amb grans deutes: en la segona meitat del segle XVII disposava d'una minúscula renda de 0'5 lliures, quan en el moment de la fundació n'havia tingut 14. A tan capdisminuída quantitat monetària li corresponia en paral·lel una funció religiosa molt minvada, realitzant tan sols un aniversari l'endemà de la festivitat de Sant Joan Baptista. Aquesta petita activitat li va permetre sobreviure fins els inicis del segle XIX, però únicament de forma nominal.

El segon dels beneficis que es pot incloure en aquesta categoria era conegut amb la denominació "de Navata", instituït l'any 1415 a l'altar major de l'església, sota la invocació doble de Sant Joan Baptista i Sant Antoni Confessor. El primer dels seus patrons fou Antoni Labat i la renda inicial consistia en 15 lliures anuals censals, amb lluïisme i fadiga, i comptava també amb alguna carta de gràcia. Entre 1571 i 1603 patirà una greu crisi i el van haver de tutelar els eclesiàstics de la plebania. L'any 1687 el benefici era insolvent ja que no es podien cobrar els censals per ser de cristians nous o també per les pèrdues documentals; a finals del segle XVIII ja tan sols tenia una presència testimonial.

El tercer d'aquest tipus de beneficis era el de la Nostra Senyora de Betlem que tenia el culte en la seua pròpia capella i participava d'algunes característiques semblants a les anteriors: era laical, tenia una renda inicial moderada (18 lliures) constituïda per censals i cartes de gràcia, i prompte sofrirà restriccions econòmiques —si bé en aquest cas la davallada fou més lenta i suau— fins que va desaparèixer l'any 1819.

Tipus C: Els més modestes. La tercera classe de beneficis tenia una cronologia variada, però en canvi presentava almenys dos elements comuns a tots ells: l'estabilitat i les rendes modestes amb poques fluctuacions. Quatre fundacions integren aquest grup: el de Sant Bertomeu, molt vell, fou instituït pel prevere mossén Savallos, i per tant tenia un origen eclesiàstic. Al principi unia les advocacions de Sant Bertomeu i Sant Vicent Ferrer, però amb el temps es va perdre aquesta segona devoció. La renda de què disposava quasi sempre girava al voltant de les 15 o 16 lliures, excepte a partir del segle XVIII, època en què es devaluà molt —l'any 1733 era de 3 lliures i 9 sous— a causa de factors comuns a altres beneficis, com podem veure després. Els censals que responien amb lluïisme i fadiga en el 83% del seu capital, i a carta de gràcia en el 17% restant. En la segona meitat del segle XVIII el benefici de Sant Bertomeu entrà en una crisi aguda i fou necessària la protecció que li van brindar les autoritats civils d'Oliva l'any 1757 i el plebà des de 1779, però no van impedir que es dissipara l'any 1810.

El segon d'aquest tipus de beneficis adoptava la nomenclatura conjunta de Sant Vicent Màrtir i Sant Antoni Abad, d'origen també laical, ja que fou instituït l'any 1424 per Antoni Arrover. Tenia la renda més baixa de tots, 13 lliures, però curiosament la va poder mantenir pràcticament inalterable fins el primer terç del segle XVIII. A partir de 1733 es va reduir a poc menys de la meitat per la fallida dels censals més vells. Amb tot, el seu final fou digne, davallant suaument fins la seua desaparició en el primer quart del segle XIX, durant el Trienni Liberal.

Un altre d'aquest tipus de beneficis era el de la Santíssima Trinitat, que tenia un origen menys remot que els altres dos. Fundat l'any 1554 pel prevere Joan Escrivà poc després de la conversió de Santa Maria en plebania, disposava d'una renda de 15 lliures que era satisfeta en un únic cens, amb lluïisme i fadiga, i el seu capital de propietat sumava 2.000 lliures. Amb tot, tingué una vida efímera, ja que fou el primer dels

beneficis de la parròquia en morir, perquè no es va cobrir la vacant del beneficiat Fèlix Llopis, mort l'any 1775.

L'últim d'aquests beneficis, el de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, fundat l'any 1580 a l'altar major de Santa Maria pel cavaller Joan Salelles, fruïa d'una voluntat endogàmica amb preferència pels candidats que eren preveres. El benefici dels Sants Joans assegurà durant molts anys la renda inicial de 15 lliures, augmentant-la fins i tot en èpoques puntuals. En els anys centrals del segle XVIII superava les 10 lliures anuals, quantitat mantinguda quasi intactament fins l'esvaïda del benefici esdevinguda l'any 1810.

Tipus D: Els més rics i moderns. El quart grup el formaven els beneficis més rics i de creació més tardana. Dues fundacions: la del Sant Sepulcre i la devoció de la Trinitat-Assumpció. Aquest darrer benefici tenia un origen eclesiàstic, creat l'any 1499 pel prevere Francesc Serra. Una de les condicions que tenia imposades era la de ser presentat per un fill d'Oliva i millor si era de condició religiosa, tot i que en algunes ocasions, durant el segle XVIII, el van acollir veïns laics de la vila i el mateix alcalde ordinari de la localitat. Disposava d'una renda inicial bastant alta, quasi superior a les 30 lliures, distribuïdes en diferents censos, però amb el temps es va reduir molt i l'any 1810, l'últim del benefici, per l'òbit del darrer dels seus beneficiats Jaume Iviza, tot just superava ja les 8 lliures.

El darrer de tots els beneficis fou el del Sant Sepulcre, molt peculiar per un conjunt de raons: era el cuer de tots —de l'any 1647—; fundat per una dona, Na Clara de la Cerda Maldonado i Surbano, viuda del noble cavaller Alonso de Celada; els oficis religiosos es realitzaven en la capella que la fundadora tenia a l'església de Santa Maria; i era el més poderós econòmicament, amb una quantiosa renda de 32 lliures i 10 sous i un gran capital de 1.650 lliures, amb diversos censos sobre propietats agrícoles i sobre una casa en el carrer de la carnisseria, i amb un nombre molt important de misses assignades: 104 anuals. Amb tot, i amb el transcórrer dels anys, el benefici del Sant Sepulcre també va patir els rigors dels nous temps: l'any 1757 la renda ja no superava les 20 lliures i les misses a celebrar tan sols arribaven a les 22. Aquestes xifres ja no variarien fins la desaparició l'any 1810.

QUADRE NÚM 2: Els beneficis de Santa Maria: anys de duració

Benefici	Anys de duració	Benefici	Anys de duració
Santa Anna	430	Ntra Sra Betlem	343
St Joan Baptista	417	Stma Trinitat-Assumpció	311
St Bertomeu	403	Santíssima Trinitat	251
St Joan Bta-St Antoni Conf	384	Sants Joans	240
St Antoni Abad-St Vt Màrtir	396	Sant Sepulcre	173

**QUADRE NÚM 3: Els beneficis particulars de Santa Maria d'Oliva:
estructura i característiques**

Benefici	Creat	Càrrec	Fundador	la renda		Misses	Lloc	Final	Motiu de la fi
				L	S				
Santa Anna	1390	Laical	Família Ramon	15	4	36	Capella S. Anna	1820	Liberalisme
St. Joan Baptista	1397	Laical	Jaume Conill	14		50	Capella St. J. B.	1814	Mort titular J. Serra
St. Benet	1407	Clerical	Francesc Savallos	15		30	Capella St. Ben.	1810	Decret 1810 i mort F. Goua
St. Joan Bta. i S. Antoni conf.	1415	Laical	Antoni Labut	15		50	Altar major	1799	Fugotament dels censos
St. Antoni abad i St. Vi Martí	1424	Laical	Antoni Arrover	13		25	Cap. St. A. Abad	1820	Liberalisme
Nra Sra de Betlem	1476	Laical	Guillem Escrivà	18		36	Capella Betlem	1819	Exgotament dels censos
Sant. Trinitat i Assumpció	1499	Clerical	Francesc Serra	29	15	54	Altar major	1810	Decret 1810 i mort J. Iviza
Santíssima Trinitat	1554	Clerical	Joan Escrivà			52	Cap. St. P. màn	1798	Mort titular Felix Llopis
St. J. Bta i St. J. Evangelista	1580	Laical	Joan Salelles	15		50	Altar major		Liberalisme
Sant Sepulcre	1647	Laical	Clero de la Cerda	32	10	104	Capella Sepulcre	1820	Liberalisme

FONT: Elaboració pròpia basada en les dades de l'APSM.

VI. Protagonisme social dels membres dels beneficis de Santa Maria

Ens trobem sovint amb cognoms repetits en la vida d'Oliva i en la de la seua església major. L'acostumada pretensió d'endogàmia i la religiositat constant feien molt estretes les relacions entre els personatges i accentuaven la realitat d'un món tancat al qual tan sols tenia accés una minoria de la societat.²⁰ Aquesta situació era molt evident en tots els esglaons dels beneficis: entre els fundadors, en els patrons, en els beneficiats i en els censalistes.

D'entre els fundadors dels beneficis de Santa Maria tres pertanyien als sectors petit i mitjà de la noblesa valenciana: mossén Guillem Escrivà, mossén Joan Salelles i Na Clara de la Cerda Maldonado i Surbano, viuda del cavaller Alonso de Celada.²¹ Altres

²⁰ Aquesta situació també es produïa a esglésies d'altres localitats, com la Col·legiata de Gandia, on apareixen cognoms coneguts en l'àmbit local, vinculats a determinats beneficis: Berenguer de Valls en el de Sant Guillem (1290), Bernat de Torrent en el de Sant Jacob i el de Sant Jaume, Roca de Tagnos en el de Sant Blai, i Roiz de Corella, que era el fundador d'aquest darrer. Font: Arxiu Municipal de Gandia (AMG). "Libro de Patronatos de beneficis de Gandia: 1299-1547" (són còpies realitzades recentment, l'any 1690). Signatura 1869.

²¹ Francesc Salelles i mossén Josep Celada tenien dues administracions en l'església de Santa Maria: la de Salelles superava les 24 lliures i la de Celada, més important, comptava amb 145 lliures. APSM: "Libro de tierras propias i absolutas que posehe el Reverendo Clero de Santa Maria la Mayor de Oliva", secció XI-18.

eren eclesiàstics, fills segon o tercer de famílies nobles i riques: mossén Savallos i els preveres Francesc Serra i Joan Escrivà. Els quatre fundadors restants eren membres de la mitjana i petita burgesia comercial i artesanal: la família Ramos, Antoni Arrover i Jaume Conill.

De la mateixa família dels fundadors solien ser els patrons, encarregats de tutelar i protegir els beneficis, activitat que d'altra banda no sempre feien de bon grat, sobretot quan el benefici s'enfonsava en una greu crisi econòmica i la situació pareixia conduir inevitablement al fet que restara vacant. Els patrons més coneguts de Santa Maria constituïen famílies molt conegudes a la vila: els Ferrando, vinculats en el segle XVI al benefici de Sant Joan Baptista i Sant Antoni Confessor —l'any 1436 també es relacionaven amb aquesta fundació, però com a censalistes. Un dels membres d'aquests Ferrando, Jacob, participà l'any 1549 junt amb altres beneficiats en la creació de la plebania del temple.²² No es poden oblidar tampoc altres llinatges famosos com els Fuster, vinculats al benefici de Sant Vicent Màrtir i Sant Antoni Abad, o els Ramos, units al de Santa Anna; o els Escrivà presents en un major nombre de fundacions, en especial en les del Betlem i la Santíssima Trinitat. També eren famosos els Tamarit, senyors de Guardamar fins 1636; alguns dels seus membres van ser patrons del benefici de Sant Joan Baptista, i d'altres emparentaren amb la casa dels Sala, bifurcada almenys en dos grups: els que residien a la veïna localitat de Pego²³ i els que ho feien a Oliva que van obtenir entre altres prebendes el patronat del benefici de Betlem l'any 1784. Encara era més significatiu el cas dels Salelles, família rica entre els llauradors d'Oliva i, a més a més, molt religiosa, presents en molts dels beneficis de Santa Maria entre els segles XVI i XVIII en totes les situacions possibles: com a fundadors, en el patronatge, en el sector dels beneficiats i, fins i tot, com a censalistes en alguns casos. Miquel Joan Salelles fou patró dels Sants Joans entre 1581 i 1591; Ausiàs Salelles tenia vinculació, a finals del segle XVI, amb aquesta fundació i a més detentava en aquells anys el càrrec de justícia d'Oliva;²⁴ Joan Baptista Salelles assumí el patronat dels Sants Joans un poc més tard, l'any 1707; Vicent Salelles abans, a finals del segle XVII, era el responsable del benefici del Sant Sepulcre; Joan Salelles, el 1773, ho va ser d'un altre, el de Sant Joan Baptista-Sant Antoni Confessor. També cal dir que una branca de l'estirp dels Salelles destacava a Gandia com a veïns decisius en la vida de la ciutat durant el segle XVIII, com ens informa Isabel Morant Deusa.²⁵

En el sector dels censalistes hi havia camperols, artesans i petits comerciants, però també altres personatges que no eren tan anònims, sinó al contrari, més rics i poderosos com els Vives d'Oliva, relacionats en el segle XVIII amb el benefici del Sant Sepulcre, o els Valentí i els senyors d'En Torrent i el matrimoni Sans Tellada, senyors

²² En l'abans citat llibre col·lectiu *Iniciación a la historia de Oliva*, pp. 483-484, es parla de diversos membres de la família Ferrando que tingueren un gran protagonisme en la societat valenciana dels segles XVI i XVII. En concret d'Eugeni Ferrando, frare i gran historiador, membre dels jesuïtes d'Oliva i als caputxins de València; també de Francesc Ferrando, que tenia estudis semblants als d'Eugeni i que a més a més era en el segle XVII confessor de la duquesa de Gandia.

²³ Un Sala. En Pere Pasqual, declarava a principis del segle XIX que tenia en la localitat de Pego les propietats de major valor tributar: 49.975 lliures que corresponien a la possessió de 265 fanecades de terra i de diversos immobles urbans (2 cases i 5 corrals). Vegeu SANCHIS COSTA, J. i GIL PERICÀS, F. (1990) «Terra, propietat i conreus a Pego en el trànsit del segle XVIII al XIX» dins *Tercer Congrés d'Estudis de la Marina Alta. Actes de l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i de l'Institut de Cultura Juan Gil-Albert*, pg. 289.

de les localitats de Bèlgida i Corberà, que disposaven de censos vinculats al benefici de Santa Anna. També eren conegudes altres personalitats: el noble de Gandia Ambrosi Izco de Quincoces en el de la Santíssima Trinitat; Pasqual i Mayans que tenia l'any 1741 un cens doble en el de Sant Bertomeu; o Lluís Garcia que responia el 1644 a un cens en el benefici de Betlem, i que era descendent d'uns dels protagonistes més anomenats en el procés de creació de la plebania a mitjans del segle XVI. També eren censalistes famosos els Iviza, presents en quasi la meitat dels beneficis de l'església —Sant Bertomeu (1602), Sant Sepulcre (1651), Santa Auna (1742) i Santíssima Trinitat i Assumpció (1787-1810). De vegades, tanmateix, les autoritats administratives civils i religioses responien a alguns censos, com la Universitat d'Oliva, que en tenia un petit de 15 sous de pensió en el benefici de Betlem, o la ciutat de València que en posseïa un altre encara menor de 6 sous de renda en el dels Sants Joans. En el benefici de la Santíssima Trinitat, a principis del segle XVII, també tenia un cens el clergat del temple major de la vila, però prompte el traspassaria a l'església de la Vilanova de Castelló.

El quart i últim pilar del sistema beneficial el formaven els beneficiats, lligats per amistat o per sang a les dinasties més riques d'Oliva, encara que solien ocupar en les famílies les branques de segona fila, mentre que els parents més adinerats detentaven els patronats o fins i tot n'eren els mateixos fundadors. Cognoms molt escoltats entre els beneficiats de Santa Maria eren els Salelles en el dels Sants Joans; els Osta, enriquits en el segle XVII, titulars d'algunes de les institucions: en la Trinitat i Assumpció (1613), en el de Sant Joan Baptista i Sant Antoni Confessor (1636) i en el de Sant Antoni Abad i Sant Vicent Màrtir (1638). També era significatiu el sentit de promoció que la titularitat d'un benefici podia proporcionar a alguns dels beneficiats que més endavant podien accedir al càrrec de plebà, el més important del temple. No hi falten exemples: Joan Pasqual fou beneficiat l'any 1578 del benifet de Sant Joan Baptista-Sant Antoni Confessor i plebà el 1584; Francesc Font, titular del de Santa Anna el 1636 i més tard del Sant Sepulcre (1647-1650), fou nomenat plebà l'any 1650. En altres ocasions aquestes personalitats participaven en els esdeveniments més destacats de l'església: en el procés de formació de la plebania (1549) i, com ens diu l'historiador Cots Morató, en les ampliacions i reformes del temple, realitzades en dues fases; la primera l'any 1649, amb una presència molt activa de Lluís Navarro, titular de Santa Anna, i la segona el 1754, any en què destaca la intensa activitat de Josep Baldó,²⁶ també beneficiat, però en aquesta ocasió de Sant Joan Baptista.

De vegades també es produïen disputes per cobrir la vacant d'un benefici. A finals del segle XVIII tingué un gran ressò el litigi per poder cobrir el benefici de Santa Anna, arran de la renúncia l'any 1776 de l'antic titular Joan Baptista Iviza.²⁷ El plet durà més de tres anys, on s'involucraren els regidors d'Oliva —patrons del benefici— ja que presentaren diversos candidats, fins i tot alguns dels seus fills, i s'hagué de

²⁴ PONS FUSTER, F. (1981) *Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva. Sèrie Menor-V, pg. 166.

²⁵ MORANT DEUSA, I. (1984) *El declive del señorío*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València. Col·lecció Politécnica/14, pg. 163.

²⁶ COTS MORATÓ, F. (1989) *Estudio histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*. Ajuntament d'Oliva. Sèrie Vària/6, pg. 97.

²⁷ APSM. "Libro de Beneficios...". *Íbidem*.

recórrer a l'arbitratge de la Seu de València l'any 1780. En altres ocasions, els candidats que complien els requisits mínims, intentaven desesperadament accedir simultàniament a la titularitat d'un o de més beneficis a localitats diferents —hem de recordar la prohibició que tenien de detentar-los en una mateixa església. Antonio Mestre ens parla de l'actitud de Gregori Mayans, que buscava entre 1721 i 1729 un benefici per utilitzar-lo personalment, i tot seguit, entre 1729 i 1736, uns altres per als seus germans menuts. Gregori Mayans, com que no considerava suficient el benefici de Santa Magdalena que tenia a la Pobla de Benaguasil, ni tampoc el que li ofería el plebà de Santa Maria, intentarà aconseguir-ne més, així com també altres càrrecs eclesiàstics més lucratius en altres localitats, a Alzira i sobretot a la Seu de València. Aquesta política abraçadora li reportaria prompte bons resultats al seu germà Joan Antoni Mayans, que obtingué beneficis en esglésies d'Oliva, Dénia, Oriola i Tarancon.²⁸

Sembla curiós també assenyalar, tot i que tan sols s'esmente ací, el fet que entre els beneficiats de Santa Maria existirà una petita crònica negra: l'assassinat l'any 1701 d'Andreu Pasqual, beneficiat de Sant Joan Baptista.²⁹ A més, com ens diu Pons Fuster, és ressenyable el comportament especulador dels Salelles, Pasqual i Osta que s'afavoriren molt de l'expulsió dels moriscs l'any 1609, acaparant terres o venent-les als nous repobladors del raval d'Oliva.³⁰ Recentment s'ha publicat un estudi de José Castell Bomboí sobre personatges religiosos de Santa Maria d'Oliva que ens pot informar més sobre aquestes qüestions.³¹

VII. La qüestió de les rendes en els beneficis de Santa Maria

Tots els beneficis tenien almenys un element en comú: la pèrdua constant de la renda que tenien assignada, arribant fins i tot a la supressió d'algunes d'elles. En la plebania de Santa Maria, durant el període comprés entre la creació i la desaparició dels beneficis —finals del segle XIV fins a principis del XIX—, les rendes del conjunt beneficiat minvaren en una mitjana del 73'96%. La majoria dels beneficis, en els darrers anys de la vida, presentaven un gran raquitisme si no eren ja esquelets econòmics.

Encara que la davallada rendista es produïa en tots els beneficis de Santa Maria, la intensitat no era la mateixa, (vegeu el quadre núm 4). El benefici de Santa Anna, amb

²⁸ MESTRE, A. (1968) *Ilustración y reforma de la Iglesia. Pensamiento político y religioso de don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*, València: Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, pp. 67-75.

²⁹ «Nos don Martín López de Vergara, presbítero doctor en Derechos, abogado de los reales Concejos y de los Derechos de la Santa Inquisición [...]. A Pedro Domenech Labrador de la villa de Penágila, salud en nuestro Señor Jesucristo, os hacemos saber [...]: Que en el día jueves que se contaron trese del mes de thenor mas cerca pasado del corriente año, a cosa de las tres, las cinco y las seis horas de la tarde, estando dentro de su casa el Dr. Andrés Pasqual. Presbítero Beneficiado en la Parroquial Iglesia de la villa de Oliva [...] le tirasteis y disparasteis un escopetazo, del cual quedo muy mal herido, y travesado el cuerpo de parte a parte, de cuya herida el otro día viernes por la mañana murió el dicho Dr. Pasqual, cuyo delito havia causado grave escandalo entre los fieles christianos; Por lo que nos ha suplicado dicho Promotor Fiscal, mandaremos proceder contra vos con todo el rigor de derecho, declarandoos incurso de pena, y censuras del Canon si quis sucedente Diabolo, y con las demas penas, que de derecho huviera establecidas [...]. Datum en el Palacio Arzobispal de Valencia en el primero de febrero de 1701». APSM. "Descomunión contra el matador del Doctor Andrés Pasqual". Secció cartes 1490-1776, caixa núm 31.

³⁰ PONS FUSTER, F. (1989), *Íbidem*, pp. 121-122.

³¹ CASTELL BOMBOÍ, J. (1996) *Sacerdotes y religiosos en Santa María la Mayor de Oliva (1362-1990)*, Hermandad Sacerdotal de Oliva.

una renda amainada en un 70'38%, era el que més s'apropava a la mitjana general. En canvi, es van devaluar menys, entre un 40% i un 50%, els beneficis dels Sants Joans i el del Sant Sepulcre. Pitjor era la situació d'altres fundacions: la de Sant Joan Baptista-Sant Antoni Confessor, i l'individual de Sant Joan Baptista, que ben prompte van quedar sense producte. Especialment difícil era la situació d'aquest últim, perquè era insolvent ja des de 1571 i se sostenia tan sols amb les distribucions que li corresponien i amb el fons del capital de la seua fundació. La resta d'aquestes institucions eclesiaístiques, si bé no perderen tota la dotació, sí que van patir molt, alleugerant la dotació entre un 79% i un 87%, amb la qual cosa superaven la mitjana percentual de crisi.

QUADRE NÚM 4: Evolució de la renda dels beneficis (1397-1820)

BENEFICIS	Renda inicial			Renda final			Període	Pèrdues
	l	s	d	l	s	d	anys	%
Sant Sepulcre	32	10		19	10		1647-1820	40
St Joan Bta i St Joan Evang	17	15	8	10	8	4	1583-1820	41'41
Santíssima Trinitat	15			7	10		1554-1798	50
Santa Ana	15	4		4	10		1392-1820	70'38
St Ant Abad i St Vt Màrtir	13			2	14		1424-1820	79'22
Sma Trinitat-Assumpció	29	15	4	8		3	1499-1810	84'10
Sant Bertomeu	15			2	2		1407-1810	86'83
Ntra Sra de Betlem	18			2	4	4	1476-1818	87'66
St Joan Bta i St Ant Confessor	15			0			1415-1799	100
Sant Joan Baptista	14			0			1397-1571	100

FONT: Elaboració a partir de dades dels Llibres de Visites i del Llibre de Beneficiats de l'APSM.

¿Hi ha criteris quantitatius i cronològics que expliquen l'enflaquiment de la renda dels beneficis de Santa Maria? Es poden formular almenys dues explicacions (Vegeu quadre núm 5).

1. Els beneficis més rics són els que millor resistiren la crisi econòmica, altrament els més pobres són els que més la patiren. És un argument sòlid en el cas del més dotat de tots, el del Sant Sepulcre, ja que també fou el que menys es debilità, un 40%. Així mateix sembla encertat el raonament en l'altre extrem de la relació: el segon més pobre, el de Sant Joan Baptista, és el que més va fallar i també més prompte en declarar-se insolvent ja l'any 1571. En canvi, no sembla un factor tan clar en les posicions que hi ha enmig de la numeració: el segon benefici més ric, el de la Santíssima Trinitat i Assumpció, és el cinqué en la relació de renda minvada; i el més pobre de tots, el de Sant Antoni Abad i Sant Vicent Màrtir tan sols és el sisé en aquesta llista de fallides.

2. Els beneficis més vells són els que més afluixaren la renda i, per contra, els de menor edat suportaren millor la crisi. Pareix aquesta una hipòtesi més vàlida en tots els casos, sobretot en els beneficis més joves: el del Sant Sepulcre, el dels Sants Joans i el de la Santíssima Trinitat, cap dels tres no va superar el 50% de retall de les quantitats inicials assignades. També presentaven els tres una rigorosa correspondència en les

dues columnes —la de vellesa i la de disminució de la renda—, com li passava igualment al benefici de Sant Antoni Abad i Sant Vicent Màrtir que ocupava una posició intermèdia en ambdues llistes. La resta de beneficis seguia pautes més o menys semblants, tret del cas de Santa Anna que era el més vell de tots, però no el més fallat probablement perquè el considerable prestigi que tenia a Oliva el va ajudar a resistir bastant bé els intents de redempció que va patir.

QUADRE NÚM 5: Relació entre dotació econòmica, disminució de renda i cronologia en els beneficis de Santa Maria d'Oliva

De menor a major				De més a		
renda inicial	Ll	S	D	Disminució de renda	%	menys vells
St A. Abad-St V. Màr	13			St Joan Baptista	100	Santa Anna
St Joan Baptista	14			St J. Bta-St A. Confes	100	St Joan Baptista
Santíssima Trinitat	15			Ntra Sra Betlem	87'6	Sant Bertomeu
St J. Bta-St A. Confes	15			Sant Bertomeu	86'8	St J. Bta-St A. Confes
Sant Bertomeu	15			Sta Trinitat-Assumpc	84'1	St A. Abad-St V. Màr
Santa Anna	15	4		St. A. Abad-St V. Màr	79'2	Ntra Sra Betlem
St J. Bta-St J. Evang	17	15	8	Santa Anna	70'3	Sta Trinitat-Assumpció
Ntra Sra Betlem	18			Santíssima Trinitat	50	Santíssima Trinitat
Sta Trinitat-Assumpc	29	15	4	St J. Bta-St J. Evang	41'4	St J. Bta-St J. Evang
Sant Sepulcre	32	10		Sant Sepulcre	40	Sant Sepulcre

FONT: Elaboració basada en dades dels Llibres de Visites i Llibre de Beneficis de l'APSM.

Hi ha un conjunt de factors que ens poden explicar aquesta crisi general dels beneficis a l'hora de cobrar les rendes. Entre ells destaquen (Vegeu quadres núm 6 i 7):

- **Extravis documentals** pel temps transcorregut i per la deixadesa en aquell temps dels encarregats de custodiar l'arxiu eclesiàstic. Afectava especialment els beneficis més vells, sobretot en els segles XV i XVI, i els solia conduir a una bancarrota total. Era el motiu més important de les disminucions, ja que percentualment representava un 51'95% del total, i numèricament afectava vuit dels beneficis de Santa Maria, lliurant-se solament el de Santa Anna i el del Sant Sepulcre.

- **Censos declarats insolvents.** Era un element també tradicional, molt relacionat amb el factor anterior, que va afectar els beneficis més antics, especialment els del segle XIV. En conjunt, representava el 21'07% de totes les reduccions i esbalai sobretot el de Sant Joan Baptista per ser l'única causa de crisi que tenallà aquesta fundació. S'han d'incloure ací els denominats censos de cristians nous, sobretot en dos beneficis: el de Betlem i el de Sant Joan Baptista-Sant Antoni Confessor, afectats també per l'expulsió l'any 1609 d'aquesta minoria ètnica i social.

- **Redempcions de censals.** Es van manifestar especialment durant el segle XVI, però era un dels factors que menys va representar en el decreixement rendista —tan sols un 2'69% de les disminucions—, ja que quan es produïa el rescat de la quantitat fixada en el cens, altres veïns de la localitat el solien assumir, com passà amb el benefici de Santa Anna. De tots els beneficis, el més afectat fou el de la Santíssima Trinitat

—un 13'3% dels motius de crisi.

- **Devaluacions monetàries dels censos i de les cartes de gràcia.** Traslalsaven sobretot els beneficis de creació mitjana, especialment els del segle XVI però també els del XV. En conjunt, eren el 9% dels factors de crisi.

- **Rebaixa general de la renda dels censos:** d'un 5% a un 3% en relació al capital que tenien impositat. Es va tractar d'una revisió oficial efectuada a mitjans del segle XVIII amb la idea d'adequar-se a una època que tenia dificultats econòmiques cada vegada més greus. La depreciació els afectava percentualment tots d'igual manera, i alguns d'ells, fins i tot, ja no eren vigents en aquell temps i altres disposaven d'unes rendes molt curtes. Així doncs, aquesta mesura normativa en aparença semblava perjudicar sobretot els més actius, especialment el del Sant Sepulcre —tot el decreixement de renda que patia era a causa d'aquest motiu—, però en realitat requeria sobre la totalitat. La reducció representava un 15'29% de totes les pèrdues dels beneficis.

QUADRE NÚM 6: Factors generals de la disminució de rendes dels beneficis de Santa Maria (en %)

FACTORS S. XIV	S. XV	S. XVI	S. XVII	General (XIV-XVII)
Pèrdues documentals de censos antics	11'67	75'02	61'95	61'95
Censos declarats insolvents	64'95	1'74		17'55
Pèrdues de censos dels cristians nous		5'6		3'52
Redempcions de censals		1'6	13'3	13'3
Devaluacions de censos, cartes de gràcia		17'22	24'78	24'78
Rebaixa del capital:				
d'un 3% al 5%	23'95	15'45		15'29

QUADRE NÚM 7: Diversos factors que provoquen pèrdues rendistes en els beneficis de Santa Maria (en %)

Factors de crisi	N. 1	N. 2	N. 3	N. 4	N. 5	N. 6	N. 7	N. 8	N. 9	N. 10
Pèrdues documentals	16'44		74'96	79'43	53'84	38'05	69'51	33'3	23'7	
Censos insolvents	21'05	100			6'92					
Pèrdues censal morisc				9'02		16'66				
Redempció censals						2'77	3'56	13'3		
Devaluació censos				11'55		21'94	11'03	3'4	17'71	
Rebaixa general	32'89		11'87		18'46	8'24				40

La numeració que correspon a cadascun dels beneficis és la següent: N. 1 Santa Anna, N. 2 Sant Joan Baptista, N. 3 Sant Bernomeu, N. 4 Sant Joan Bra i Sant Antoni Confessor, N. 5 Sant Antoni Abad i Sant Vicent Màrtir, N. 6 Nostra Senyora de Betlem, N. 7 Santíssima Trinitat i Assumpció, N. 8 Santíssima Trinitat, N. 9 Sant Joan Bra i Sant Joan Evangelista, N. 10 Sant Sepulcre. FONT: Els dos quadres són d'elaboració pròpia basada en els Llibres de Visites i de Beneficis de l'APSM.

Els beneficis cada vegada trobaven més dificultats per poder mantenir el nivell de rendes que percebien i, alhora, s'agreujaven algunes qüestions derivades també molt interessants. Podem assenyalar les següents:

1. La disminució de les rendes dels beneficis més vells tenia com a factor més decisiu la coneguda pèrdua documental, però també s'originava pel caràcter fix del capital que s'establí en els contractes d'arrendament, sovint en règim d'emfiteusi, amb drets de lluisme i fatiga sobre determinades terres que responien als beneficis i que inevitablement portaven a una devaluació rendista. A l'església de Santa Maria d'Oliva afectava molt els beneficis de Santa Anna i de Sant Joan Baptista, però no gens al del Sant Sepulcre que tenia els béns en franquícia. Des de finals del segle XVI, la tendència era la d'establir dotacions variables en els censos corresponents i fugir dels emfiteutics. Aquesta peculiaritat perjudicava molt les terres dels moriscs, d'altres cristians vells i fins i tot de les universitats. Primitivo Pla observa aquesta realitat també a la parròquia de Santa Maria de Cocentaina i ens diu que els arrendaments a curt termini es van revaloritzar en un 60% entre 1670 i 1725 a causa de tenir quantitats variables i no fixes.³²

2. La vinculació indissoluble entre una baixada creixent de la renda i la reducció de les misses que havien de celebrar els beneficiats. Aquests es queixaven perquè no cobraven les xifres estipulades en les escriptures de fundació, i prompte es negarien a realitzar les obligacions eclesiàstiques adquirides en prendre possessió dels beneficis. Als Llibres de Visita dels segles XVII i XVIII que hi ha a l'arxiu de Santa Maria s'observa el malestar constant que demostraven les autoritats de la Seu en comprovar que no es realitzaven les misses compromeses.³³ Molts beneficis deixaran en aquell temps de celebrar els oficis eclesiàstics i el nombre de misses no efectuades l'any 1671 ja era alarmant: el de la Santíssima Trinitat i Assumpció en devia 308; el dels Sants Joans 343; el de Sant Bertomeu 58; el de la Santíssima Trinitat 52; el del Sant Sepulcre 46; i 7 el de Santa Anna. El pas del temps no va solucionar el conflicte i la situació cada vegada era més preocupant, ja que els incompliments minvaven seriosament la imatge de l'església, però també desanimaven la possibilitat d'establir noves fundacions. Les reaccions des de la Seu de València foren múltiples: amenaces d'excomunió —Llibre de Visites de l'any 1663—; ordre d'aclarir l'origen i composició dels beneficis amb la finalitat de tallar el principal focus d'insolvència rendista, les pèrdues documentals;³⁴ intenció de confeccionar un llibre exclusiu de beneficis —Llibre de Visites de l'any 1699—;³⁵ i la més efectiva de totes les mesures: el Decret del 6 d'octubre de 1757 que

³² PLA ALBEROLA, P.J. (1981) «Los beneficios eclesiásticos y sus rentas a través de las visitas pastorales: la parroquia de Santa María de Concentaina a principios del siglo XVIII» dins *Anales Valencinos. Revista de Filosofía y Teología*, núm 14-any VII. Facultat Sant Vicent Ferrer de València, Secció Diòcesi, pp. 255-270.

³³ «...Otro sí: por haver constado de las cuentas que se han dado en la presente visita de los Beneficios, que los Beneficiados han quedado alcanzados en algunas cantidades considerables...» (any 1663). «...el poco cuidado de algunos beneficiados en hacer celebrar las misas a que como tales estan tenidos...» (any 1744). APSM. Llibres de Visites dels anys 1663, 1671, 1676, 1699, 1744, 1757. Tom III.

³⁴ «...mandando a los beneficiados que dentro de seis meses entreguen y pongan en los Archivos de sus Iglesias los dichos papeles y escrituras so pena de que pasado dicho término, se saquen a sus costas o de lo procedido de las distribuciones de los residentes, o de las rentas del pie de Beneficios de los que no redimieren... y que se haga un Libro de Beneficios...» APSM. Llibre de Visites de 1699.

³⁵ No obstant això, aquesta ordre de 1699, referida a la confecció del Llibre de Beneficiats de l'arxiu parroquial de Santa Maria d'Oliva no seria complida fins els anys 1744-1754, quan l'arquebisbe de València,

rebaixava en un terç el nombre de misses obligades, prenent com a referència la renda encara disponible en cada benefici. Al temple de Santa Maria la disminució de les misses variaria des de 4 sous/missa en les fundacions de Sant Antoni Abad-Sant Vicent Màrtir, del Sant Sepulcre i de Santa Anna; fins als 9 sous/missa del benefici de Sant Bertomeu. El percentatge de rebaixa oscil·lava entre un 15% en el de Sant Bertomeu fins al 60% en el de Sant Antoni Abad-Sant Vicent Màrtir, passant per un 50% en el de Santa Anna, a un 35% en el del Sant Sepulcre.

3. La tercera de les qüestions a destacar era la derivada de les cartes de gràcia, forma especial d'alienació de béns,³⁶ que com sabem reforçava la desvaloració de les rendes censals. A Santa Maria les cartes de gràcia representaven aproximadament un 9% del valor dels beneficis. A les esglésies més poderoses, com era el cas de la mateixa Seu de València, les autoritats procuraven desfer-se d'elles, així com dels censals, i buscaven substituir-les per la compra de finques rústiques i urbanes,³⁷ però en les més menudes, com era el cas de la plebania d'Oliva, aquestes actuacions eren més difícils, amb moltes incerteses, i amb freqüència el plebà intentava separar les actituds productives de les especulatives en les cartes de gràcia: «...las Cartas de Gracia por si no son contrato malo, pero dexan de ser bueno por el fin e intención que suelen llevar los contrayentes: si el Clero por si usa de la finca vendida, arrendándola o haciendo lo que se le antoja como si la tuviese adquirida con compra absoluta, de esta forma es contrato muy lícito; pero si no tiene más objeto, y tendencia que cobrar el 5 por 100 del capital, tiene esto sus quiebras y en mi concepto no es contrato de mayor estima [...] Valencia y abril 29 del 1876».³⁸ Amb tot, els dubtes del plebà no li impedien concedir noves cartes de gràcia, davant la demanda dels beneficiats, tot i que a finals del segle XVIII era ja una època molt tardana per realitzar aquestes activitats: «...Mosen Joaquín Serrano uno de los beneficiados que la componen [...] al cabo de los diez años que recide, cuyos ha habitado en la casa donde se halla pagando de alquiler anualmente veinte y quatro pesos, sin saber como o porque, se le han subido el precio a los coarenta pesos [...] por lo que piensa en mercarse una carta reducida y hacersela componer a su modo, y para lo dicho necescita del dinero [...] suplica se le concedan de dicha administración la cantidad de quatrocientos pesos a Carta de Gracia, obligando al suplicante para lo dicho sus bienes que tiene y la misma casa que pretende componerse [...] a Oliva 5 de octubre de 1797».³⁹ La conseqüència més important

Andrés Mayoral, manà confeccionar un Llibre de Beneficis amb instruccions sobre el tipus de paper, enquadernació, manera d'efectuar les anotacions i especialment disposicions sobre informacions necessàries en cada benefici: origen, fundadors, posseïdors, rendes, obligacions i evolució del mateix.

³⁶ En el *Diccionario del Dret Privat* de l'editorial Labor, es considera la carta de gràcia com una forma distinta de venda de propietats, ja que en efectuar-se aquesta, desmembrava el domini del bé en dos drets reals: l'usual del comprador i, un més singular, el del venedor que es reservava el dret de poder recuperar-lo en un termini determinat. El traspàs, com que no desvinculava completament la finca del venedor ni era totalment del comprador, va crear dues modalitats diferents de carta de gràcia:

La més utilitzada i que es pot considerar com a la verdadera cara de gràcia: la venda efectiva del domini de la finca, però amb la possibilitat de ser revocable, en virtut del dret de recompra. L'altra és la que creava drets de crèdit, amb obligacions nominatives entre compradors i venedors: el propietari no transmetia el domini d'una finca, sinó simplement el gravava amb la càrrega d'un interès anual sobre el valor que tenia la propietat. Aquesta activitat també era redimible i al capdavall era una forma més de crèdit. Vg *Diccionario del Derecho Privado*, volum I (A-F), Barcelona: Labor, pp. 802-802.

³⁷ PÉLAEZ GIL, J. (1993), *Íbidem*.

³⁸ APSM. Secció cartes 1782-1922, caixa núm 32.

³⁹ APSM. Secció cartes 1782-1922, caixa núm 32.

derivada d'aquesta política d'atorgar noves cartes de gràcia o de prorrogar les ja existents fou la disminució progressiva de la renda dels beneficis. Alguns autors estimen que aquesta minva equivalia aproximadament a la meitat del preu original,⁴⁰ amb el descrèdit i debilitat creixent del sistema benefICIAL.

VIII. Decadència i final dels beneficis de Santa Maria d'Oliva

No cal insistir excessivament en el caràcter sagnant de les ferides que patia el cos benefICIAL, en especial a les acaballes del segle XVIII. Eren massa els factors que afectaven en aquell temps el sistema i poques les solucions que es podien aportar. De fet, la crisi dels beneficis va començar quasi en el mateix moment de les primeres fundacions, amb pèrdues documentals i econòmiques freqüents, amb vacants en els patronats que no es cobrien i també amb problemes greus en la titularitat dels beneficis. No falten exemples a Santa Maria d'aquestes situacions: la mort de Joan Rocher l'any 1776 suscità 16 anys d'orfandat en el benefici de Sant Bertomeu fins que l'assumí Francesc Grau entre 1795 i 1810; la renúncia de Joan Sala, titular del de Betlem l'any 1799, causà un considerable maldecap en aquesta fundació; en el de la Santíssima Trinitat, la mort del titular, Fèlix Llopis, el va fer pràcticament desaparèixer. La resta dels beneficis del temple major d'Oliva s'esfumà durant els primers anys del segle XIX i cap no superà l'any 1820. Des de 1854 no hi ha més que una nota al Llibre de Beneficis de Santa Maria, referida a una capella col·lectiva, una casa a la plaça de l'Església i cinc fanecades i mitja en la partida de Rafalatar, totes propietats de la fundació de la Santíssima Trinitat. Els altres beneficis que encara subsistien en aquell temps concentraven ingressos i activitats, i això els permetia mantenir la nomenclatura individual i també cobrir unes activitats mínimes, quasi sempre testimonials, d'on destaca la construcció i daurament de l'altar de la Puríssima Concepció l'any 1870, com ens indica Cots Morató.⁴¹

En els darrers anys del segle XIX i durant quasi tot el XX no es registrarà cap moviment pel que fa al sistema benefICIAL, tot i que la desaparició oficial no es produirà fins el Codi de 1983.⁴² Però, ¿quins foren els factors més decisius que provocaren el final dels beneficis? Es poden resumir en tres:

1. **Deficiències estructurals de caire econòmic provocades per l'essència del mateix sistema benefICIAL.** A Santa Maria d'Oliva, com en altres temples, els beneficis eren de natural simple i tenien poques dotacions pecuniàries. Aquesta configuració

⁴⁰ Enciclopedia jurídica española. Edita Francisco Seix Editor. Volum CRU-DER.

⁴¹ COTS MORATÓ, F. (1989) *Estudio histórico-artístico...* op. cit., pg. 204. «...en 26 de marzo de 1870. se celebró la primera misa, que fue cantada a toda orquesta, en dicho altar, por mosén Pasqual Bertomeu decano de los beneficiados de esta Iglesia».

⁴² GREGORIO DE TEJADA, M. *Vocabulario básico de la historia de la Iglesia*, op. cit., pp. 28-29. «En consecuencia, a lo largo de los últimos del siglo XVIII y primeros del XIX, varias diócesis y territorios exentos elaboraron sus propios planes reformistas. Desde entonces el número de beneficios simples se fue reduciendo paulatinamente, quedando fijos los límites por el Concordato de 1851 que se centraba en los capitulares y capellanías. El Código de Derecho Canónico, canon 1481, establecía que la mitad de los frutos del beneficio vacante ucrecía a la dote del mismo o a la masa común, descontados los gastos, y la otra mitad quedaba a favor de la fábrica o sacristía de la iglesia, salvo la costumbre legítima de aplicarlos todos al bien común de la diócesis. Con la vigencia del Código de 1983 desapareció el sistema benefICIAL».

els feia més vulnerables als canvis, a la manca d'atenció, a les fluctuacions temporals, a les crisis econòmiques, a la debilitat dels censals menuts, vells, integrats sovint en les poques competitives cartes de gràcia. La renda mitjana del censal no arribava a una lliura en els últims anys del segle XVIII, tret d'algun benefici més sòlid, com el del Sant Sepulcre. L'escassa quantia dels censos obligava cada benefici a tenir-ne diversos per poder compondre la seua dotació: el de la Santíssima Trinitat tenia 7 censals l'any 1787; el dels Sants Joans 3 l'any 1748; el de Sant Bertomeu 6 l'any 1741; etc... Tampoc el capital total no era massa alt, tan sols el del Sant Sepulcre superava les 1.000 lliures —en concret en comptava amb 1.650. La resta de beneficis tot just superava les 400 —el de Santa Anna l'any 1571—, les 200 —el dels Sants Joans l'any 1583—, i fins i tot dos no arribaven a les 100 —74 en tenia el de Sant Bertomeu l'any 1741, i 64 el de Betlem l'any 1644. El 1798 les quantitats rebien en concepte de rendes censals els vuit beneficis que eren encara actius sumaven en conjunt tan sols unes 60 lliures. D'aquestes fundacions tres en restaven vacants —la de Sant Bertomeu, la de la Santíssima Trinitat i la de Betlem—, i disposaven tan sols d'11 lliures i 3 sous —aquests diners ingressaven directament en l'administració del plebà, en concepte de pensions del terç de beneficis. Les 60 lliures eren xifres molt exigües, esdevingudes tan sols un 2'25% del capital total de l'església, valorat en un total de 2.665 lliures, en diversos conceptes: pensions de censals —més de 490 lliures—, llegats, deutoris i arrendaments de dues classes de cartes de gràcia —més de 460 lliures entre els dos tipus—, i de terres absolutes amortitzades al llarg del temps —més de 1.429 lliures—, també pensions dels terços dels beneficis vacants, i les quantitats fixes deixades a Santa Maria d'Oliva en el testament de Joseph Celada.⁴³ A més a més, l'església era propietària absoluta d'un considerable nombre de propietats urbanes i rurals, com ens indica l'historiador Josep Sanchis Costa: «*La iglesia de Santa María a finales del siglo XVIII y principios del XIX, poseía 302 hanegadas y 1/4 distribuidas en su gran mayoría en tierra huerta, con 193 hanegadas, correspondiendo 59 a tierra secana, y las 50 y 1/4 restantes a tierra amarjal. Además estaba en la posesión de cinco predios urbanos: dos casas, un molino-casa, una casa-corral y un molino*».⁴⁴ També cobrava Santa Maria la primícia i tenia algunes administracions particulars: la de N'Àngela Pasqual que, en forma de pensions i arrendaments a carta de gràcia, superava les 28 lliures, destinades a tasques d'assistència social assumides per l'església; la de Joan Arnal consistent en blat que repartien anualment l'església i el primer regidor entre alguns veïns necessitats de la vila, durant el temps de la sembra; també hi havia a l'església des de 1788 l'administració d'En Vicent Salelles que superava les 24 lliures. Amb tot, en les primeres dècades del segle XIX, la plebania de Santa Maria també va conèixer una crisi enorme que l'obligà a vendre terres: l'any 1817 ja s'havia desfet del 60% de les propietats absolutes, quedant-li tan sols 117 fanecades repartides entre 23 parcel·les.

2. Ideologia menys religiosa i més crítica amb els beneficiats entre finals del segle XVIII i principis del XIX. En un temps de crisi general i en què creixia cada vegada més la secularització de la societat, semblava explicable la major debilitat

⁴³ APSM. "Libro de tierras propias y absolutas que posehe el Reverendo Clero de Santa Maria la Mayor". Secció XI-18.

⁴⁴ SANCHIS COSTA, J. (1993) «Propiedades parroquiales en la Safor analizadas a raíz del expediente de enajenación de 1807» dins *Anales Valencinos*, any XVIII-núm 35, València, pg. 129.

moral del conjunt social i l'augment dels dubtes religiosos entre un nombre ja considerable de fidels que restringien les celebracions de fe, excepte en ocasions excepcionals com la comentada epidèmia de pesta de l'any 1804. Les crítiques de la societat també arribaven al col·lectiu dels beneficiats, que eren censurats per suposades actituds poc honestes i bastant ocioses. En paraules de l'historiador Callahan: «...los beneficios arrastraban a los clérigos a un arribismo indigno que generalmente estaba en conflicto con su carácter sacerdotal y alimentaba las críticas de escritores seculares y eclesiásticos...».⁴⁵ D'una orientació semblant són les paraules de l'arquebisbe de València Francisco Fabián y Fuero, recollides per l'historiador Vicente Cárcel Ortí: «...había muchos eclesiásticos olvidados de esto, se dedicaban solamente a decir misa y el coro, destinando el resto del día a una vida ociosa sin pensar que la mies se perdía por falta de operarios y hallé algunos tan cortos en la gramática y la moral que ni aun lo preciso sabían para poder celebrar el santo sacrificio».⁴⁶ Era un ambient de gran desconfiança, amb manifestacions nervioses, que arribaven sovint als enfrontaments i a denúncies comprometedores. En juny de 1812, a l'església de Santa Maria, el beneficiat subsagristà Joan Baptista Garcia remet al clero superior una autodefensa enfront de les insinuacions que el responsabilitzaven de la desaparició d'objectes valuosos del temple: «...Que han ocurrido algunos robos en esta Iglesia y aviendose vosiferado por algunos individuos de la Iglesia, y también de fuera de ella, que por razon de mi oficio devia ser responsable de los efectos robados, me ha paresido mui del caso preguntar al Reverendo Clero: si el Beneficiado Subsacristan puede tener alguna responsabilidad en casos semejantes, teniendo otro las llaves de la Iglesia, lo qual repugna a todo derecho, mayormente quando estas las tiene entregadas al Reverendo Clero al Sacristán, y a la verdad ninguno debe ser responsable sino el que tiene las llaves...».⁴⁷ Eren aquests termes fruit d'una mentalitat que ja no era tan incondicionalment religiosa com en temps anteriors, i que concorria junt amb altres factors en la decadència progressiva dels beneficis i de l'església mateixa.

3. Considerable crisi del país en el trànsit del segle XVIII al XIX. Agreujades les dificultats que patien els beneficis, es respirava una crisi general a l'Estat Espanyol, de caire polític —guerres contra França i Anglaterra— i també econòmic, especialment per una sèrie de males collites i per la crisi comercial que provocava el bloqueig bèl·lic a les importacions de blat. Les penúries es manifestaven en forma d'una fam típica d'una societat de l'Antic Règim i repercutien en tots els esglaons socials i òbviament també en l'església i els seus beneficiats. Els col·lectors eclesiàstics trobaven enormes dificultats per poder seguir complint les tasques recaptatòries, com fou el cas de Francesc Escrivà i Savall l'any 1794: «...con la devida veneración y respeto expone: Que no ignora este Reverendo Clero la fatalidad que se ha experimentado en este presente año en todas las cocechas de este término, lo que hace como de materia tan dificultosa que llega a ser casi imposible que el suplicante como el colector de este venerable clero pueda hacer efectiva la cobranca de las penciones, arriendos y demas cantidades devidas al mismo [...] sin otro efecto, que oír lamentos de miserias y desdichas en unos, y en otros algunas expresiones de amenazas [...] ni

⁴⁵ CALLAHAN, WILLIAM J. *Iglesia, poder y sociedad en España: 1750-1874*, volum XIII, núm 2, pp. 361-363.

⁴⁶ CÁRCEL ORTÍ, V. *Historia de la Iglesia en Valencia*, Volums primer i segon, Arzobispado de Valencia.

⁴⁷ APSM. Secció cartes 1782-1922, caixa núm 32.

justa conveniente, que en las presentes ocurrencias proceda con la espada desembainada atropellando a los derechos con execuciones, y apremios con todo el rigor de Justicia [...] al menos espera este sea de su agrado eximirles de la obligación de colector...».⁴⁸ No era sempre aquesta una actitud tan comprensiva amb els problemes dels més humils. El rector de la Pobleja, buscant segurament la seua ajuda, es queixava l'any 1797 a l'homònim de Santa Maria d'Oliva del fet que una viuda d'aquesta darrera localitat no atenia les seues obligacions censals, per tant la considerava poc honesta: «Muy Señor Mio y mi Dueño. En vista de la Vmd. con fecha de 23 del pasado octubre he procurado hacerle evidencia a la viuda de Bellver de la mucha justicia que acompaña a ese Reverendo Clero y del grande riesgo a que se expone si dentro quinze dias no dava la correspondiente satisfacción; pero me respondió lo mismo que la otra vez y me añadió que como las muchas avenidas de aguas han rompido todas las azeguias de estos molinos, mo le ha sido posible el hacer el arroz por cuyo motivo no puede por ahora de dar nada hasta que se pongan corrientes estos molinos: más lo cierto es que también se vende con cascara en efecto yo he vendido cuarenta cahices: Dios me libre de tratar con viudas pues no buscan más que su propia conveniencia, y siempre juzgan que las engañan [...] no le hace nada fuerza más que su capricho y a mi modo de entender la causa que amas de lo que debe a ese clero también tiene otras deudas de consideración lo que pongo en noticia de Vmd. para su inteligencia y gobierno».⁴⁹

Les dificultats i el retard en la percepció de les rendes, finalment, també afectava els mateixos beneficiats, que es lamentaven davant dels col·lectors de la situació que patien. L'any 1782 el titular de Sant Bertomeu va presentar al plebà de Santa Maria un memorial crític sobre les dilacions i passivitat del col·lector Pasqual Iviza: «noticia havia adquirido de la estrechez en que V. Reverendo se hallava acordando el alcance de las cuentas [...] havia dado el col·lector Luis Pasqual Iviza, y que obligándosele a este depositase, podria V. Reverendo acudir a algunos pagos, y socorrer las necesidades de algunos individuos que componen dicho Reverendo Clero. También manifesté ser Capítulo de la Escritura de colector; haver de afiansar el Colector, y que ahun que al ingreso de la Colecta dicho Iviza no havia afiansado, atendido su actual estado y en virtud de el capítulo devía obligarsele a afiansar...».⁵⁰ Els anys transcorrien, però no millorava la posició econòmica dels beneficiats. El 8 de febrer de 1808 el prevere síndic Francesc Cañamas continuava denunciant l'estretesa econòmica del cos beneficional i reclamava la percepció del deute de més de 52 lliures que es devia a la seua institució des de l'any 1805: «no pudiendo los beneficiados ser satisfechos semanalmente de las distribuciones y por total por los atrasos de los censalistas».⁵¹ L'any 1810 els beneficiats de Santa Maria encara disposaven de rendes superiors a les 250 lliures, si bé englobaven tots els conceptes: ingressos per misses, béns amortitzats, votius i salaris. En canvi, cada vegada tenien més dificultats a l'hora de cobrar les pensions i distribucions quotidianes. Aquest és l'aspecte que més els afectava perquè no els assegurava la continuïtat temporal i, a més a més, col·locava en un greu risc tot el cos beneficional.

⁴⁸ APSM. Secció cartes 1782-1922.

⁴⁹ APSM. Secció cartes 1782-1922.

⁵⁰ APSM. Secció cartes 1782-1922.

⁵¹ APSM. Secció cartes 1782-1922.

QUADRE NÚM 8:
Renda líquida dels components de l'església de Sta Maria el 1810

NOM	Càrrec/beneficiat de...	Lliures	Sous	Diners
Josef Escrivá	Plebà	329	13	3
Antoni Girau	Degà i vicari del cor	259	-	-
J. Baptista García	Vicari	293	3	-
Pau Berthomeu	Racional/St Ant Abad-St V. Màrir	285	-	-
Francesc Cañamás	Sant Sepulcre	263	-	-
F. de Paula Mompó	Santa Anna	256	-	-
Joaquim Serrano	Sant Joan Baptista	251	-	-
Gerònim Cañamas	Sindic	265	16	6
Pasqual Cañamas	No hi consta	268	2	2
Vicent Llorca	St Joan Bta i St Joan Evangelista	265	10	-
Ildefons Alonso	St Joan Bta i St Antoni Confessor	252	-	-
Lluís Navarro	No hi consta	260	2	2
Francesc Girau	Sant Bertomeu	-	-	-
Domènec Girau	No hi consta	262	16	6
Vicent Benavent	Ajudant racional	270	6	2
Joaquim Aynat	Nostra Senyora de Bellem	-	-	-
Jaume Ivisa	Santíssima Trinitat-Assumpció	262	-	-

FONT: Elaboració pròpia a partir de la "Relación jurada del Plebano y demás residentes de Santa Maria la Mayor d'Oliva... en el año 1810". APSM.

Per finalitzar amb aquest estudi sobre els beneficis de l'església de Santa Maria d'Oliva, caldria parlar de l'evolució normativa-legislativa paulatinament limitadora dels privilegis eclesiàstics, responsable en darrer extrem de la certificació final del sistema benefICIAL. Són una sèrie de lleis i normes que amb el temps es van introduir en la societat i en l'església mateixa, que afectaren negativament tota l'estructura dels beneficis. Caldrà recordar algunes d'aquestes disposicions, tot i que ja s'ha parlat d'elles:

A. Concili de Constança de 1418 que va augmentar la pressió fiscal sobre els beneficis amb la creació de les anates i dels quindenis.

B. L'obligació que tenien els beneficis de disposar, des de la segona meitat del segle XVI, d'un capital superior a les 1.000 lliures, aspecte aquest que va restringir la possibilitat d'establir noves fundacions.

C. La rebaixa entre els anys 1750-1754 de la renda dels beneficis del 5% al 3% respecte del capital inicial.

D. La Circular de la Cambra de Castella del 5 de juliol de 1758 que proposava als bisbes que tractaren de reduir el nombre dels beneficis denominats *de perxa* —no tenien ja còngrua—, prenent una sèrie de mesures: mitjançant fusions, agregacions o

fins i tot supressions. Aquesta normativa es va desenvolupar posteriorment per mitjà d'una sèrie de lleis: Reial Ordre de 1777, noves circulars de la Cambra de Castella dels anys 1784 i 1785. Així com també el Concordat de 1851 que se centrava sobretot en els beneficis capitulars, però també s'ocupava de les capellanies.⁵²

Totes aquestes disposicions legals van minar els fonaments del sistema benefICIAL, però encara ho va fer més l'aparell reglamentari liberal, implantat tímidament en el període comprés entre la segona meitat del segle XVIII i la primera del XIX, i amb una força major a mesura que corria el temps. En aquest sentit, no sembla que transcendiren negativament sobre els beneficis les primeres lleis desamortitzadores. La de Godoy de l'any 1798 no els afectà perquè els beneficis eren d'origen particular, d'estructura familiar, i es lligaven a les celebracions de misses... aspectes que no eren centrals en aquesta desamortització. La de Mendizábal de 1836 tampoc no perjudicava massa els beneficis, ja que les mesures adoptades no esmentaven les distribucions quotidianes, que eren el pilar bàsic de les fundacions eclesiàstiques. Ni tampoc la llei de Madoz de 1855 s'ocuparà dels beneficis.

Per contra, M. Gregorio de Tejada⁵³ ens indica tot un seguit de lleis i decrets que sí que van afectar el funcionament i vida dels beneficis:

a) Decret de l'1 de desembre de 1810. Suspénia la provisió dels beneficis simples eclesiàstics, excepció feta dels que tenien la facultat de fer la cura d'ànimes. Aquest decret fou suprimit durant el període absolutista de Ferran VII, però tornà a entrar en vigor el 9 de març de 1834 com a conseqüència de la mort del rei. Les rendes dels beneficis afectats s'haurien d'aplicar a les necessitats estatals més peremptòries.

b) Decret del 20 d'abril de 1811. Contemplava l'ingrés en l'erari nacional dels fruits dels beneficis simples i dels curats vacants que estaven en règim d'economat —regits i administrats de forma interina—, així com espolis, vacants i pensions dels beneficiats que residien en territori ocupat per les tropes napoleòniques.

c) Decret del 17 d'abril de 1812. Ampliava la normativa anterior als béns i cases de regulars que s'havien consumit, així com als que tenien la condició de beneficis de caràcter simple. L'única condició exigida era la de tenir la seua residència en el territori que havien ocupat els francesos.

d) Codi del Dret Canònic de 1917, cànon 1.481. Destinava la meitat dels fruits dels beneficis vacants a la seua pròpia dotació i a la del comú eclesiàstic, una vegada descomptades les despeses corresponents.⁵⁴ L'altra meitat s'adjudicava a favor de la fàbrica i sagristia de l'església.

e) Codi de 1983. És el dictament final, la desaparició del sistema benefICIAL, tot i que la seua mort real era ja molt anterior, com hem vist en les pàgines anteriors.

⁵² GREGORIO DE TEJADA, M. T. *Vocabulario básico de la historia de la Iglesia*, op. cit.

⁵³ GREGORIO DE TEJADA, M. T., *Íbidem*.

⁵⁴ GREGORIO DE TEJADA, M. T., *Íbidem*. Encara que no afectava els beneficis de Santa Maria d'Oliva, cal dir que aquells que havien tingut una vacant i foren provisionats per la voluntat del rei, pagaven diferents impostos: la mesada (des de 1625) que era la renda d'un mes, deduïda de la mitja anata, i afectava els beneficis consistorials i els no consistorials: un segon tribut era l'annualitat eclesiàstica, consistent en la producció rendista de tot un any, excepció feta dels denominats curats (Breu Pontifical de 1795); el tercer i últim gravamen era el denominat fons devot benefICIAL, instaurat l'any 1780 per l'església i regulat amb un Decret Reial de l'any 1783, destinant un terç del producte de la vacant de tots els beneficis no consistorials —excepció feta dels anates— a objectius socials: asils, hospitals, orfanats. Des de l'any es va reduir a la desena part, ampliant el seu caràcter social a treballadors pobres, orfens i a tasques educatives dels joves més necessitats.

BIBLIOGRAFIA

- CALLAHAN, W. J. *Iglesia, poder y sociedad en España: 1750-1874*, volum XIII, núm 2.
- COTS MORATÓ, F. (1989) *Estudio histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*, Ajuntament d'Oliva, Sèrie Vària/6.
- DD. AA. (1988) *Iniciación a la historia de Oliva*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva.
- FERRER I ALÓS, LL. (1986) «L'església com a institució de crèdits: les quotidianes distribucions de la Sen de Manresa dels segles XVIII i XIX» dins *Recerques 18: Història, economia i cultura*, Barcelona: Curial.
- GREGORIO DE TEJADA, M. T. (1993) *Vocabulario básico de la Historia de la Iglesia*, Barcelona: Ed. Crítica, Història i Teoria.
- MESTRE, A. (1968) *Ilustración y reforma de la Iglesia. Pensamiento político y religioso de don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*, Ajuntament d'Oliva.
- MESTRE, A. (1971) «La recolección de diezmos en la diócesis valenciana según la Encuesta Capitular de 1758» dins *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, volum III, pp. 631-642.
- MORANT DEUSA, I. (1984) *El declive del señorío*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, Col·lecció Politècnica/14.
- PELAO GIL, J. (1993) *Patrimonio eclesiástico y amortización en Valencia. La Catedral y la parroquia de Sant Joan del Mercat (siglo XVIII)*, Ajuntament de València, Col·lecció Minor.
- PI I APARICI (1992) «L'espiritualitat olivera de Santa Maria la Major» dins *Fira i Festes de Moros i Cristians d'Oliva*, Ajuntament d'Oliva.
- PLA ALBEROLA, P. J. (1981) «Los beneficios eclesiásticos y sus rentas a través de las visitas pastorales: la parroquia de Santa María de Concentaina a principios del siglo XVIII» dins *Anales Valentinos*, núm 14, Facultat de Teologia de València.
- PONS FUSTER, F. (1981) *Aspectos económicos-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, Sèrie Menor-V.
- SANCHIS COSTA, J. i GIL PERICÁS, F. (1990) «Terra, propietats i conreus a Pego en el trànsit del segle XVIII al XIX» dins *Actes del Tercer Congrès d'Estudis de la Marina Alta*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i Institut de Cultura Juan Gif-Albert.
- SANCHIS COSTA, J. (1993) «Propiedades parroquiales en la Safor analizadas a raíz del expediente de enajenación de 1807» dins *Anales Valentinos*, núm 35, Facultat de Teologia de València.
- SANCHIS COSTA, J. (1994) «Religiosidad olivense a lo largo del siglo XVIII» dins *Festes de la Verge del Rebollet 1994*, Colomar, Junta de Festes.

FRANCESC GIL PERICÁS

Nascut al Verger

Professor de Geografia i Història

L'economia de Santa Maria en el trànsit del segle XVIII al XIX

JOSEP SANCHIS COSTA

En analitzar la fallida del poder agrari de Santa Maria la Major d'Oliva, veiem que no és aliena a la produïda al conjunt del territori estatal; fallida que es manifesta de forma més que significativa en l'economia de la Monarquia, principalment pel dèficit en els pressuposts estatals, com a conseqüència d'una sèrie de circumstàncies, entre les quals podem assenyalar les guerres i les males collites que van afectar l'abastiment de la població, sobretot durant els darrers anys del segle XVIII.

En aquest sentit, l'arribada del segle XIX no va resoldre els greus problemes econòmics que arrossegava el clero de Santa Maria¹, entre els quals cal esmentar especialment el procés de desmembrament del seu patrimoni, com a conseqüència de les vendes —que podríem anomenar de gran escala— i de les diverses mesures desamortitzadores promulgades pels ministres de la Il·lustració, que culminen en l'etapa de Godoy amb una sèrie de Cèdules Reials al llarg de diferents anys, i entre les més notables podríem assenyalar les següents²:

- Reial Cèdula de 23 de maig de 1797: Confirmació del papa Pius VII perquè Carles IV cobràs diverses rendes i fruits eclesiàstics.
- Reial Cèdula de 24 d'agost de 1795: Creava un impost d'un 15% sobre el valor dels béns arrels i drets adquirits per *mans mortes*.
- Reial Cèdula de 21 de febrer de 1798: Autoritzant la venda en subhasta pública de finques urbanes vinculades.

Tot aquest conjunt de circumstàncies conduiran l'Església de Santa Maria a desprendre's, contra la seua voluntat, d'un seguit de propietats que minvaran de manera considerable la seua economia agrària.

¹ Aquest estudi és un extracte del treball més complex que l'autor està elaborant sobre l'economia agrària de Santa Maria entre els segles XVI i XIX.

² TOMÁS Y VALIENTE, F. (1971) *El marco política de la desamortización en España*; Barcelona, pp 40-44.

I. Dels darrers anys del segle XVIII als primers del XIX (1797-1807)

La situació que deriva d'aquestes mesures comporta la venda de les primeres pertinences agràries del clero de Santa Maria. La relació de terres venudes entre el 1797 i 1803 és la que s'indica en el següent quadre (QUADRE núm 1):

QUADRE núm 1: Terres venudes entre 1797 i 1803³

Any	Partida	Fanecades	Quartons	Canyes
1798	Carrasca	51		
1803	Camí de Piles	4		
1803	Maricarrig	10	1/4	47
1803	Camí del Grau	9		
1803	Passadores	4		
1803	Marjaletes	2		
1803	Reg nou	16		

Cal afegir en aquest conjunt de vendes la d'una casa molí d'oli, situada al carrer de les Moreres, venuda el 18 d'octubre de 1797 a Antoni Cañemàs, pel preu de 2.060 lliures, i també la cessió per sol·licitud a Vicent Morant⁴ d'una casa situada al carrer que puja des del camí del Mar cap a la muntanya de Santa Anna, amb la condició de pagament al clero, cada any, d'una quantitat de 5 lliures, que havien d'invertir-se en la celebració de misses resades.

Malament començava a trobar-se, com es pot veure, l'economia de Santa Maria, tant individualment com col·lectiva. Tant és així que el clero no estava disposat a contribuir de manera desinteressada a la crida que la monarquia demanava, per treure de l'angoixa l'endeutament progressiu de l'Estat, com es va posar de manifest en una sèrie de circulars que, en el cas de Santa Maria, tingueren el 10 de juny de 1797 com a data d'entrada, quan la institució eclesiàstica començava a advertir els efectes derivats de la venda de part de les seues terres. No sembla que va ser massa diplomàtic el plebà en la seua contestació a la carta de la monarquia, en què féu servir els següents termes⁵:

³ Elaboració de l'autor a partir de les dades de terres pròpies i absolutes que posseeix el clero de Santa Maria des de 1756 fins a 1834 (sign XI-18).

⁴ Aquesta casa pertanyia a Joseph Morant que servia de soldat a l'hospital d'Oran; els seus parents, que disposaven dels seus béns, la van llogar, segons la certificació de fra Pablo Tolosa, perquè dels diners del lloguer es resassen misses perpètuas per la seua ànima. Els familiars cediren l'administració de l'esmentada casa al clero el 8 de juliol de 1782.

⁵ Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major. Full solt datat el 21 d'octubre de 1798.

«haviendo hecho presente a todos los individuos de este Clero de Santa María y a cada uno en particular los deseos de su Majestad en las dos suscripciones de donativos y prestamos gratuitos sin interés para los altos fines que se propone. [h]a resultado que para el préstamo gratuito no tiene este clero fondo alguno ni alhajas con que pueda hacer tan solamente una insinuación de los sentimientos de piedad y religión que animan. Y lo mismo los donativos».

Si el 7 de gener de 1795 Pius VII ja havia autoritzat Carles IV perquè percebés rendes i fruits de dignitats, canongies i beneficis eclesiàstics, el 12 de desembre de 1806, el mateix Pius VII autoritzà la monarquia espanyola perquè alienàs els béns de capellanies i segregàs la setena part dels seus predis, eixamplant el camp desamortitzador de Godoy⁶. Brines Blasco assenyala que *«se facultaba al rey para vender la séptima parte de los bienes de la iglesia por valor de 6.400.000 reales de renta, siempre que se compensase a las comunidades en igual cantidad de reales»*⁷.

El Breu Pontifici del 12 de desembre de 1806 obri les portes a la promulgació del decret del 21 de febrer de 1807 pel qual es publicava l'esmentat Breu, i es posa en marxa el pertinent procés desamortitzador, encara que, com assenyala Herr⁸, *«es evidente que la séptima parte de los bienes eclesiásticos no se podían aprovechar inmediatamente porque había que empezar por verificar las posesiones de cada entidad y su producto anual, y luego negociar qué parte se vendería»*.

Les notícies, existents a l'arxiu de l'església de Santa Maria, sobre el tema de l'alienació de béns de 1807 són escasses, malgrat que se sap que l'Església presentà una relació de béns que són els que apareixen al quadre (QUADRE núm 2) que s'haurien de segregat en concepte de cera i que ascendien a la quantitat de 58 lliures, 5 sous i 8 diners, descomptats els pagaments reials i altres despeses.

QUADRE núm 2: Relació de béns que s'haurien de segregat en concepte de cera

Descripció	Partida	Arrendament
4 fanecades d'horta, franques	Rafalatar	23 lliures
6 fanecades i 2/4 d'horta, franques	Caçada	39 lliures
2 fanecades d'horta, gravades	Caçada	11 lliures
5 fanecades d'horta, gravades	Maricarrig	22 lliures
5 fanecades i 3/4 de marjal	Raconada	3 lliures. 6 sous i 8 diners

L'excessiva tardança en la tramitació i fixació de béns prevista en el Breu Pontifici del 12 de desembre de 1806 i en la Reial Cèdula de 21 de febrer de 1807 va fer-ne impossible la subhasta pública, a causa de l'accés al poder de Ferran VII en la primavera de 1807, el qual deroga les disposicions desamortitzadores.

⁶ AZAGRA, J. (1986) *La desamortización de Godoy en Valencia (1799-1807)*; València: IVEI «Alfons el Magnànim».

⁷ BRINES BLASCO, J. (1978) *La desamortización eclesiástica en el País Valenciano durante el Trienio Constitucional*; València: Universitat.

⁸ HERR, R. *Hacia el derrumbe del Antiguo Régimen: Crisis fiscal y desamortización bajo Carlos IV. Moneda y crédito*: pg 90.

II. La guerra napoleònica (1808-1811)

Està finalitzant així una etapa que per a l'Església no va ser gens desitjada. Els temps que corrien no portaven auguris que els següents serien millors, sinó que més bé al contrari, els problemes s'agreuarien més a causa d'una sèrie de factors que molt probablement anirien units al fenomen de la Guerra de la Independència contra les tropes napoleòniques que suposà un fort revés per a l'economia de Santa Maria. Sota la dominació del francès, l'Església es va veure subjecta al pagament de totes les contribucions imposades durant l'esmentat període, no solament pel que fa a les rendes adquirides des de 1744, sinó també a aquelles d'antiga adquisició que, fins aquell moment, havien estat sempre dispensades, sense ser tampoc perdonades les espirituals de la primícia que mai no havien contribuït a l'Equivalent.

No disposem de dades suficients sobre el que va significar la Guerra de la Independència, però sí que podem fer-nos-en una idea gràcies a uns escrits del senyor rector que denuncien l'actitud de les tropes, en una carta dirigida a l'Ajuntament ⁹:

«procuraron los medios más sacrílegos de apremios militares, varias prisiones de Beneficiados y del mismo Plebán [...] cerrando la Yglesia al tiempo de los Divinos Oficios, introduciéndose con soldados dentro de la Yglesia y mandando que salieran con ellos los sacerdotes, y de otra suerte que los sacarían a la fuerza [...]».

Aquesta manifestació, que aparentment sembla una mostra de greuge espiritual, pot tenir un segon significat, ja que en el rerafons de la qüestió, la denúncia del plebà va encaminada al fet, però sense oblidar els diversos pagaments a què han estat sotmesos durant el període. Durant els anys de guerra, la pressió fiscal es va veure accentuada amb una sèrie d'impostos i contribucions extraordinàries que, com a conseqüència de la conjuntura bèl·lica, van haver d'establir els mateixos municipis i juntes, i a les zones ocupades, la dels tributs que recaptà l'administració francesa.

En aquesta directriu hauria d'emmarcar-se el préstec de 40 milions de rals que va imposar la Junta Suprema el 1809, en concepte de pagament de les despeses que produïa l'exèrcit, dels quals corresponen a l'estat seglar i regular de València la quantitat de sis milions de rals que, indiscutiblement, haurien de fer efectius les distintes parròquies de englobaven el total. Aquest estat de comptes va ser conegut pels responsables de Santa Maria el 15 de juny de 1808, i s'instava a satisfer una quota de 1.339 lliures, 19 sous i 6 diners, que havien de fer efectiva en tres terminis que oscil·laven entre els vuit, setze i vint-i-quatre dies¹⁰. Els elements indispensables per a fer els repartiments anuals a cada poble o ciutat de manera justa eren els Llibres Padrons, on es feia constar les unitats anuals de cada contribuent. Aquests llibres tenien una vigència que variava entre els dotze i tretze anys, encara que això era en teoria, ja que en la pràctica duraven molt més, a causa de l'enorme pressupost econòmic que costava la seua elaboració. És molt probable que encara per l'any 1810, els components del clero de Santa Maria tinguessen una renda líquida personal més que acceptable per al moment històric que es travessava, tal i com es desprén de la relació que manifesta cadascun d'ells en particular, i que expressen de manera col·lectiva a les autoritats superiors; renda que en el

⁹ APSM. Memòries 1756-1825 (sign XIII-2).

cas del plebà, José Escrivà, és de 320 lliures, 13 sous i 3 diners, la més alta dels diferents membres eclesiàstics, enfront de les 259 lliures que cobra el degà i vicari de cor, Antoni Girau.¹¹

Aquesta situació d'aparent benestar contrasta amb el raquitisme econòmic manifestat anys enrera, concretament l'any 1798, quan la monarquia sol·licita ajuda econòmica, i en el cas dels membres del clero de Santa Maria s'opta per lliurar una quantitat econòmica patriòtica, una obra de misericòrdia econòmica, segons es dedueix de les aportacions realitzades. En situació encara més penosa i no per això menys contradictòria, sembla manifestar-se el síndic Francisco Canemàs en la carta dirigida a Carlos Ciscar, amb data de 8 de febrer de 1808, en què a més de lamentar-se de la situació en què es troba el clero, aprofita per demanar-ne els deutes. «*pidiendo que se le satisficiese lo más rápidamente posible el pago de las 52 L, 14 S, 3D que ventá adeudando desde 1805 a la institución eclesiástica*».¹²

Així doncs ens trobem enfront d'un dilema de bastant difícil resolució, que no és més que comprovar que per aquestes dates de 1810, l'església de Santa Maria ja ha venut una bona part del seu patrimoni agrari i que, alhora, mostra un patrimoni econòmic personal benestant per als diferents membres eclesiàstics. Com és lògic, són moltes les dades que se'ns escapen quan intentem analitzar racionalment una institució, ja que el seu funcionament és tan complex que no sempre es manifesta el veritable desig sinó els interessos del moment.

Amb data del 15 de març de 1811 es va rebre a la vila d'Oliva, pel que fa a la quota de l'Equivalent, un comunicat expedit a València, en el qual es notificava:

*«Deben sujetarse al repartimiento comprendido también los eclesiásticos por razón de aquellos bienes que hayan adquirido o adquirieran por vía de trato, negociación o granjería, como también los habidos por herencia o cualquier otro título lucrativo [...] y únicamente se guardará la exención que los Sagrados cánones conceden a las manos muertas por los bienes adquiridos hasta fin de 1743».*¹³

Més tard, en juliol de 1812 va ser informat el clero per part de l'alcalde de la ciutat, En Fernando Campaña, «*que tuviera prevenida la plata de esta Yglesia para llevarse-la a cuenta de la contribución extraordinaria de guerra*».¹⁴ Els elements i la quantitat de plata que cadascun d'ells pesaven són els que s'exposen a continuació¹⁵: quatre candelers d'argent que pesaren 163 unces; un reliquiari d'argent que pesà 47 unces i 3 argenços; un plat d'argent que va pesar 27 unces i 9 argenços; un calze d'argent amb un pes de 27 unces i 5 argenços; i una llàntia de la Verge del Roser i capa de la comunió que pesava 58 unces.

¹⁰ APSM. Decrets i ordres 1538-1893 (caixa 79).

¹¹ APSM. "Libro de Beneficios de la presente yglesia de Santa Maria de Oliva echo por orden del Ilustrísimo y Reverendísimo D. Andrés Maïoral, Arzobispo de Valencia, en su visita del año 1744". Sign XI-9.

¹² GIL PERICÁS, F. «El sistema benefical de Santa Maria la Major d'Oliva, del segle XIV al XIX» dins aquesta mateixa revista, DD. AA. (1999) *Cabdells* 1, Associació Cultural Centelles i Riusech.

¹³ APSM. Caixa 79.

¹⁴ APSM. Caixa 79.

¹⁵ APSM. Memòries, sign XIII-2.

B^{do} Sr. Plebano y Clero de la Parroq. de Oliva⁺

Recibí de V. M. la actual cota según di V. M. de 1813

La necesidad urgentísima de satisfacer los gastos que ocasiona el Ejército que se apresta en este Reyno, ha obligado á la Junta Suprema de Gobierno á imponer un préstamo forzado de cuarenta millones de reales de vellón, de los quales han cabido al Estado Eclesiástico Secular y Regular del Arzobispado de Valencia seis millones de reales, que deben distribuirse entre todos los Contribuyentes á la Real Gracia del Subsido.

Para executar esta operacion, se ha formado la Junta compuesta de los Diputados del M. R. Arzobispo, y del Clero Secular y Regular, para que juntamente con los del Cabildo Metropolitano, acordasen las providencias que juzgasen convenientes para la pronta realizacion de los expresados seis millones de reales.

En efecto, examinado el asunto por la expresada Junta, y teniendo á la vista el último empadronamiento de las Rentas Eclesiásticas sujetas á esta Contribucion, insignificando las mismas reglas y proporcion, ha procedido á la formacion del expresado repartimiento, y por ello ha resultado que á esta Sta. Parroquia han cabido por razon del citado préstamo forzado de seis millones de reales 1335126

cuya cantidad se verná V. M. aprontar sin dilacion alguna en los tres plazos prescritos por la expresada Suprema Junta, que son, el primero dentro de ocho dias, el segundo dentro de diez y seis, y el último dentro de veinte y quatro, contados desde el día del recibo de esta; en la inteligencia de que le ha de pasar V. M. de su cuenta y riesgo en la Colectoría del Subsido de esta Santa Iglesia, y no verificándolo en el dicho término perentorio, se despachará comision á sus costas, pues así lo exige la gravísima obligacion de todo buen Vasallo interesado en la defensa de su Soberano, de su Nacion, y de su Patria.

Dios nuestro Señor guarde á V. M. muchas años. Valencia 13 de Junio de 1808.

D. Francisco Tudóres D. Felipe Mirallas

Carta en què el Govern exigeix al clero de Santa Maria que col·labore econòmicament en la subvenció de l'exèrcit hispànic durant la guerra contra el francès. (Arxiu parroquial de Santa Maria, caixa 79).

L'any 1813 el plebà demana a l'arxiver de Santa Maria que manifeste l'estat de les causes pendents de l'església, i aquest li respon notificant que «en el día, nos amenazan muchos pagos de contribuciones, a más de los muchos que tenemos que satisfacer tanto en Oliva, como en los pueblos del término de amunt».¹⁶ Segons els càlculs realitzats per l'encarregat de l'arxiu, el clero devia en aquells moments «seiscientos duros», quantitat que únicament podria ser pagada amb la venda d'algunes finques de terra, a fi de satisfer-ne les contribucions i la primícia.

L'arxiver manifesta en la seua exposició un ampli detall econòmic, quan relata als allí reunits que «según la cota de 1.000 pesos de renta que se ha impuesto a este clero para las contribuciones, a 40 reales y 2 maravedés de vellón por libra, le tocan a pagar 2.000 duros y 2.000 dineros; y que a más, se ha calculado en 1.000 duros todas las contribuciones de los pueblos de arriba».

Un total de vint-i-dos seran els camps, propietat del clero de Santa Maria, que es vendran per saldar els pagaments reials i la contribució de guerra, com s'observa al quart quadre (QUADRE núm 3), tot això sota el consentiment dels seus superiors eclesiàstics, concedit des de València el 26 de juny de 1812. La venda de les propietats.

¹⁶ APSM. Caixa 79.

tot i ser destinada a sufragar les despeses de la contribució de guerra, es duqué fins les seues últimes conseqüències a causa de la repressió amb què es castigava els morosos, i en el cas dels administradors dels béns eclesiàstics de Santa Maria «por no ser llevados presos a la fuerza, aunque no dexaron de ser presos Pleban y otros Beneficiados, a solicitud de las Justicias en algunos casos».¹⁷

QUADRE núm 3: Venda de camps del clero entre 1812 i 1813, per a pagaments reials i contribucions de guerra¹⁸

Comprades pel clero (preu antic)					Venudes pel clero (preu actual)					
Fan	Qua	Ll	S	D	Ll	S	D	data venda	comprador	
6		182	18	10				No especif	2-7-1812	Joseph Mena
4		No especifica			315				2-10-1812	Francisco Cuesta
No especif		154	2	1	268		14		3-1-1813	Antonio V. Muñoz
10		350	10	4	434				17-6-1812	Carlos Veses
10		345			597				15-12-1812	Xavier Blay
2	140			675	13		8		3-7-1812	Mn Vicente Lloreca
5	179	9	3	324					16-12-1812	Vicente Frasquet
5	91	16	11	240					1-1813	Antonio Catalá
3	165	3	9	215	9		4		15-12-1812	Xavier Blay
3	2/4	97	10	26	270	10	8		27-10-1812	Francisco Cuesta
4	83	10	6	222	8	6			4-4-1813	Agustín Esteve
7	210	15		456	12	6			16-12-1812	Blas Peiró
3	2/4	175	10		201	17	8		19-12-1812	Vicente Mena
3	3/4	142	10		243	15			16-11-1813	Joseph Barreres
3	1/4	250			151	13	2		4-1813	Joan Barreres
3	3/4	165	15		298	14	6		8-5-1813	Vicente Castellà
3	1/4	217			195				-1813	Xavier Gaven
2	2/4	261			221	4			4-1813	Joseph Frasquet
4	2/4	149	4	9	171	9	6		8-5-1813	V. Antonio Barber
3	1/4	312	10		148				1-4-1813	Francisco V. Sans
4	1/4	250			172	11			-1813	A. Vte Calatayud
2	2/4	122	16	8	101	15	9		14-12-1812	Francisco Montilla
94		4077	1	5	5925	9	3			

Lògicament hom pot pensar que aquestes vendes podien suposar un relax econòmic per als representants de Santa Maria, donat que els beneficis que s'obtidrien serien suficientment amplis per satisfer l'impost de contribucions de guerra i que, fins i tot sobraria diners. No obstant això, la conjuntura econòmica no va ser propícia per al moment, com ho demostra la venda de vuit dels camps per un preu inferior al de la seua compra inicial.

¹⁷ Sobre els camps propis del clero que es van vendre per a pagaments reials i contribucions de guerra, vegeu APSM. Memòries (caixa 15).

¹⁸ Íbidem.

El total de fanecades corresponents a les vuit parcel·les venudes, en què la institució perd diners respecte de la compra inicial, és de 27 fanecades i 1/4, possessions que comprà l'Església pel valor de 1.764 lliures, 6 sous i 5 diners, i que ara ven per 1.460 lliures, 7 sous i 11 diners; això produeix un desfassament econòmic de 303 lliures, 18 sous i 6 diners. A les ja esmentades 27 fanecades i 1/4 caldria afegir unes altres 63 i 3/4 per completar les 94 fanecades de la venda de les quals hi ha constància entre 1812 i 1813, i que en conjunt foren adquirides per la institució, per la xifra de 4.077 lliures, 1 sou i 5 diners, sent el preu de la venda final —de les citades 94 fanecades— de 5.925 lliures, 9 sous i 3 diners. Amb la qual cosa la diferència a favor seu quedà en 1.848 lliures, 7 sous i 10 diners, menys les 303 lliures, 18 sous i 6 diners en la pèrdua de la venda de les 27 fanecades i 1/4, tot això donava un superàvit de 1.544 lliures, 9 sous i 4 diners.

Com s'hi aprecia, no va ser excessiu el guany obtingut per l'Església si veiem que es tracta de la venda d'una magnitud tan considerable de terres. Fins i tot el plebà va reconèixer que *«en este estado, por ser las tierras que se pueden vender menores de inferior circunstancia, los compradores menores, con más bajas por ser el dinero escaso, los pagos muchos y de sublimes cantidades [...] de forma que el Pleban y demás Beneficiados los han sufrido mucho por estar con apremios, y lo estarán en adelante»*.¹⁹

III. Sota el govern constitucional de les Corts de Cadis (1812-1814)

Si l'any 1812 finalitzava la guerra contra el francès, donant per conclòs el conflicte bèl·lic, no ocorre el mateix en l'apartat econòmic, ja que el govern constitucional eixit de Cadis segueix la mateixa dinàmica que l'anterior govern intrús francès, pel que fa a la inclusió de contribucions, tant de les rendes de primícia com d'aquells béns d'antiga adquisició.

Per a la comprensió d'aquest fenomen és il·lustrativa una repassada als diferents pagaments realitzats per l'església de Santa Maria, tant pel que fa a les possessions d'Oлива, com d'igual manera les del seu *terme d'amunt*, per a l'any 1813, en contribucions, racions i quinzenes en concepte de primícia al govern francès. Tot això ens conduirà, si no a comprendre la situació, sí com a mínim a comprendre les actituds eclesiaístiques davant d'aquestes eventualitats, com es demostra tot seguit (**QUADRE núm 4**).²⁰

¹⁹ APSM. Memòries, sign XIII-2.

²⁰ Íbidem.

QUADRE núm 4: Pagaments del clero de Santa Maria de l'any 1813

Pobles	Conceptes	Rals	Marav
OLIVA	Repartiment del dèficit per capítol / 19 de març	1.509	30
	Repartiments 1r i 2n de racions /10 de març	2.615	20
	Racions a compte del 2n repartiment /19 de març	1.839	18
	Racions a compte del 2n repartiment / 7 de maig	4.534	8
	Racions a compte del 2n repartiment / 8 de maig	2.400	
	Racions tropes franceses en blat i civada / 2 juny	2.974	
	Pagament a compte de 72 milions al govern francès / 24 d'abril	5.176	
LA FONT D'EN CARRÒS	A compte de totes extraordinàries per contribució, ració i quinzenes / 3 d'abril	5.000	
	Al mateix compte / 13 d'abril	1.400	
	A compte de la contribució de 72 milions i quinzenes / 25 d'abril	2.000	
	A compte sense data	500	
	En panís i diners presos a compte	978	
POTRIES	9 d'abril	1.500	
	27 de maig	600	
	23 de maig	500	
RAFELCOFER	Per racions a la tropa francesa / 25 d'abril	800	
	Panís al mateix compte / 15 de juny	122	12
BENFLÀ	Per racions a la tropa francesa / 13 d'abril	1.400	
	Per a la terça dels 72 milions / 27 d'abril	186	11
ALQUERIA	Ídem amb diner i panís / 8 d'abril	1.544	

Durs i expressius van ser els escrits del plebà contra aquestes actituds, tal i com es pot observar en la presentació que remeté a l'Ajuntament, en la qual a més d'exposar les vexacions a què foren sotmesos, posa de manifest els motius que els van portar a pagar, que no van ser altres que els realitzats per la força i la violència sacrílega, conduint el clero a la venda de terres que valien més de 120.000 rals (8.000 lliures):

*«El gobierno intruso de Napoleón, el despotismo de sus satélites, y la arbitrariedad de las Justicias Municipales han trastornado y arruinado nuestra Península, han abatido a los buenos españoles, y con el temor a las bayonetas mal dirigidas, los [h]an sujetado a sus disposiciones, aunque injustas y contrarias a nuestras antiguas leyes y nuevas constituciones».*²¹

Si bé és cert que durant la guerra l'Església, amb alguns clergues, s'alça en armes i, mitjançant la prèdica d'altres eclesiàstics, afavoreix aquest fet des dels púlpits, no és

²¹ Íbidem.

menys cert que més tard l'Església, com a institució, s'oposà al liberalisme. El principal objectiu era la defensa de la propietat i dels privilegis eclesiàstics amenaçats per les reformes i, davant d'aquestes circumstàncies, és lògic que una gran majoria de religiosos es mostràs a favor de Ferran VII i que produís, amb els seus sermons, una agitació propagandística tan gran que, si bé és veritat que només era capaç de despertar un poble adormit i apegat a la seua tradició sacra, va fer de representant de la contrarevolució religiosa enfront del liberalisme.

Els liberals, durant el transcurs de les Corts de Cadis, es van haver de plantejar el problema de com obtenir recursos, ja que el sistema anterior de la hisenda espanyola s'havia mostrat insolvent. La contribució directa en fou la principal novetat; aquesta substituïria el sistema tributari anterior, adequat al privilegi feudal, i n'introduïria un de nou que tenia com a objectiu la distribució de la càrrega, d'acord amb la riquesa dels contribuents. El nou pla fou aprovat el setembre de 1813, però la contrarevolució de maig de 1814 se l'emportà per davant.

El clero d'Oliva, enfront dels despatxos cursats amb anterioritat relatius al fet que fossen suprimits els pagaments en època de guerra i igualment inclosos durant el període liberal, cursà una notificació al cap provincial, el 13 de setembre de 1813, relativa a l'estat econòmic de l'església de Santa Maria, a causa dels abusos patits tant en etapes anteriors com es preveia en la present.

Aquesta exposició fou manifestada pel plebà de la forma més crua, fins i tot aplegà a l'extrem de dir que tant ell com els beneficiats estaven exposats a la mendicitat i que s'havien vist obligats a vendre trenta parcel·les de terra d'horta per menys de la tercera part del que valien, obligats per la preemtorietat i les vexacions personals.

Tots aquests fets no són compresos per la institució, i molt menys si vénen d'un govern legítim, encara que com hem dit anteriorment, no massa recolzat pel sector eclesiàstic. Un seguit d'arguments, més o menys convincent, però sempre reiteratius, exposa el plebà de Santa Maria perquè se'ls dispense de la renda de béns d'antiga adquisició i de primícia, i destaca que, en el préstec forçós dels 40 milions, el clero havia satisfet un tant per cent de tota la renda.

La Junta Provincial no tarda a contestar i envia un informe a l'Ajuntament Constitucional d'Oliva perquè notifique al plebà i clero de la localitat que s'ha estudiat el cas de súplica de la parròquia i, en conseqüència «*si que tiene y posee otros de diferente calidad, y el producto de lo votivo es de muchísima consideración en esta villa*».²²

Més avant, la seua exposició abraça la notificació cursada des de València el 24 de març de 1814 en què es manifesta que el clero de Santa Maria deu, per aquestes dates, milers de rals en concepte de contribució, i per tant s'han de satisfer les contribucions imposables, tant de les rendes que gaudeix adquirides abans de 1744, com de les efectuades amb posterioritat, solament exceptuant les de caràcter votiu, ja que no són considerades com de pagament de cap contribució.

Pel tractat de Valençay, Ferran VII era conegut com a rei d'Espanya per Napoleó, i entra a la península amb el recolzament del general Elio i tot seguit firmarà un decret que anul·la la tasca legislativa de les Corts de Cadis. La prova més evident que l'Estat i l'Església romandrien units, a partir d'aquest moment, serà la notificació que se li fa al sector eclesiàstic que, arran de la publicació del Reial Decret del 15 de juny de 1814,

²² Íbidem.

²³ Vegu nota 3.

quedaven sense efecte els decrets de les Corts Generals i Extraordinàries del 25 de gener de 1811 i del 16 de juny de 1812; d'aquesta manera l'Església resultava lliure de contribució de delmes i d'altres gravàmens derivats dels decrets abolits.

IV. El Sexenni Absolutista (1814-1820) i el Trienni Liberal (1820-1823)

Fou, sense cap dubte, l'etapa coneguda com el Sexenni Absolutista (1814-1820) un període de calma per al tresor eclesiàstic, malgrat que el 23 de maig de 1817 la monarquia decreta la notificació al sector eclesiàstic de la presentació del conjunt de terres disponibles que, en el cas de Santa Maria, són les que apareixen anotades en el quadre següent (QUADRE núm 5).²³ Les conclusions que se n'extrauen diuen que l'Església encara posseeix, en aquells moments, una gran extensió de terra d'horta, amb un total de 70 fanecades i 2/4, enfront de les 42 de terra de marjal i de les 18 de terra de secà.

Pel que fa a les partides, s'ha de destacar la de Maricarrig, terra d'horta, amb un total de 19 fanecades estructurades en quatre propietats; la de les Marjaletes, terra de marjal, també amb quatre propietats i amb un còmput de 15 fanecades i 2/4; i queda relegada a una partida la possessió de terra de secà, encara que aquesta siga de 18 fanecades, és a dir, la major de totes les propietats d'aquestes dades.

QUADRE núm 5: Terres absolutes que posseeix l'Església al terme d'Oliva la renda de les quals és destinada a la celebració de misses cantades i resades i a les butlles de difunts.

Fanec	Quartons	Subjectes domini	Partida	Terra	Cens anual		
					L	S	D
3	3/4	Domini duc	Torre	horta	1	3	
10		Domini duc	Arganassa	horta	2	1	6
8		Domini duc	Rafalatar	horta	1	12	7
7			Camí de Xàtiva	horta	1	10	
7	1/4	Domini major	Maricarrig	horta	1	10	2
5		Domini major	Calçada	horta	1	5	5
4		Domini major	Xeresa	horta	3	3	
4		Monestir St Jeroni	Camí de Piles	horta	6		
5		Domini major	Fil Torre	horta	1		7
2		Domini major	Calçada	horta	8		
2	2/4	No especifica	Maricarrig	horta		14	
4		Domini major	No especifica	horta		16	11
4	2/4	No especifica	Marjaletes	marjal			9
3	1/4	Domini major	Maricarrig	horta		16	6
4	1/4	Comte d'Oliva	Marjaletes	marjal			2
1	1/4	Comte d'Oliva	Marjaletes	marjal			9
4	2/4	No especifica	Marjaletes	marjal		franques	
2	1/4	Comtessa d'Oliva	Raconada	marjal			6
4	1/4	Comte d'Oliva	Tallada	marjal			6
5		Comte d'Oliva	Maricarrig	horta		1	10
16	2/4	franques partició	Morer	marjal	2		1
4	1/4	franques partició	Raconada	marjal			6
18		d'oliveres fitant camí Pego-Oliva		secà		franques	
Total = 130 fanecades i 2/4							

Som a finals d'una època, la del sexenni, i no sembla que per aquestes dates (1820) el clero estiga oprimint econòmicament i territorialment com ho havia estat en moments anteriors, i bona prova d'això és que segueix adjudicant, tal i com ho feia en les èpoques d'esplendor, l'elecció de places majors i menors, tant al terme d'Oliva com als de la Font d'En Carròs i *pobles de dalt*, en base a uns salaris ajustats segons les places que havien d'omplir, com veiem a continuació:

1. Places majors al terme de la vila d'Oliva

1a plaça: Francisco Thomàs per a la plaça major des de les ermites fins al barranc per la recol·lecció de la referida temporada...24 lliures. **2a plaça:** Josef Chordà per a la plaça major des de les Eres de Santa Anna fins a la Porta de Sant Vicent, camí de Gandia, en la temporada del blat i altres...22 lliures.

2. Places menors al terme de la vila d'Oliva

1a plaça: Francisco Thomàs i Berbegall de Francisco per a la plaça dels camins del Mar i Marjaletes en la temporada del blat...16 lliures. **2a plaça:** Josef Martorell, plaça de l'horta en els camins de Piles i Gandia, fins a la Casa de Mayans i Sos...16 lliures. **3a plaça:** Andrés Calatayud, plaça de la partida dels Racons, Sant Pere fins al camí de Dénia...12 lliures.

3. Places majors del terme de la Font d'En Carròs i dels pobles de dalt

1 plaça de la Font: Vicente Boronat, plaça major...20 lliures; 1 plaça menor per a Potries i Beniflà: Vicente Fuster...12 lliures; 2 plaça menor per a Rafelcofer: Joaquín Escrivà...12 lliures; 3 places menors per a l'Alqueria i Casa de la Foia: Antonio Boronat...13 lliures.

Si, com hem anat analitzant, l'Església va manifestant una gran quantitat d'actes realitzats al llarg del temps, també podem afirmar que sempre va ser contrària a manifestar-los en la seua totalitat, com hem tingut ocasió de comprovar en més d'una incidència, a les autoritats pertinents, civils o eclesiàstiques. Aquest fet motivarà en més d'un cas cert malestar i creuaments de documentació no sempre acceptats pels responsables de les diferents administracions.

En aquest estat de coses, és indubtable que la Junta Nacional de Crèdit Públic, com a conseqüència de les Reials Ordres del 20 d'octubre de 1821 i del 15 de febrer i el 15 de març de 1822, comunicades pel Ministeri de Gràcia i Justícia, sol·licità a les Juntes Diocesanes una relació per escrit dels diferents responsables eclesiàstics, del conjunt de propietats, on havien de quedar desglossats i s'havia de fer constar: el producte del mig delme, la renda de l'Església i les seues fàbriques, el nombre i la classe dels eclesiàstics, tot el necessari per al culte, el valor anual de la casa abadia, i si l'Església paga alguna pensió, a qui i en virtut de què.

Un clar i evident objectiu de la Junta és el consistent a tenir controlat el major nombre de béns i ingressos de l'Església. No hem d'oblidar que ens trobem en el Trienni liberal, període que ha de ser entès com una projecció de les mesures reformistes plantejades per les Corts de Cadis.

Ampli i detallat manifest realitzà l'arxiver de Santa Maria en dirigir-se a la Junta Diocesana de València amb la finalitat d'esbrinar les pretensions que des de Madrid s'havien traçat. Pel que fa a la renda anual de l'Església i de la seua fàbrica, en censos, llegats, deutoris, arrendaments de Cartes de Gràcia i de terres absolutes, declara que el clero disposa anualment d'una quantitat de 1.872 lliures, 12 sous i 8 diners, a la qual calia sumar el que aporta anualment l'Excel·lentíssima Senyora comtessa d'Oliva, per

REAL CÉDULA

DE S. M.

Y SEÑORES DEL CONSEJO,

PARA QUE SE PONGA EN EXECUCION el Breve de S. S. de 12. de Diciembre último, por el qual, derogando el Santo Padre el anterior de 14. de Junio de 1805, concede al Rey en su lugar facultad para enagenar los predios rústicos y urbanos pertenecientes á capellanías eclesiásticas, y tambien para segregar y vender la séptima parte de los demás bienes propios de la Iglesia, conventos, comunidades, fundaciones, y qualesquiera otros poseedores eclesiásticos, inclusa la Orden de S. Juan de Jerusalem y las demás militares, reconociéndose á todos por la Real Casa de Consolidacion la recompensa que expresa el citado Breve, baxo las reglas que por S. M. se establecen.

AÑO

1807.

REIMPRESA EN VALENCIA:

EN LA IMPRENTA DE D. BENTTO MONFORT.

la pensió de 156 lliures que són invertides en celebracions, aniversaris i misses resades. la qual cosa dóna una renda total de 2.028 lliures, 12 sous i 8 diners la qual, un cop s'han descomptat les baixes, proporciona una renda líquida de 1.410 lliures, 12 sous i 6 diners. En aquesta quantitat cal sumar la renda de fàbrica que únicament és de 2 sous per lliura d'allò que els fidels deixen per al bé de llurs ànimes, i 5 sous per cadascun dels albat.

L'exposició del clero, però, no finalitza aquí, ja que es declara que per al culte, segons la data de 6 de març de 1822, es necessiten 470 lliures si se segueix l'ordre i el règim que fins al moment s'ha dut a terme; no obstant, l'esmentada quantitat serà ben prompte rectificada pels mateixos responsables de Santa Maria quan, el 15 de maig del mateix any, fan constar el seu equívoc: només s'havia considerat el que el clero passava a les primícies i, per tant, calia agregar també les despeses sofertes en les rendes de la fàbrica, del mateix plebà i de les confraries; a més a més «*el estipendio de las misas conventuales que siempre se han pagado del fondo de primicia por aplicarse por almas de los Srs Condes, siendo preciso en consecuencia para suplir gastos para el culto, la cantidad de 972 Libras 12 Sueldos*».²⁴

²⁴ APSM. Caixa 83, vària.

Un nou punt a complimentar era el relatiu al valor de les cases abadia, manifestació que queda relatada mitjançant una certificació de l'encarregat de l'arxiu en què comunica que el plebà i el clero posseeixen una casa abadia, en què hi ha l'almàssera, cambres i altres estances destinades a la recollecció dels fruits primicials, i que els components del clero satisfieien al plebà anualment 10 lliures per llurs habitacions. Una nova partida de despeses manifesta l'església de Santa Maria, és la referent a les quantitats de pensió per les contribucions regulades per un quinquenni i que s'estimen en 2.808 rals de velló; sens dubte, aquesta partida manifestà com s'havia de formar baixa de la renda líquida, xifrada, com ja s'ha dit anteriorment, en 1.410 lliures, 12 sous i 6 diners. Únicament els responsables eclesiàstics no declaren el producte del mig delme, i sembla ser que no siga per no voler contribuir amb les autoritats civils, sinó perquè l'assumpte estava a càrrec de dos administradors que el negociaven amb la Junta Diocesana.

V. El procés desamortitzador. Etapa prèvia (1827-1841) i esclat definitiu (1842-1855)

Si, com hem apreciat, els primers anys del segle XIX van ser dolents i conflictius, tant econòmicament com socialment, les èpoques posteriors no seran gens esperançadores per a l'economia eclesiàstica en general ni tampoc, com és de suposar, per a l'església de Santa Maria, tal i com es posaria de manifest amb el pas dels anys.

Són expressives les paraules en la carta dirigida a la comtessa d'Oliva, el 4 de juny de 1832, en què es manifesten tant els moments d'angoixa econòmica que travessava el sector nobiliari en aquells moments com la situació dolenta que patia el clero de Santa Maria:

*«El Plebán y Clero de la Parroquia de Santa María de Villa de Oliva [...] no desconocen los exponentes. que en el mal estado de las rentas de V.E., le imposibilitan de practicar la generosidad con que en otras épocas ha favorecido a esta Yglesia [...] tenga a bien ayudarles a construir la indicada sillería aunque no sea más que costeando la labor de manos y Clero costeará la madera que se necesite, haciendo para ello el sacrificio de su triste renta, que como es bien público, se halla casi a la nulidad».*²⁵

Aquesta situació econòmica compromesa del clero és encara més patent quan els membres eclesiàstics, encapçalats pel plebà, manifesten a la Junta del Subsidi de l'Arquebisbat de València, en gener de 1834, les rendes efectives per la primícia que correspongueren al clero, tant del terme de dalt com d'Oliva, durant el quinquenni 1827-1831, en què hi hagué resultats negatius xifrats en 74.829 rals,²⁶ tal com s'observa en el quadre adjunt (QUADRE NÚM 6).

²⁵ APSM. Memòries, 1765-1825. Tom XII-2

²⁶ APSM. Caixa 80. Deutes i obligacions. Arrendaments i Subsidis.

QUADRE NÚM 6: Rendes efectives per la primícia que correspon al clero, del terme de dalt i Oliva, recol·lectat per aquest.²⁷ (Bar = Barcelles; Caf = Cafís)

Anys	1827			1828			1829			1830			1831		
	Venut			Venut			Venut			Venut			Venut		
Producte	Caf	Bar	Rals	Caf	Bar	Rals	Caf	Bar	Rals	Caf	Bar	Rals	Caf	Bar	Rals
Blat	96	6	17.370	71	5	10.716	105	4	12.911	22		2.970	80	5 1/2	12.680
Panís	26	5	2.536	18		1.620	29	6	2.655	62		4.467	41		2.068
Civada	3	4	240	10	1	903	14	9	825	5		300	10	1	363
Mixtura	5	10	560												
Faves	8	3	1.105	3	4	397	3		324	5	6	457	2	1 1/4	372
Arròs	1		225		27 5	385	2	9	528		2	28		11	712
Vi (cànters)	80		200	33 1/5		187		110	220	20		44	22		55
Oli	17 @		387	43 @		1.419		75 @	2.171	234 @		4.869	13 @		364
Llana			212			114			217			264			264
Fesols						696		1	20			20			20
Total càrrec			22.837			16.439			19.932			13.395			16.899
Total descàrrec			30.467			33.177			33.748			33.969			332.967
Alcanç contra la primícia			7.632			16.738			13.815			20.576			16.068

No és que els resultats agraris foren escasos, sinó que els pagaments a què l'església havia de respondre eren tan grans que superaven la quantitat monetària obtinguda de la venda dels productes recollits. Si s'observen els càrrecs i descàrrecs del quadre adjunt i s'analitzen com a elements indicadors de riquesa, veurem com les rendes extretes per anys, durant l'esmentat quinquenni, fluctuen uns anys amb els altres, fet causat sobretot pel preu de venda, variable segons els moments de transacció.

Pel que fa al descàrrec observem que les alteracions econòmiques no són tan oscil·lants com les del càrrec, xifrat el voltant dels 33.000 rals, causat pel fet que les quantitats econòmiques que el clero devia satisfer ja amb anterioritat planificades, i en alguns casos concertats els preus, d'entre els quals destaquen els destinats a pagar els sous dels placers, de l'escolà i els escolanets.

Les xifres analitzades sobre la producció²⁸ obtinguda, tant a Oliva com al *terme de dalt*, no ens parlen d'una alta productivitat. Tot i això podem buscar altres xifres suggeridores d'una progressiva destrucció de la capacitat productiva, que ens revelen el càncer lent a què se sotmet l'Església que la condueix cap a una mort inevitable.

Una de les despeses més preocupants a què respon el clero, any rere any, era la distribució de sous entre els residents, inclòs el plebà, que suposa més del 50% del capital total pressupostat.

²⁷ APSM. "Manifiesto que esta Yglesia de Santa María presenta a la Junta del Subsidio del Arzobispo de Valencia, de todas las rentas eclesiásticas que disfruta, sujetas al pago de subsidio, hecho con arreglo al sexenio 1827-32, según lo prevenido por la Comisión Apostólica en su circular de 23 Enero del corriente 1834". Caixa 80.

²⁸ Els pesos i les mesures són: Oli = 30 lliures l'arrova; Blat = 12 barcelles el cafís, i la barcella 8 mitjos quartons; Vi = 8 mitges quartes el cànter.

És obvi qüestionar si els resultats econòmics correspondrien al mateix nivell dels de la massa camperola, referint-nos només pel que fa als productes extrets de llurs parcel·les agràries. La resposta és certament negativa. Però interessen més els fets. L'anàlisi de les rendes i despeses interessa sempre per descobrir el comportament de la societat; això ho podem comprovar en un manifest dels predis rústics, cartes de gràcia i censos de què consten les seues rendes, tal i com deduïm d'una notificació a la Junta Diocessana del 7 de març de 1839.²⁹ (QUADRE NÚM 7).

QUADRE NÚM 7: Manifest de predis rústics, cartes de gràcia i censos de Sta Maria (1839)

	Capital	Renda	Càrregues que tenen	Despeses necessàries	Producte líquid
Rústics	89.904	7.365	794	736	5.554
Cartes de gràcia	138.074	7.097	2.065	696	4.336
Censos	253.761	7.612	330	760	6.522
Total	481.739	22.075	3.369	2.192	16.513

Si en aquests anys els responsables administratius de Santa Maria diuen estar cada vegada en una situació econòmica més lamentable, poc podien sospitar el que encara els quedava per sofrir, ja que desgraciadament les posteriors mesures desamortitzadores de Mendizábal i de Madoz aconseguiran culminar aquest procés. A partir del 16 de febrer de 1842 la indefensa Església veu com part dels seus béns són subhastats per primera vegada, com a conseqüència d'aquestes mesures comentades.

La primera de les pertinences subhastada és una parcel·la agrària de les religioses de Santa Clara d'Oliva, un hort capitalitzat en 11.293 rals, de quatre fanecades més o menys, de terra d'horta, situat a la Font d'En Carròs en la partida del Pont de les Eres, amb 32 moreres, i que havia estat llogada indefinidament per la vídua del doctor D. Vicente Benavent, per la quantitat de 376 rals, 16 maravedisos, i al qual no se li coneixia cap càrrega. Malauradament desconeixem la quantitat final de la subhasta i el comprador de la parcel·la, però sí que se sap que la data de venda fou l'1 de maig de 1842.³⁰

Aquesta venda primera és el preludi del procés desamortitzador, iniciat amb força, ja que són moltes les finques i propietats que segons la legislació del moment eixiran a pública subhasta.

El diumenge 29 de maig de 1842 es feia públic que el dia 19 de juny del mateix any es procediria a la subhasta, a la ciutat de Dénia, per a lloguer d'una extensa gamma de propietats agràries, possessions dels cleros de Santa Maria i de Sant Roc. (QUADRE NÚM 8).

²⁹ APSM. Caixa 20, Col·lecta 1839-1855. De la quantitat líquida de 16.513 rals deuen rebairar-se per níquels 2.250 rals, i queden un total de 14.262 rals, la renda líquida del qual està subjecta, segons la seua fundació, a misses resades que lucren els beneficiats, vicari i plebà per iguals porcions en assistència a les cantades, tenint el fur en 5 lliures l'estipendi en aquestes misses, que segons la liquidació de l'última visita són de 2.369 a la qual està tinguda la referida renda.

³⁰ Butlletí Oficial de la Província d'Alacant (B.O.P. Alacant), núm 824, del 16 de febrer de 1842.

QUADRE NÚM 8: Propietats de Santa Maria i Sant Roc, pendents de subhasta d'arrendament l'any 1842.³¹

	Partida/terreny	Rals de velló	Partida/terreny	Rals de velló	
DE SANTA MARIA LA MAJOR	Terra Argamassa	675	Marjaletes	240	
	Camí de Xàtiva	450	Marjaletes	218	
	Maricarrig	465	Raconada	320	
	Calçada	330	Tallada	300	
	Xeresa	360	Maricarrig	315	
	Maricarrig	315	Morer	900	
	Camí de Piles	255	Raconada	160	
	Calçada	188	Camí del Mar	267	
	Maricarrig	438	Rafalatar	540	
	Marjaletes	135	Del Riu d'Alçada	160	
	Maricarrig	195	Del Riu d'Alçada	135	
	DE SANT ROC	Maricarrig	990	Camí de Serrans	300
		Maricarrig	990		

Com s'hi observa, el conjunt de béns agrícoles, posats en execució per a la seua posterior venda, és més que considerable: 22 propietats del clero de Santa Maria i 3 de Sant Roc. De qualsevol manera, la desamortització dels béns de Santa Maria no finalitza aquí, ja que el 8 de juny del mateix any es notifica als responsables eclesiàstics que el dia 19 del mateix mes i any s'especificquen noves terres posades a execució,³² tres partides de terra amb 38 fanecades i 2/4, i una casa situada en el carrer de l'Església i una almàssera extramurs.

No concursà ningú, segons sembla, a la subhasta referent a la fàbrica i l'almàssera, per això les autoritats civils acordaren celebrar una segona subhasta també a Dénia el dia 4 de setembre, en què el preu de remat de la casa fou fixat en 54 rals de velló, i el de l'almàssera fou de 456 rals, quan en la primera de les subhastes la casa havia pujat fins els 72 rals i l'almàssera en 600 rals.³³

És molt probable que aquest fet fóra causat pel fet que alguns catòlics, per motius de consciència, es privaren de realitzar aquestes profitoses compres. Les distintes protestes que l'Església realitzà des dels púlpits van condicionar que es considerassen il·legals les vendes realitzades per l'Estat. Tot i això no s'ha de descartar que els veïns més espavilats i sense prejudicis eclesiàstics esperaren una segona subhasta. Siga com siga, la veritat és que en la segona de les subhastes la publicitat de la venda de la casa fou major ja que, a més de la quantitat rebaixada respecte de la primera subhasta, fou detallada la configuració d'aquesta. Era una «*Casa denominada de la Fábrica, sita en*

³¹ B.O.P. Alacant Núm 853, del 29 de mayo de 1842.

³² B.O.P. Alacant Núm 859, del 19 de juny de 1842. Anunci núm 7: «*En cumplimiento a lo prevenido en el artículo 5 del Real Decreto de 19 de febrero de 1836 se anuncia al público que se hallan pedidas a venta y destinadas a tasación las siguientes propiedades: Un campo de tierra secano comprendido de unas 18 hanegadas, plantadas de olivos y algarrobos, situado en la partida del río Alfudalí. Otro ídem, tierra marjal de 16 hanegada poco más o menos, plantadas de moreras, partida del Morer. Otro ídem, huerta de 4 hanegadas y media, en dicho término, partida Jeresa*».

³³ B.O.P. Alacant, Núm 856, del 8 de juny de 1842.

*Oliva, calle de la Yglesia, su área o superficie es un trapezio de 168 palmos valencianos: tiene por un lado 13'5 palmos, por otro 14 y 1/4, y por último 11 palmos; la elevación de la fachada es de 24 palmos. Se halla muy deteriorada».*³⁴ A les esmentades 38 fanecades i 2/4 anteriors s'han d'afegir unes altres 46 fanecades i 167 canyes més que incloïen 8 propietats més. Amb aquest fet són ja 11 propietats dipositades forçosament en noves mans en un espai temporal tan breu, amb un total de 84 fanecades, 2/4 i 167 canyes.

Es desconeix el motiu per què el 9 de novembre, data anunciada per a la subhasta, ja no hi apareix una de les propietats que havia estat taxada el 30 de novembre, una finca de 5 fanecades i 37 canyes en la partida de Maricarrig. Després d'un breu període d'espera, finalment el dia 27 de novembre de 1842 el procés és en plena ebullició quan conclou l'anunci de finques capitalitzades per a subhastar, totes pertinences del clero de Santa Maria d'Oliva, que són les que detallem en el quadre següent (**QUADRE NÚM 9**).

QUADRE NÚM 9: Finques capitalitzades per a remat, pertanyents a Santa Maria³⁵

Fan	Quart	Cany	Abres	Llogada a	Valor rals	Càrregues	N. Registre	Capitalitza
5		44	39 moreres	Antonio Borrás	330	misses dobles aniversaris	449	9.900
5	3/4	3	47 moreres	Fco. Piera	330		445	9.900
7	1/4	10	61 moreres	V Savall de Jaime	465		448	13.050
7			40 moreres	Miguel Barber	450		447	13.500
10	1/4	26	56 moreres	V. Andrés Collado	675		446	20.000
2			9 moreres	José Carmona	189		453	5.950
3	3/4	47	33 moreres	Fco. Morató	255		452	7.550
16			160 moreres 2 figueres	Antonio Borrás	900			
18			3 moreres 5 garrofers 38 oliveres	En administració			446	3.600
Caseta denominada "La Fábrica". Superficie 168 palmos valencians. No està llogada							166	1620

Es pot veure que el total a subhastar és de 75 fanecades i 130 canyes, xifra resultant, ens sembla, de la venda anteriorment esmentada de la parcel·la de la partida de Xeresa que té 4 fanecades. El manifestat conjut agrari es distribueix en un total de set partides que engloben les fanecades: Calçada, 7 fanecades i 44 canyes; Maricarrig, 13 fanecades i 13 canyes; Camí de Xàtiva, 7 fanecades; Argamassa, 10 fanecades 1 quadró i 26 canyes; Camí de Piles, 3 fanecades 3 quartons i 47 canyes; Morer, 16 fanecades; Riu Alfadalí, 18 fanecades. Pel que fa a la seua distribució en horta, secà i marjal, cal constatar que la majoria correspon a la terra d'horta, amb 41 fanecades i 130 canyes,

³⁴ B.O.P. Alacant, Núm 898, del 2 de novembre de 1842.

³⁵ B.O.P. Alacant. Núms 900 i 905, del 9 i 27 de novembre de 1842.

seguida del secà amb 18 fanecades situades a la partida del Riu Alfadalí, i les 16 fanecades de marjal situades a la partida del Morer.

Malgrat tot, per desgràcia, no coneixem qui foren els compradors ni el preu final de la licitació, tot i que segurament es tractara de persones adinerades, bé de la mateixa localitat o dels pobles del voltant, que augmentarien la seua posició social amb l'expropiació forçosa de les propietats de l'Església.

L'any 1846 encara és més accentuat el desplaçament econòmic i agrari que experimenta l'església de Santa Maria, amb la presentació a les altes jerarquies eclesiàstiques de les seues càrregues, contribucions i producte líquid extret d'elles. Amb tot, ens sembla més explícit i il·lustratiu d'aquella realitat social conèixer quants i quins són aquests béns, exposats tot seguit.

QUADRE NÚM 10: Presentació de càrregues i contribucions (...) ³⁶

Nº de finques	Classe	Valor en renda	Càrregues pietoses	Buits	Per contribució
13	Rústica	3.253		325	
			10.004		
1	Urbana	450		112	
67	Censos alquitar	5.920			
207	Ídem perpetus	8.740			
	Total	18.363	10.004	437	2.445

Si significatius, pel valor en la renda, són els béns eclesiàstics que hi apuntem, no menys interessants són les anotacions al marge realitzades pels representants de l'Església, els quals volen deixar ben clar l'estat en què la institució es troba. En aquest sentit, és destacable assenyalar que la casa-almàssera únicament disposa d'una premsa, i que si es reben per ella 450 rals és perquè l'arrendador hi ha posat una de nova pel seu compte; per això en el cas de deixar l'arrendament s'enduria la seua premsa i, possiblement, no aconseguiria cap altre arrendador, si no és que s'invertiren almenys 15.000 rals en acondicionar-ne una de nova.

Pel que fa a la renda anotada dins la casella de càrregues pietoses, és per a butlles de difunts, misses resades i dobles cantades a què és afecta l'esmentada renda. Basant-nos en tot això, només ens resta comprovar quin seria el producte líquid extret de la renda dels béns eclesiàstics, i per a això hem de dir que era de 5.515 rals 32 maravedisos de velló, que era per a l'assistència del plebà i de set beneficiats a la missa conventual.

Com hem pogut analitzar, l'orientació econòmica des de principis del segle XIX havia oferit signes de decadència, visibles al llarg de tot el període. Naturalment, l'Església s'oposà durament, tot i que sense èxit, a contemplar enfonsat el seu patrimoni. Molt lluny quedaven aquells anys en què Santa Maria era propietaria de grans extensions, bé com a propietaria absoluta o bé a carta de gràcia, amb els beneficis econòmics aportats a les arques eclesiàstiques, a diferència de la renda líquida actual de 4.846 pessetes que, reduïts impostos i despeses, en realitat eren 1.211'5 pessetes, que li proporcionaven les pensions esmentades.

³⁶ APSM. Caixa núm 20. Col·lecta 1839-1855.

L'espena definitiva de l'1 de juliol de 1855 féu que el clero sofrira un nou calvari, veient-se desproveït de pràcticament totes les seues possessions. Es produeix l'alienació per part de l'Estat dels béns procedents de la comunitat de preveres beneficiats, com observem en el quadre adjunt.

QUADRE NÚM 11: Finques alienades per l'Estat³⁷

Fanecades	Partida	Rematant	Preu (ptes)	Renda anual	Data de venda
23	Maricarrig	José Gomi	15.000	600	5-7-1866
8 i 1/4	Maricarrig	José Gisbert	11.507	460	5-7-1866
4	Morer	Diego Llorca	2.500	100	6-7-1866
4 i 1/4	Morer	F. Ferrando	3.357	134	6-7-1866
3 i 3/4	Morer	Vicente Oriol	3.502	140	10-7-1866
3 i 1/4	Ullal	Francisco Gisbert	3.200	128	17-7-1866
Casa C/ Convent		Francisco Gisbert	4.502	180	22-7-1866
3 i 3/4	Raconada	Juan Bañó	2.502	100	17-1-1867
5 i 3/4	Morer	Vicente Poyró	3.750	150	25-1-1867
7 i 3/4	Séquia	Carlos Cervero	1.750	70	24-4-1867
2/4	Mojol	Manuel Rodiego	500	20	21-3-1868
11	Tossal Gros	Francisco García	2.002	80	9-9-1868
3 i 2/4	Tossal Gros	Francisco García	827	33	9-9-1868
4 i 3/4	Maricarrig	Rafael Vives	3.375	135	21-3-1869

No solament seria la pèrdua de les rendes anuals de les finques alienades que sumaven una xifra situada al voltant de les 2.33'1 pessetes de l'època, sinó que hi hem d'afegir tant l'import de la renda anual dels censos redimits, amb 1.447'77 pessetes, com l'import de la renda anual dels censos en administració, que sumaven la xifra de 1.646'49 pessetes, cosa que dóna un total de 5.425'36 pessetes. A aquesta xifra global li hem de llevar la baixa del 25% per contribució, recàrrec i administració, el que suposa 1.356'34 pessetes.

Enfront d'aquestes dades ja solament podem afirmar que l'import de la renda anual líquida dels béns apoderats per l'Estat, procedents de la comunitat de preveres beneficiats de Santa Maria d'Oliva, ascendí a la suma de 4.069'02 pessetes. No podia ocórrer en menor espai de temps una transformació tan profunda. El baluard feudal eclesial quedava tocat de mort, desposseït d'un patrimoni avaluat en més d'una tercera part de les terres cultivables, amén d'ingressos com el delme.

³⁷ APSM. "Relación de los bienes procedentes de la Comunidad de Presbíteros Beneficiados de la Iglesia de Oliva, incautados por el Estado en 1 de junio de 1855, privando a la comunidad a partir de la fecha indicada, del percibo de sus rentas, que constituyen la cóngrua de sus Beneficiados". Carpeta 82. Vària.

Bibliografía

- AZAGRA, J. (1986) *La desamortización de Godoy en Valencia (1799-1807)*; València: IVEI «Alfons el Magnànim».
- BRINES BLASCO, J. (1978) *La desamortización eclesiástica en el País Valenciano durante el Trienio Constitucional*; València: Universitat.
- GIL PERICÁS, F. (1999) «Els beneficis de Santa Maria la Major d'Oliva, del segle XIV al XIX» dins *Cabdells 1*, Revista d'Investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech.
- HERR, R. *Hacia el derrumbe del Antiguo Régimen: Crisis fiscal y desamortización bajo Carlos IV. Moneda y Crédito*.
- TOMÁS Y VALIENTE, F. (1971) *El marco político de la desamortización en España*; Barcelona.

JOSEP SANCHIS COSTA

Nascut a Oliva

Professor de Geografia i Història

Sobre l'antiga confraria de la Sang d'Oliva

MANUEL MARTÍ I ASCÓ

L'església parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva ha estat, al llarg dels segles, la seu de diverses confraries de caire religiós. Una d'aquestes, la de més ressò al costat de la del Roser, fou la confraria de la Sang, la qual ha estat objecte de l'atenció d'alguns estudis anteriors¹ que s'hi han apropat des de perspectives diferents: unes vegades s'ha analitzat el seu funcionament, en altres ocasions s'ha apuntat alguna de les seues activitats més recixides, i d'altres tan sols se l'ha citada tangencialment, com un aspecte anecdòtic. Nosaltres oferim una nova aportació que té per objectiu analitzar la relació existent entre l'antiga confraria de la Sang i la Setmana Santa d'Oliva, la manifestació religiosa més antiga de totes les que hui hi perviuen. El nostre interès particular per l'estudi d'aquest aspecte religiós del costumari cristià² ens ha conduït a les conclusions que aquesta antiga confraria fou l'encarregada, en un primer moment, de la seua organització, i que ha estat la màxima difusora i responsable que la Setmana Santa haja arrelat en el calendari festiu dels olivans i olivanes. Recuperar-ne els orígens i donar-li el ressò que mereix serà doncs, ara i ací, la nostra tasca.

I. Els orígens de la confraria de la Sang

Tot i que la història de l'Església ja reconeix l'existència de confraries a l'època carolíngia, és durant el segle X quan comença la seua pujança arreu el continent europeu. La proliferació, però, aplega a l'antic Regne de València als segles XVI i XVII, període en què es creen nombroses confraries d'organització semblant però amb objectius diferents, per això és necessari parlar de dos tipus diferents de confraria:

¹ Vegeu entre d'altres: BLAY NAVARRO, J. (1960) *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*; Ajuntament d'Oliva. CASTELL, J. (1996) *Sacerdotes y religiosos en Santa María la Mayor de Oliva*. València: Soler, Germandat Sacerdotal d'Oliva. COTS MORATÓ, F. (1989) *Estudio histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*. Oliva: Colomar; Publicacions de l'Ajuntament. PI I APARICI, J.F. (1999): «La espiritualidad religiosa olivense entre los siglos XV y XIX» dins *les Actes de les I Jornades Internacionals sobre la història dels Centelles i el Comtat d'Oliva*. Oliva: Colomar. Associació Cultural Centelles i Riu-sech, pp. 114-141. PI I APARICI, J.F. (1998) «Primer Pregó de la Setmana Santa a Oliva» dins *Setmana Santa d'Oliva 1998*; Junta Central de Germandats de la Setmana Santa d'Oliva, s/p. RIBERA, E. (1988) «Un aspecto de la vida cristiana de Oliva en los siglos pasados» dins *Fiestas del Rebollet 1988*. Oliva: Pericàs, s/p.

en el primer dels casos, les associacions religioses són el nucli inicial de gremis comercials —fusters, llauradors...—, i en el segon cas, els confreres. «*persones de qualsevol condició, honestes y de bona vida e fama*»,³ conflueixen sota la veneració d'un sant o d'un dogma eclesiàstic amb la intenció de regularitzar el culte i de donar-se auxili mutuament. Òbviament la confraria de la Sang s'insereix en aquesta segona modalitat i, estalviant-nos oferir una completa enumeració de totes les congregacions religioses,⁴ podem afirmar que és sens dubte una de les més importants.

La confraria de la Sang, probablement, té els seus orígens en la companyia dels flagel·lants, moviment místic iniciat a Perúgia (Itàlia) el 1258, inspirat en l'espiritualisme franciscà. Aquells grups de penitents viatjaven arreu d'Europa predicant la pau i recitant càntics divinals en honor de Déu i de la Verge Maria mentre s'autoflagel·laven per expiar els seus pecats.⁵ Tot això ho efectuaven en processons en què es vestien de negre i desfilaven darrere d'una creu que feia d'estendart, seguint el costum, nascut a mitjans del segle XIII, de la pràctica penitencial pública o privada. Després d'uns anys de decadència, cap a la segona meitat del segle XIV, arran de la Pesta Negra, es reprengueren les processons de penitència i de mortificació.⁶

En aquest sentit, tenim notícia que en la primera meitat del segle XIV (1341) la confraria de la Sang de Crist fou reconeguda definitivament per Roma,⁷ i que ràpidament s'estengué per tot l'occident, sobretot a les ciutats més importants. El 1539 la confraria de la Sang passà a dependre de l'Església romana de Minerva, construïda sobre l'antic temple pagà de la deessa del mateix nom⁸ i arran del Concili de Trento (1545-1563)⁹ es féu molt més coneguda a les nostres contrades i aplegà al seu punt més àlgid durant les dues centúries posteriors. Ja al segle XV sant Vicent Ferrer n'havia estat un dels màxims impulsors a les nostres terres;¹⁰ i el 1535 aquest culte fou instaurat pel pontífex Pau III a Mislata, i a València, oficialment, la confraria s'introduí per primera vegada cinc anys després a la paròquia de Sant Martí.¹¹

La tradició va rebre un major impuls durant la segona meitat del segle XVI gràcies

² Aquest article forma part d'un treball més ampli que estem realitzant sobre la història de la Setmana Santa d'Oliva. Hem d'agrair sincerament els profitosos consells de Josep Sanchis Costa i de Vicent Josep Escartí que ens han ajudat a revisar aquest text.

³ Vegeu els principis de la confraria de la Sang de Cullera. CÀRCEL ORTÍ, M. M. (1982) «Capítulos de la cofradía de la Sangre, de Cullera» dins *Quaderns de Sueca III*, Sueca: Palàcios, pp. 81-93. Agraïm al succé Joan Carles Vendrell que ens haja facilitat aquesta biografia.

⁴ Són destacables, entre d'altres, les confraries de la Verge del Carme, de l'Ecce Homo, de la Soledat, dels santets de la Pedra... Íbid. pp. 82-83.

⁵ MARTÍNEZ RONDAN, J. (1991) *La confraria de la Sang de Morvedre*, Sagunt: Confraria de la Sang. Volem agrair a Josep Martínez, pàrroc de Faura, que ens haja cedit aquesta publicació.

⁶ Íbid. pg. 20

⁷ Íbid. pg. 20

⁸ CÀRCEL ORTÍ, V. (1986) *Historia de la Iglesia en Valencia*, València: Soler, pp. 138-144.

⁹ El Concili de Trento impulsa el culte al Cos de Jesucrist Sagramentat. Així mateix, serà l'impulsor del tipus d'organització eclesiàstica que ha perviscut fins als nostres dies, sentant les bases parroquials, beneficials i del funcionament de les confraries religioses.

¹⁰ Segons el predicador dominic valencià, calia experimentar el dolor de l'autoflagel·lació a fi de contrarestar l'efecte dels pecats humans. Sobre l'espiritualitat de sant Vicent Ferrer vegeu ESPONERA CERDAN, A. (1998) «San Vicente Ferrer y las corrientes espirituales de su época. Estado de la cuestión» dins *Anales valentinos* 48, València: Soler, Facultat de Teologia, pp. 339-362. El sant visità Oliva el 1413. Vg CAMARENA, J. (1988) «De la història de Oliva y Rebollet» dins *Iniciación a la historia de Oliva*, València: Soler.

¹¹ Vg CÀRCEL ORTÍ, M. M. (1989) *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, València: Soler, volum II, p. 725. També el 1540 s'instaurà a Sagunt. Vg MARTÍNEZ RONDAN, op. cit.

al patriarca Joan de Ribera, i estigué íntimament lligada al culte al Sant Calze del Sant Sopar, venerat a la seu des de 1437;¹² no obstant, sembla que les activitats desenvolupades pels disciplinants, escissió radical de la confraria de la Sang, que també van aplegar a terres valencianes, suscitaron problemes entre les altes jerarquies eclesiàstiques; així l'arquebisbe de València feia públic el 1617 un edicte en què denunciava el seu comportament:

«Diumenge, a 12 de març, féu publicar lo senyor archebisbe un edicte molt sant de gran prudència y providència, ab gravíssims motius, prohibint als disciplinats anar ab vestes ab colors y altres abusos, y vedant que en les esglésies no y haguesen cadires ni banchs ni coxins per a veure pasar les processons dels disciplinats, ab penes de excomunion».¹³

La veritat és que les pràctiques religioses, amb el pas del temps, s'havien anat degradant: calia corregir abusos i evitar que el fervor popular que inspirava aquest tipus de celebracions esdevingués un esplai per a la frivolitat i la pompa.¹⁴ Malgrat tot, el model ja existia, la infraestructura també i, seguint les característiques comunes a d'altres llocs, les confraries de la Sang valencianes s'establiren a les parròquies locals i a convents de dominics, franciscans, agustins i carmelites.

II. La confraria de la Sang d'Oliva

Siga com siga i malgrat les controvèrsies que generà la pràctica dels flagel·lants, també present en certa manera a la nostra vila,¹⁵ la confraria de la Sang, laica però amb un notable component religiós, aplegà a Oliva. Fou fundada l'any 1559 per butlla expedida a Roma pel papa Pau IV,¹⁶ una dècada després de l'elevació de l'església de Santa Maria a plebania, i duia la denominació completa de «Confraria del Santíssim Sagrament i Puríssima Sang de Jesucrist Redemptor»,¹⁷ combinant totes dues devocions —Sang i Cos de Crist—, i quasi deu anys més tard, l'any 1608, obtingué el decret de la Sagrada Congregació de Rites mitjançant el qual se li concedia la indulgència.¹⁸ Amb tot, possiblement la confraria va haver de promoure una segona refundació cap a l'any 1629, ja que la butlla institucional fou extraviada i sol·licitada de nou per Joan

¹² Vg CÀRCEL ORTÍ, V., op. cit.

¹³ Cita extreta del Dietari de Pere Joan Porcar, inclosa dins ESCARTÍ, V.J. (1998) *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València: Tres i Quatre, pp. 217-218.

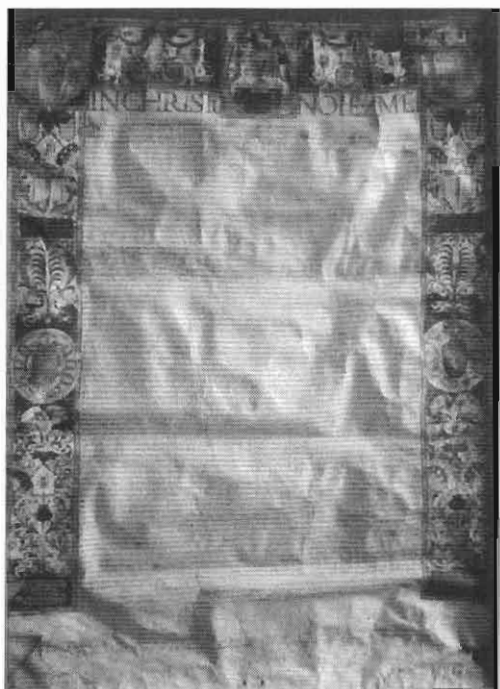
¹⁴ El sínode valencià Isidor Aliaga (1631) volgué reformar tota aquesta mena de pràctiques religioses, especialment els casos de la Setmana Santa i del culte al Santíssim Sagrament. Vg CALIADO ESTELA, E. (1999) «Notas sobre fiestas y religiosidad popular valenciana en la primera mitad del siglo XVII» dins *Fira d'Oliva 1999*, Oliva: Colomar, pp. 15-18.

¹⁵ Vg SANCHIS COSTA, J. (1994) «Religiosidad olivense a lo largo del siglo XVIII» dins *Festes de la Verge del Rebollet 1994*, Oliva: Colomar, Junta de Festes, s/p.

¹⁶ Butlla de la fundació de la confraria, emmarcada (perg. 49). Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major. D'ara endavant APSM.

¹⁷ APSM. Llibre Segon de la Confraria del Santíssim Sagrament (sign VI-3). Des d'ara LSCS. Vg també RIBERA, E., op. cit. També se l'anomena confraria del Corpus; vegeu la Visita Pastoral de 1583 (sign III-1).

¹⁸ Vg Apèndix documental.

Bulla de fundació de la confraria de la Sang. Té estampats el penó dels Centelles, l'olivera i la Verge de l'Assumpció. (Arxiu parroquial de Santa Maria, pergami núm. 49)

Osta, rector de la parròquia de Sant Martí de València i futur bisbe d'Oriola.¹⁹

Un acostament a la confraria de la Sang fa necessària la revisió de la seua estructura social i de la situació econòmica, a més a més de la seua activitat al servei de l'impuls de la devoció i el culte entre els feligresos i feligreses de la parròquia. Com molt bé ha assenyalat Joan Francesc Pi en un treball recentment publicat,²⁰ no es conserven els principis perquè es regia el funcionament de la nostra confraria; tot i això sí que ens ha pervingut un document d'importància cabal, perquè inclou una detallada descripció del seu funcionament.²¹ D'altra banda, observades les coincidències que existeixen entre les diverses confraries del país,²² podem dir que gairebé totes es regien pels mateixos cànons o per alguns de semblants elaborats pels mateixos confreres i aprovats per Roma;²³ per tant,

també hi podem recórrer en cas d'alguna llacuna.

Déiem anteriorment que la seu de la confraria de la Sang era el temple major de

¹⁹ APSM. LSCS. Vg també Pi i APARICI, J., op. cit., pg. 125.

²⁰ Pi i APARICI, J., op. cit., pg. 126.

²¹ APSM. LSCS. vid. supra. L'arquebisbe de València, Andrés Mayoral féu el 1769 un edicte en què demanava informació a les parròquies de la diòcesi relativa a l'organització interna d'aquelles —nombre de beneficis eclesiàstics, càrrecs— però tenia especial interès per les confraries, ja que volia saber «*las que hay erigidas en este Nuestro Arçobispado*»; preguntava també l'any de fundació i sota quina invocació, si els confreres paguen quota i «*qué desirno y aplicación se da a esta contribución*». El plebà havia de remetre la seua contestació en el termini de quinze dies i consultà amb els confreres de la Sang la seua resposta; aquella narració efectuada per l'escrivà hui ens esclareix molts dubtes. Sobre aquest propòsit de l'arquebisbe Mayoral vegeu RIBERA, E. (1984) «La vida religiosa en la parroquia de Santa Maria en el siglo XVIII» dins *Fiestas del Rebollet 1988*. Oliva: Pericàs, s/lp. Vg també la carta inclosa dins la caixa 79: «*El Plebano y Clero [...] nos remitirá con la possible brevedad una certificación auténtica [...] de lo que importa la Renta amortizada [...] que esse Clero distribuye en cada un año, certificará el número de Beneficiados, [...] el número de Beneficios que hay fundados...*». Finalment, reproduïm com a apèndix la còpia de la resposta que la confraria remeté al palau arquebisbal de València, inclosa dins el LSCS.

²² Vegeu el darrer apartat d'aquest article.

²³ En aquest terreny és interessant analitzar els principis rectors de la confraria de la Sang de Cullera (1546), que han estat estudiats per María Consuelo Cárcel Ortí. En el manuscrit que els conté, s'inclouen les condicions per a l'ingrés, els deures i les obligacions dels seus membres. La forma d'assistir a les cerimònies, els dies de capítol, els càrrecs i l'organització. Vg CÁRCEL ORTÍ, M. M. (1982), op. cit.

²⁴ Vg LSCS. Vid. supra.

²⁵ Pi i APARICI, J., op. cit., pg. 122.

Santa Maria, però cal matisar que el seu contacte amb el monestir franciscà de les monges clarisses fou més accentuat. Era jerarquitzada en diferents nivells: tot el món podia ser confrare i els càrrecs de més responsabilitat de la confraria eren renovats cada any per Nadal en una reunió celebrada el 27 de desembre al mateix convent de Santa Isabel,²⁴ a la qual estaven convidats representants de l'Ajuntament, l'alcalde i els regidors.

D'entre els càrrecs de més transcendència, exercits sempre per homes, el de prior és el més important ja que, com ha analitzat Pi,²⁵ és el responsable més directe dels béns patrimonials de la confraria, té la capacitat de nomenar nous càrrecs i de presidir les sessions convocades; sovint actua com a pare espiritual de la confraria, ja que sol ser un prevere beneficiat de la parròquia, i té la capacitat de beneir els atuellts necessaris per al culte: caneles, ciris, roses, rosaris...²⁶ Normalment el prior ho és durant més d'un any, i és reelegit algunes vegades més, fins i tot hom ocupa el càrrec durant extensos períodes. El clavari²⁷ és el responsable de la confraria enfront dels visitadors pastorals i s'encarrega del llibre de comptes; és per tot això el personatge que gaudeix de més bona reputació i potser el qui té més responsabilitat, fins i tot ningú no podia ocupar el càrrec si abans no havia estat majoral per tal de demostrar la seua vàlua.²⁸ El massip no figura en les actes dels capítols, però la seua existència és comprovada²⁹ i, a més a més, té una funció assistencial fonamental, ajuda el clavari a cobrar els rebuts. L'escrivà s'ocupava del llibre d'actes i dels ingressos de nous socis i, darrerament, els majorals —n'eren dos per any³⁰— elaboraven els pressuposts i els rebuts, assistien als soterrars dels associats i disposaven de la cera de la confraria. També cal fer esment dels càrrecs de llumer o obrer major del Santíssim Sagrament, que regula l'ús de la cera i la il·luminació, i del de pare de pobres, preocupat per les obres de caritat.³¹

²⁴ APSM. Josep Campabadal, prior del convent del Corpus Christi de València, el 1764 en donà llicència al prior de la confraria de la Sang. (Vg paper solt, dins caixa 45).

²⁷ APSM. LSCS. Vid supra. El càrrec de clavari, segons els registres conservats, no forma part de totes les juntes de govern, i no hi figura fins ben entrat el segle XVII (1680), tot i ser-ne un dels més importants. L'any 1700 el senyor visitador demana que «*tois los Mayorals de les Cofradies hagen de dar conte de lo que an gastat y cobrat en lo any que són mayorals de dites confraries, y que tot allò que trauran de sitades y acaptes de les collites y diners ho haguen de depositar an poder del Clavari*». També, el 1718 el visitador recolza la tasca dels clavaris perquè «*son personas del mayor crédito i confianza de la Villa [...] está más seguro el dinero en poder de los referidos Clavarios, que en el arca de la Iglesia*». Vg Carta solta (caixa 31).

²⁸ Capítol cinqué de la confraria de la Sang de Cullera: «*nengú no puga ésser elet en clavari que primer no sia estat majoral, ni sien elets majorals sinó los que son stats consellers*». Vg CÁRCEL ORTÍ, M.C., op. cit. A Oliva és el cas de Joan Síscar, que fou majoral el 1667 i clavari entre els anys 1680 i 1701. De la mateixa manera, Josep Mayans és elegit clavari el 1702 després d'haver estat majoral l'any 1685; Francisco Perelló és majoral el 1707 i clavari des de 1709 fins 1722. Vg LSCS, vid. supra.

²⁹ APSM. Vg Papers solts, caixa 37. «*Don Luis Mayans. Clavari de la lloable confraria del Santisim Sacrament (sia alabat per a sempre) es servirà pagar a Blay Benimeli, Macip, setze sous i sis diners, moneda corrent en esta forma, Oliva, Abril 29. 1734. Mn Josep Vives, prior*».

³⁰ Gairebé sempre en són dos; de manera excepcional, però, en poden ser tres. L'any 1672 n'hi ha tres: Francesc Perelló, Vicent Veses i Francesc Navarro; aquest últim «*No volgué ser i en après se féu*». Vg LSCS, vid. supra. Hem de dir que cap al segle XVIII els majorals són substituïts per majordoms.

**Quadre evolutiu: Càrrecs de la confraria de la Sang,
corresponents als registres conservats (1653-1797)**

PRIOR	Juan Blasco (1653-54) Victorino Font (1655, 1659-71) Vicent Vives (1656-57) Joan Blasco (1658) Josep Ortolà (1672-79) Pere Monge (1680-81) Francisco Domínguez (1682-98) Josep Vicedo (1699-1707, 1713-15) Juan Salelles (1708-12) Bertomeu Pasqual (1716-17, 1726-31)	Fc Sanchis (1718-21, 1734-38) Josep Borràs (1722-25) Josep Vives (1732-34) Bernat Martí (1739-43) Juan Roger (1744-45) Baptista Ripoll (1746-53) Josep Vilella (1754-64) Francisco Sancho (1765-87) Antoni Girau (1788-97)
CLAVARI	Juan Siscar (1680-1701) Josep Mayans (1702-08) Francesc Perelló (1709-1722) Gaspar Ciscar (1723-1724) Joan Antoni Vives (1725-28) Pasqual Mayans (1729) Luis Mayans (1730-37)	Carlos Ciscar (1738) Pere Ciscar (1739-45) Josep Mompó (1746-64) Vicent Salelles (1765-87) Antonio Navarro (1788-96) Antonio Cañamàs (1797)
ESCRIVÀ	Jaume Navarro (1653-69) Joan Arnal (1670-1703) Roc Salelles (1704-22, 1733-35) Pere Joan Climent (1723-25, 1736-64)	Miguel Igual (1726-32) Antonio Savall (1765-87) Manuel Forrat (1788-97)

Per alguns dels cognoms que hi observem, sabem que gairebé tots els qui desenvolupaven un càrrec pertanyien a les classes eclesiàstiques de la parròquia: beneficiats, vicaris o membres del tercer orde franciscà (Mn Joan Blasco, Mn Josep Vicent Vives, Mn Victorino Font, Mn Joan Antoni Mayans, Mn Baptista Ripoll, Mn Josep Vilella, Mn Francisco Domínguez, Mn Josep Vicedo, Mn plebà Ferrandis de Mesa, Mn Josep Ortolà, Mn Josep Salelles, Mn Francisco Sancho, Mn Antoni Savall, Mn Francesc Mayans,...); o bé eren d'alta posició social, notaris (Miquel Igual, Damià Giner, Pere Joan Climent, Manuel Forrat) o relacionats amb personatges importants o de l'Ajuntament (Damià Palomino, Juan Salelles, Alonso de Celada, Juan Siscar, Pere Monge i Tamarit, Vicente Salelles,...). És per això mateix que cal recordar que ostentar aquestes funcions era un honor i que un cop designats els càrrecs s'havien de dur a terme de la manera més digna possible i que una dimissió podia suposar l'agravi de tota la confraria i el clero.³²

³¹ Aquests dos càrrecs són de nova creació: «...determinaron que se pusieran en este libro para memoria en lo venidero los que se eligieron para el empleo de luminero o obrero mayor del Santísimo Sacramento y el Padre de Pobres». Vg aquesta nota al LSCS (any 1747). Les obres de caritat eren dutes a terme també pels majorals que, ja a principis del segle XVII, pagaven els òbits dels confreres pobres.

³² Vegeu l'exemple següent en què pocs dies després d'haver estat nomenada la junta de govern, Joseph Veses abandona el càrrec: «Joseph Veses [...] respondió que no podia assistir, escusándose de empleo tan honroso y del servicio de Dios [...] que] se tenga presente para que en adelante no sea admitido a cargo alguno de la Parroquia». Darrerament es prega al senyor vicari general «mande dar providencia para evitar estos desvíos que ceden en tan conocido detrimento del culto divino». Vg LSCS, vid. supra.

Pel que fa a la vessant econòmica de la confraria, tots els membres associats hi contribuïen amb una quota voluntària anual, no era obligat pagar-ne,³³ que es dipositava durant el temps de les collites³⁴ i molts d'ells quan morien destinaven part de la seua herència per sufragar els festejos preparats,³⁵ o bé, en vida, venien terrenys propis com a censals,³⁶ propietats i terres a la confraria, la qual incrementava el seu patrimoni.³⁷ La resta de béns patrimonials s'adquireixen amb el cobrament de l'assistència als soterraments dels socis,³⁸ tot i que la missa de defunció era gratuïta, i d'altres misses, dobles i aniversaris de difunts. Més endavant, ben entrat el segle XIX, ja s'hi crea la clàusula per la qual tots estan obligats a pagar una quota de 20 rals,³⁹ derivada sobretot de la crisi econòmica que pateix la parròquia i del descens continuat de membres.⁴⁰ Cal fer notar que la migradesa econòmica feia necessària una planificació de despeses, és per això que s'elaboraven pressuposts quinquennals,⁴¹ i que l'establiment d'aquesta quota obligatòria conduirà la confraria cap a la seua progressiva defunció. És evident, ja ho comprovarem a poc a poc, que els pagaments a què se sotmetia l'associació eren molts i de diferent procedència i, a més a més, són superiors als possibles ingressos, sovint condicionats pels donatius i la bona voluntat dels inscrits. És per això que els resultats negatius creixen d'any en any i, sovint, de manera alarmant, com ocorre en el següent cas, en què després d'una lleugera recuperació monetària, la confraria no pot satisfer totes les despeses, ja que aquestes dupliquen els ingressos.

³³ En el cas de Cullera són d'obligat pagament 2 sous i 6 diners. Si no es paguen, hom pot ser expulsat de la confraria. Vg. CÀRCEL ORTÍ, M.C. (1982).

³⁴ Vg CASTELL BOMBOÍ, J., op. cit.; Vg també el LSCS. Les almoines solien consistir en forment, oli, garrofes i dacsa que, venuts, suposaven ingressos importants.

³⁵ Magdalena Sepulcre deixà en herència 3 lliures anuals per a la confraria; és el mateix cas d'en Vicent Tamarit i de la vídua de Joan Savall. Vg LSCS, vid. supra.

³⁶ Censal: rèdit o interès anual indefinit que havia de pagar un llaurador o qualsevol altre menestral al senyor per capital invertit en la seua propietat. La confraria té un censal de 200 lliures cedit per Damiana Piquer per a comprar torxes per il·luminar el Santíssim Sagrament sempre que isca de l'església. La mateixa senyora llegà

100 lliures per a l'oli de la llàntia del Crist de la Palma. Assenyalem que, segons dades incloses en la caixa 28 de l'arxiu, Joan Antoni Mayans, majoral de la confraria de la Sang l'any 1639, fou el seu marmessor. La confraria també té un censal de 65 lliures de Magdalena Sepulcre. Vg LSCS, vid. supra. Per altra banda, el metge Teodor Llorca i Catalina Cepeda cedien a la confraria el diner aconseguit en l'arrendament de llurs cases. Vg LSCS.

³⁷ Amb escritura de Manuel Forrat el 14 de febrero de 1777 Antonio Savall va vendre a la confraria mitja casa del carrer de la Bassa del Molí, pel preu de 200 lliures. I també el Dr Joseph Llorca mitja casa al carrer dels Sòries, per 274 lliures. Vg LSCS, vid. supra.

³⁸ APSM. Del soterrar de Clara de la Cerda es paga 1 lliura per l'assistència de la confraria. Vg racional 1648.

³⁹ Un paper solt de l'administració recull aquest acord de la confraria del 25 de març de 1877. Literalment diu: «1ª Que todo socio está obligado a contribuir anualmente con 20 reales, excepto el que lleve la colecta; 2ª También vienen obligados a hacer las velas que correspondan tanto en días de Minerva como en cuarenta horas que se hagan en dicha parroquia; 3ª Será obligación de los mismos asistir seis de los individuos a los actos de procesión que han de acompañar a Nuestro Señor...». Pi també recull algunes d'aquestes dades en el seu treball. Vg PI I APARICI, J., op. cit., pg 124.

⁴⁰ L'any 1877 queden menys de setanta socis inscrits.

⁴¹ Vg Apèndix.

**Quadre evolutiu:
L'estat econòmic de la confraria de la Sang (1668-1670)**

CONCEPTES		1668			1669			1670		
		l	s	d	l	s	d	l	s	d
C À R R E C	<i>Per les sittedes que se han cobrat</i>	18	14		36	4	2	12		
	<i>Per los acaptes del capell i forment</i>	6	13		8	16		11	8	4
	<i>Per les festivitats mensuals</i>	4	18		2	14		2	10	
	<i>Per los òbits</i>	18	43	6	12			12		
	<i>Penció de Magdalena Sepulcre</i>	3			3			3		
	TOTAL	51	9	6	62	14	2	40	18	4
D E S P E S E S	<i>Per tota la sera que s'ha gastat</i>	53	3	2	48	1	11	47	5	6
	<i>Per los gastos del monument, sermons, enramades i pólvora</i>	13			12	5	8	13	14	1
	<i>Per la acistencia dels frares a la proessó, per als cantors, pel Sermó de les dolors, per la dolçaina i la trompeta de les processons i pels aniversaris i misses dels tercers Diuinienges</i>	18	4	6	19	11	6	22	6	
	TOTAL	83	7	8	79	19	1	84	5	7
	RESULTAT NEGATIU	31	18	2	17	4	11	43	7	3

Darrerament, en el terreny més estrictament devocional,⁴² els confreres de la Sang promouran, a més de la veneració del Corpus i la Sang de Crist —l'Eucaristia al cap i a la fi—, el culte a la Verge de la Soledat⁴³ a la qual se li feia un septenari⁴⁴, el Crist Jacent en el Sepulcre,⁴⁵ el Santíssim Ecce Homo,⁴⁶ el Crist de la Resurrecció i el Crist crucificat anomenat «de la Palma». Les processons i els sermons seran les manifestacions essencials i més arrelades a la vila, i són efectuades pels confreres de la Sang molt sovint, per això és que renoven constantment el seu material processional i devocional; així és il·lustrativa la llista de l'inventari que ens ofereixen a principis del segle XVII:

⁴² La lectura atenta d'alguns fragments de l'apèndix completa aquest apartat.

⁴³ Mitjançant la nostra confraria, la senyora Timotea Pasqual regala un vestit de vellut negre a la Verge de la Soledat i mana, igualment, «por la mayor decencia se gurneciesen las andas en que havia de traherse la Virgen». També Rosa Ciscar i Pasqual paga l'import de la diadema de la imatge i Josepha Maria Mompó donà un cor de plata amb un punyal clavat per a la Verge. Totes aquestes senyores són de la rica família d'En Gabriel Ciscar; també són confreres Rafael Vives Azpiroz, i membres de la família dels Orduña.

⁴⁴ APSM. Vg caixa 28: «Pagará Mn Vicente Llorca, pagador de este Rdo Clero al Padre Miguel Gilabert 3 l. 20 s. por las 7 pláticas que hizo en el septenario de la Virgen» (sense data).

⁴⁵ La veneració del Sant Sepulcre és una de les més antigues a Oliva. Ja a la primitiva església de Santa Maria la Major hi ha capella sota aquesta devoció, i al segle XVII es funda el benifet eclesiàstic del Sant Sepulcre.

⁴⁶ Les confraries de l'Ecce Homo tenen llurs orígens en la confraria de la Sang.

«Un pendón de damasco carmesí usado con su cruz y su asta de madera; dos banderillas de damasco carmesí y blanco usado con ambas astas; dos senyales de plata para los cirios; una mantilla de damasco negro con sus cordones para el Cristo; dos pendones de tela colorada con sus cruces; seis vestas de tela negra vieja; una correa para llevar la figura del Christo en la procesión del Viernes Santo; un plato de latón: (...)»⁴⁷

Tots aquests, entre d'altres ornaments, eren els protagonistes de les festivitats que, segons el bisbe Osta, «se acostumbren a hacer con mucha solemnidad y devoción».⁴⁸ Al cap i a la fi, és evident que la seua concepció de la festa no és tan llunyana a la de hui dia, sinó més bé direm que la confraria de la Sang impulsa les celebracions de la Setmana Santa d'Oliva i és l'antecessora de les actuals germandats i de la configuració de la nostra festa sacra.⁴⁹

III. La confraria de la Sang i l'espiritualitat franciscana

Així doncs, a més de celebrar el Corpus Christi, que era la seua festa pròpia, la nostra confraria prenia part en les primitives celebracions de la Passió a Oliva. L'existència de la congregació de la Sang ja és documentada abans de la primera de les notícies que hem localitzat sobre la nostra Setmana Santa, els orígens de la qual són ben antics, per això possiblement són simultanis tots dos.⁵⁰ Els confreres, per dur a terme els actes, mantenien lligams ben estrets amb els franciscans d'Oliva que tenien «un convento fundado por Padres franciscanos de la regular observancia baxo la Invocación de Nuestra Señora del Pino» i amb les clarisses que viuen en un «convento de religiosas de Santa Clara, baxo la invocación de la visitación de Nuestra Señora a Santa Isabel».⁵¹

L'espiritualisme franciscà és doncs, sense cap mena de dubte, el que regeix les activitats de la nostra confraria i, en especial, el responsable de la difusió de les celebracions de la Setmana Santa i de la preparació quaresmal.⁵² L'any 1581, per exemple, el consell de la vila accepta que el pare provincial dels franciscans envie predicador per a la quaresma;⁵³ i el 1689 els frares del tercer orde signen una acta de concòrdia amb Francesc de Borja per la qual acorden assistir a totes les processons i actes de la Passió, i donar predicador per a tots els anys.⁵⁴ També, uns quants anys abans, el 1617, el clero de Santa Maria i els franciscans guanyaren un procés contra el vicari de la Font d'En Carròs, mitjançant el qual s'acordava que el presbíter Mateu

⁴⁷ APSM. Paper solt. Vegeu caixa 83.

⁴⁸ APSM. LSCS, vid. supra.

⁴⁹ En l'actualitat hi ha vuit germandats participants en la Setmana Santa olivana: Ecce-Homo, Jesús de Naizaré, Crist de l'Amor, Jesús de la Passió, Verge de la Pietat, Vera Creu, Sant Sepulcre, Verge dels Dolors.

⁵⁰ Pi diu que la Setmana Santa se celebra a Oliva des de l'any de la fundació de la confraria de la Sang. Vg PI, J., op. cit., pg 126.

⁵¹ APSM. Papers solts (caixa 28).

⁵² La primera referència que tenim és de l'any 1605. Vg MARTÍ I ASCÓ, M. (1999) «Coneixem la història de la nostra Setmana Santa?» dins *Setmana Santa d'Oliva 1999*. Oliva: Colomar, pp 15-17.

⁵³ APSM. Paper solt, caixa 82.

⁵⁴ CASTELL BOMBOÍ, J. (1983) «Devoción de Oliva a la Pasión del Señor» dins *Semana Santa, Oliva 1983*, Oliva: Pericàs. Junta Central de Germandats.

Palloi havia de predicar la quaresma.⁵⁵ Tot plegat podem dir que els frares franciscans actuen com a consellers espirituals no només de la confraria de la Sang, sinó de la del Roser i de l'Assumpció i Sant Miquel, també fundades a Santa Maria la Major, i vetlen pel bon desenvolupament de les activitats pietoses exercides. Així vigilen que els confreres assistisquen «...con sus Blandones de Insignia, a los entierros de sus Hermanos difuntos [...] lo qual ya de Antiguo se ha efectuado siempre y se executa en las mas ciudades y villas del Reyno».⁵⁶

Però, especialment emotiva era la relació que unia la confraria amb el convent de les clarisses on, a més de celebrar les reunions, muntaven el monument funerari de Jesucrist per Setmana Santa que consistia en «una camilla con respaldo dorado, cubrecama, almoada de damasco carmesí, guarnición de puntilla de oro para colocar a Nuestro Señor Jueves y Viernes Santo, cuyos requisitos para ser devida conservación y custodia paran en el convento de Religiosas de esta villa».⁵⁷ Sempre la seua ubicació corria a càrrec de fusters llogats per la confraria —«sus sirvientes»— que cobraven pel material usat i un sou variable depenent del temps invertit en el muntatge.⁵⁸

És curiós d'assenyalar que, tot i l'antiguitat del costum, el prior i els majorals acordaren el 1698 dies després de la seua reunió anual, en una de les sessions amb caràcter extraordinari reflectida al llibre d'actes, que «com està dit que no té dependència alguna la confraria en lo convent de les monges [...] los Mayorals no tenen que fer lo monument en lo convent de les monges».⁵⁹ Amb això es pretenia traslladar el muntatge al temple major de Santa Maria,⁶⁰ potser per reduir despeses, ja que la confraria pagava la cera consumida en la «làmpara de l'altar major» durant els oficis celebrats «en la precitada parroquial iglesia» i volia aprofitar al màxim les inversions. Sembla que, des de feia uns quants anys,⁶¹ l'estat econòmic de la confraria era bastant dolent;⁶² no n'és l'únic cas, ja que altres confraries també volen recurtar despeses.⁶³ De la mateixa manera, potser algunes desavinences amb les germanes clarisses i el pare guàrdia del convent franciscà van conduir a aquesta decisió. Primerament, els confreres s'havien compromés amb les monges «a ajudar a fer lo monument en dit convent y lo demás o

⁵⁵ APSM. Caixa 4.

⁵⁶ APSM. Caixa 32, carta del 18 de març de 1792.

⁵⁷ APSM. Visites pastorals.

⁵⁸ Com a exemple direm que l'any 1653 es paguen 3 lliures, 6 sous i 10 diners per la seua composició Vg LSCS, vid. supra.

⁵⁹ APSM. Vg LSCS, vid. supra. També caixes 21 i 45.

⁶⁰ També «de allí en avant totes les juntes, eleccions de oficials de dita confraria y tots los demás actes concernents a esta confraria se fessen els tinguessen en dita Yglesia on està fundada dita cofradía, regonesent ser de molt alivio a dita cofradía». Vg LSCS, vid. supra.

⁶¹ Les Visites Pastorals ens permeten observar com el deute era cada vegada major: l'any 1607 es deu 1 lliura i 7 diners; el 1610 són 5 lliures i 5 diners; 1612 ja són 11 lliures, 2 sous i onze diners els deguts; i el 1619 es deuen 16 lliures, 14 sous i 5 diners. Vg APSM. Visita Pastoral de 1644 (sign III-2)

⁶² L'any 1654 ja fou declarat pel plebà, prior i majorals que «la confraria va alcançada» i es prega als confreres i al poble en general que col·laboren amb les despeses de cera, que són les més elevades, i «de esta manera s'estalviaria sera a la confraria». Anys més tard, tal i com es diu en un manuscrit no datat, el plebà demanà a l'Ajuntament que pagàs les despeses de la cera i la il·luminació de les processons. Hi ha un cas en què s'hagué de suspendre una processó del Corpus per falta de cera; el plebà «al tiempo de tomarse las varas del Padio» digué que «no se podía permitir hacer la procesión del Ssmo Sacramento sin haver luces para acompañarle» i que no «se hiciese hasta que se provehiese de luces». Vg caixa 45 i LSCS, vid. supra.

⁶³ El visitador general en la seua Visita Pastoral de 1644 manà «que no gasten més de lo que huvieren las cofradías». Vg Visita Pastoral, op. cit.

feyen elles. La confraria va alcançada [...] los mayorals no poden portar tant de gasto», finalment, però, els majorals van haver de cedir, un poc a la força, 20 rals per cobrir tot el festeig. En segon lloc, el plebà de Santa Maria havia rebut «*un recado del Pare Guardia del Convent de Nostra Señora del Pi y de la comunitat de dit convent que en ninguna funció tenien que entrar Plebà y Clero en lo dit Convent*». ⁶⁴

Tanmateix, anys després les monges clarisses, que disposaven el recolzament de les altes jerarquies eclesiàstiques, ⁶⁵ demanaren al prior de l'associació que «*farien un gran servei y grandíssim gust en que les cosses y funcions de la confraria se tornaren de la manera que estaven*». ⁶⁶ I així es va fer: el monument tornà a erigir-se al convent de la Visitació el 1701, ⁶⁷ i esdevé un dels costums més arrelats dins la Setmana Santa olivana durant més de tres-cents anys.

IV. Les celebracions de la Setmana Santa

Els membres de la confraria de la Sang celebraven processons i altres actes repartits en quatre significatives jornades de la Setmana Santa: Diumenge de Rams, Dijous Sant, Divendres Sant i Diumenge de Resurrecció; fem-ne un reconegut, prenent com a font els documents conservats. Del Diumenge de Rams hi ha constància de pagaments per l'adquisició de palmes, costum conservat des del gènesi de la cristiandat. D'aquesta manera, per exemple, l'any 1747, mossén Francesc Martí de Veses contractà un llaurador perquè li portara *tots els anys «totes les palmes bones, blanques y reberderes a contento de dit clero»*. ⁶⁸ En segon lloc, els membres de la confraria assistien a la missa i durant el seu transcurs es realitzava el «*sermó de Diumenge de Rams*». Finalment, per l'interior de les estances eclesiàstiques, se celebraria una petita desfilada.

Dijous Sant, dia d'austeritat màxima i del Sant Sopar, a més de muntar el monument i vetlar-lo tota la nit al convent de Santa Isabel, com ja hi hem indicat, feien l'adoració de la Vera Creu i un dels frares del tercer orde recitava el «*sermó de les llagues*», costum derivat del culte del Crist de la Pietat o Jacent, ⁶⁹ que consistia a cantar salms de lloança, un per cada nafra, i després de la cançó, l'orador feia una reflexió sobre els sagrats misteris, com es feia a altres ciutats. ⁷⁰ Aquest sermó obri el que hem denominat «cicle del dolor», és el pòrtic que donarà pas a d'altres sermons successius i que s'inclouen dins una mateixa temàtica: l'oració laudatòria de la redempció de Crist. Demà Divendres Sant tindrem el «sermó del Calvari», el «sermó dels pehuets», el «sermó del Davallament» i el «sermó dels dolors».

⁶⁴ Vg LSCS, vid. supra.

⁶⁵ L'abat dels franciscans de Gandia féu les gestions pertinents amb el plebà de Santa Maria a finals del 1701. Vg LSCS, vid. supra.

⁶⁶ Íbidem.

⁶⁷ Íbidem.

⁶⁸ Vg MARTÍ I ASCÒ, M. (1999). op. cit.

⁶⁹ HUESO SANDOVAL, M.J. (1998) «Art i devoció a la València de finals de l'edat mitjana. La Missa de Sant Gregori» dins *Anales valentinos* 48, València: Soler, Facultat de Teologia, pp.387-396. A l'església de Santa Maria, durant els segles XV i XVI hi havia devoció per les nafres de Crist. Segons ens consta en les Visites Pastorals, hi havia una «*Demanda de les Llagues*», on es recollien diners per celebrar misses cantades i mantenir viu aquest culte. APSM. Vg caixa vària de Visites Pastorals, sign 38/8, 2.1. (1619).

⁷⁰ DE SALES FERRI CHUIJO, A. (1994) «Iconografia popular gandiense I» dins *Pussio 1994*, Gandia: Junta Mayor de Hermandades. També se celebra Divendres Sant.

Divendres Sant, de bon matí, a l'albada, s'enfilaven camí del Calvari, seguint la iniciativa proposada pels membres de l'orde franciscà.⁷¹ Darrere d'una creu negra desfilaven tots per resar el Via Crucis i el sermó del Calvari, costum d'innegable influència seràfica; és a finals del segle XVIII quan s'adquireix la imatge del Natzaré⁷² perquè protagonitze l'acte. De vesprada es feia el «sermó dels pehuets» i, posteriorment, es representava el «Desenclavament»⁷³ per al qual es preparava el «tablado» o les «taules» al lloc de l'escenificació, probablement, ubicat a l'exterior del temple religiós, ja que les prohibicions de representar a l'interior del segle XVI així ho aconsellaven.⁷⁴ Podem dir que la primera documentació escrita que s'hi conserva és de l'any 1657, quan la confraria de la Sang paga, entre d'altres coses, al predicador del Sermó⁷⁵ del Desenclavament 4 lliures, 12 sous i 3 diners,⁷⁶ que es pronunciava des d'un púlpit independent,⁷⁷ i anys després es paguen 3 lliures «por construir el tablado del Viernes Santo».⁷⁸ L'acte, a cavall entre la litúrgia i el teatre, constitueix una eina essencial per adoctrinar els fidels; mitjançant l'escenificació, els olivans posaven de manifest, ara més que mai, el dolor de la Passió.

Acabat el Desenclavament, els confreres de la Sang soterraven Crist. N'era l'acte central i més participatiu, a més d'interparroquial.⁷⁹ En la processó del Sant Enterrament

⁷¹ Aquest acte, iniciat al segle XVIII, és franciscà, però suposem que la confraria de la Sang també hi intervindria.

⁷² APSM. Llibre de l'orde franciscà (sign VI-5). La imatge del Natzaré desfila per primera vegada el 1780, després d'haver-la pagada mitjançant una col·lecta que durà cinc anys.

⁷³ APSM. LSCS, vid. supra. Reservem l'estudi detallat del Desenclavament per a properes aportacions.

⁷⁴ Vg. HUERTA, F. (1976) *Teatre bíblic. Antic Testament*; Barcelona: Barcino. Vg també FÀBREGAS, X. (1978) *Història del teatre català*, Barcelona: Milà.

⁷⁵ També se l'anomena «*lo discurs*».

⁷⁶ LSCS, vid. supra.

⁷⁷ L'any 1677 es paguen 8 lliures «*per un púlpit o trona de fusta que se a fet*». Vg LSCS, vid. supra.

⁷⁸ *Ibidem*. També en el Llibre de l'orde franciscà (op. cit.) n'hi ha moltes referències: el 1733 el predicà fra Josep Roig i el 1755 fra Francesc Fornell, de Dénia.

⁷⁹ Antoni Esteve en fa una descripció. Vg ESTEVE I BLAY, A. (1999) «Pregó de la Setmana Santa 1998» dins *Setmana Santa d'Oliva 1999*, Oliva: Colomar, Junta Central de Germandats, pp. 44-46.

treien la imatge del Crist de la Palma que era al convent de les clarisses on «*tiene la cofradía un altar de la imagen del Sto Crucifijo, echo altar e imagen a expensas de la cofradía i tiene ésta legadas 100 libras por Damiana Piquer, viuda de Carlos Sala*»,⁸⁰ patrona de l'antiga ermita de la Verge dels Desemparats d'Oliva. La processó, que eixia del convent franciscà de la Mare de Déu del Pi,⁸¹ passava per enfront del convent de les clarisses, des d'on s'incorporava a la desfílada el venerat Crist de la Palma, amb els membres de la confraria de la Sang.⁸²

Transcorria pel raval i la vila i constituïa un vertader espectacle que barrejava distints elements: el guió brodat que obria la comitiva,⁸³ els carrers a fosques amb només la llum de les torxes dels confreres i del Crist, el cant solemne i esbortador del cor fúnebre d'homes que cobrava al voltant de 3 lliures, les greus melodies de la trompeta, tots vestits amb vestes negres pagades per la confraria,⁸⁴ i al capdamunt l'ombra de la imatge del Crist crucificat, portada en vertical pel prior i recoberta d'una cortina per la part posterior,⁸⁵ es movia vacil·lant d'acord amb el ritme de les torxes que l'acompanyaven. En un moment escollit de la processó, a la qual «*solen venir*» els frares franciscans,⁸⁶ a canvi de pagar-los una lliura, des d'un balcó proper al convent de les clarisses es predicava el «*sermó de les dolors*» que era dirigit a la imatge de la Verge de la Soledat que també desfílava junt al Crist de la Palma i l'Ecce Homo;⁸⁷ l'objectiu primordial del sermó era retre homenatge a la Verge i acompanyar-la en el seu condol. Per tancar la processó, alguns parroquians i membres de la confraria demanaven almoïna als fidels i devots assistents «*per a la Santa Creu*» i «*per la Sang del Salvador*». Hem d'assenyalar que la presència del Sant Sepulcre en aquesta processó és variable i no es consolida fins el segle XIX, en què vuit membres de la confraria són reservats per fer de portadors de la imatge funerària.⁸⁹

La Setmana Santa conclouïa amb el Diumenge de Resurrecció. La confraria assistia al «sermó de Pasqua» i a cinc misses per les ànimes dels confreres difunts;⁹⁰

⁸⁰ Vg apèndix.

⁸¹ Ja entrat el segle XVIII la processó comença a l'església de Santa Maria. Vg l'apèndix documental.

⁸² APSM. Llibre de capítols (caixa 37). L'itinerari de la processó, a partir del convent de la Visitació, és el següent: carreró de la Mallolada (actual travessa del carrer del plebà), placeta de Sòria (carrer de sant Doméneç), carrer del forn (Verge del Carme) fins aplegar a l'església de Santa Maria. Se seguia pel carrer Abadía (de l'Església), i eixia al Raval pel carrer de Francesc Marí (carrer Rector), cap a l'església de sant Roc. A partir d'aquest punt l'itinerari és boirós: es passa per davant de forn i s'entra a la vila pel carrer de les Moreres fins aplegar al convent del Pi on es queden els frares franciscans amb llurs imatges. La processó continua cap al monestir de les clarisses, seu de la confraria de la Sang, on reposa el Crist de la Palma.

⁸³ Les despeses en l'elaboració del guió-estendart (1730) inclouen els cordons, poms, passamaner, llenç, folrat, pal, ferros i la capsa i «*port des de València*». Vg LSCS, vid. supra. Anys més tard (1756) s'hi inclou l'escut brodat de la confraria.

⁸⁴ L'any 1772 es paguen les vestes a Josep Morell per «*componer las vestas de la Cofradía*». Vg LSCS, vid. supra.

⁸⁵ «*La cortineta que es féu per a el Sino Chxto que es porta en la processó del divendres sant [...] costa 46 lliures 12 sous*». Íbidem.

⁸⁶ APSM. Llibre de capítols, op. cit.

⁸⁷ Aquest últim, des de 1776, portava «*una capa de Terciopelo Morada, guarnecida con galón y puntilla de oro*». APSM. LSCS, vid. supra.

⁸⁸ També hi ha els anomenats «*plats de la Sanch*».

⁸⁹ APSM. Plecs de fulls. Caixa 45. També se n'elegeixen per portar a muscles la imatge del Crist Ressuscitat.

⁹⁰ Vg Pl. J. Op cit.

posteriorment es feia «*la procesó acostumbrada de Nostra Senyora*»,⁹¹ amb l'assistència de tretze o més preveres, en què desfilaven les imatges de la Verge i del Crist Ressuscitat.⁹² Si la desfilada del Sant Soterrar destacava per la seriositat, aquesta es caracteritza per l'esclat de colorit i per l'enrenou. Els carrers de la feligresia s'engalanaven amb «*enramades*» i el so de la dolçaina i els tabalets, units amb el volteig de les campanes, envaïen les places. Per culminar la festa es llençaven coets i «*fochs*» encarregats als «*polvoristes*», però, tal i com s'esmenta al llibre d'actes, l'any 1750 es decidí que «*per los molts gastos que tenía y que tenía alguns [...] es podrien llevar, y eren els coets del matí de Pasqua*». Aquesta supressió connecta clarament amb l'argument que hem exposat més enrere: la confraria travessa dificultats pecuniàries.⁹³ Hem de destacar que es muntaven «taules» per a l'ocasió —«*Per les taules de Setmana Santa i matí de Pasqua, 6 sous*»—, que es feien servir com a entaulat per fer algun tipus de representació litúrgica o teatral que no sabem ben bé de què es tractava.

L'alegria dels actes del dia de Pasqua enllaçaran pròximament amb les celebracions del Corpus Christi, en les quals la confraria de la Sang organitzava activitats semblants: enramades, coets, dolçaina i tabalet, novena i campanes, sermó i processó. A més a més cada tercer diumenge de mes festejaven el «Diumenge de Minerva» amb missa i una desfilada, les despeses de les quals eren, cada mes, carregades a un confrare generós i predisposat.⁹⁴ Per Nadal també hi ha la festa a la Immaculada Concepció,⁹⁵ a l'estiu la commemoració de l'Assumpció de Maria, i, amb molta assiduitat, la visita als malalts de la ciutat per donar-los la comunió, on el Santíssim Sagrament era tret sota pal·li en una processó.⁹⁶ L'any és complet, ple d'activitats festivoreligioses per a tots els gusts.

V. Una confraria compartida

I ara ens aturem aquí, esperant haver il·lustrat la gran importància que la confraria de la Sang, hereva del franciscanisme, ha tingut per al desenvolupament de la nostra Setmana Santa. La nostra modesta intenció inicial ha estat parcialment acomplida, ja que desitgem que d'altres aportacions, com ho és la nostra, contribuïsqwen a tractar

⁹¹ APSM. Llibre de memòries.

⁹² Probablement foren adquirides entre 1620 i 1622 segons els inventaris que s'han conservat. Vg Visites Pastorals d'aquells anys.

⁹³ APSM. Vg fulls de pagament de despeses en la celebració de la Setmana Santa (caixa 27). La imminència d'una visita pastoral condicionà l'eliminació dels coets.

⁹⁴ APSM. LSCS, vid. supra. Els anotats en la llista de patrocinadors són: Josep Vives, Jeroni Pasqual, Jaume Borrás, Juan Moñinos, Francisco Blay, Ignasi Vives, Melchor Savall, Joan Antoni Mayans, Miquel Veses, i la vídua de Carlos Sala. L'import de les festivitats mensuals és de 4 lliures.

⁹⁵ Teresa Císcar, filla d'en Pere i Rosa Císcar, per haver recobrat la seua salut, li regalà un vestit de tela espolinada de plata i blava i amb brodats. Vg LSCS, vid. supra.

⁹⁶ La confraria paga 2 lliures a Antoni Fabri, sagristà, «*per la obligació de tocar les campanes quan es trau a Nostre Senyor als malalts*». Íbidem.

⁹⁷ Moltes ciutats de Catalunya en foren seu, com és el cas d'Ulldecona on és notable l'activitat d'aquesta associació religiosa que inicià la posada en escena del «Davallament», del qual se'n conserva un manuscrit. Vg. ROMEU I FIGUERAS, J. (1994) *Teatre català antic*; Barcelona: Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona. Posem també un cas a les Illes Balears, concretament la ciutat de Pollença on també n'hi hagué de confraria, la qual fou recuperada a principis de la centúria actual.

novament aquest interessant aspecte de la vida religiosa dels nostres avatpassats. Cal, però, advertir que, tot i que la documentació conservada que hi fa referència és nombrosa, alguns dels manuscrits que ens serien valuosos per fer-ne una anàlisi completa, sobretot el llibre primer de la confraria, no han arribat a les nostres mans.

Abans, però, de posar-hi el punt i final, tot i que només siga a tall de sumari, estendrem el nostre propòsit inicial. La confraria olivana, com ja hem indicat més amunt, no fou un cas aïllat, ans al contrari, és ben coneguda en altres indrets. D'aquesta manera, associacions amb la mateixa denominació i sota la invocació de les mateixes devocions existiren a moltes ciutats del País Valencià i la resta de la península,⁹⁷ les quals efectuaven activitats semblants a les que duia a terme la confraria d'Oliva; només cal esmentar succintament alguns dels casos.

A Xàtiva⁹⁸ la «confraria de la Puríssima Sang de Jesucrist», fundada el 1579, venerava el sant Crist de la Palma en un convent de dominics. A Sagunt,⁹⁹ la confraria amb el mateix nom, que té cinc segles d'antiguitat, practica l'escenificació del «Descendiment de la Creu» i puja al Calvari el Divendres Sant, i en l'actualitat perviu després de successives refundacions. També a Alzira hi ha notícies sobre l'existència de la «germandat de la Preciosíssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist». A Manises,¹⁰⁰ segons indica la Visita Pastoral de l'any 1574, també la confraria té «*el altar y capilla de la Sangre de Xto [...] con un Xto de bulto grande*» i organitzava en la parròquia de Sant Joan Baptista la cerimònia del «Desenclavament» i el «Sermó del Davallament». A Lliria,¹⁰¹ seguint el camí dels disciplinants, cap al mateix any (1574) ja hi havia «*confreres de la Sanch de Jesu Crist [...] qui de molts pochys anys a esta part se han volgut disciplinar en lo divendres Sanct*». També és necessari esmentar, la confraria de Cullera, citada al llarg d'aquest article,¹⁰² i d'altres com la de Nules, la de Pego i la d'Alcoi.¹⁰³ Parlem, doncs, d'una confraria compartida, plural, que s'individualitza en cada cas particular però que no perd els vincles d'unió amb la resta.

I hui a Oliva, malgrat la desaparició de la primitiva associació religiosa a finals del segle XIX,¹⁰⁴ l'essència hi perdura, i hom és fidel al costum encetat fa ara cinc segles. La Setmana Santa és sense cap mena de dubte la celebració sacra més viva hui dia a la nostra ciutat, cal conèixer-la i reivindicar-la. La seua vertadera essència radica en els seus orígens, evolució i tradicions; i en el seu estudi trobem l'ocasió de recuperar costums perduts i de revestir-la d'una aparença més encertada i respectuosa amb el passat.

⁹⁸ DD. AA. (1994) *Semana Santa en Xàtiva*, Xàtiva: Tormo, Germandat de confraries.

⁹⁹ Vg MARTÍNEZ RONDAN, J., citat més amunt.

¹⁰⁰ MORENO ROYO, J.M. (1982) «La devoció a la Sangre de Cristo de la vida religiosa en Manises» dins *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600)*, València: Facultat de Teologia, pp. 381-390.

¹⁰¹ MONTANER, R. (1999) «Una Pasión de 425 años de vida» dins el suplement "Semana Santa" de *Levante*, València, 27-III-99, pg. 22

¹⁰² Vg CÀRCEL ORTÍ, M.M. (1982). Hi ha la presència d'un «*ramat d'açotants*» i els confreres tenen «*ymatge de bulto de la pietat de nostre Redemptor y capa, llit o llits, draps de seda o de brocat*». (Capítol segon de la confraria), pg 92.

¹⁰³ CÀRCEL ORTÍ, M.M. (1982b) «Aportación al estudio de las cofradías valencianas del siglo XVI: La cofradía de la Sangre de Alcoy» dins *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600)*, València: Facultat de Teologia, pp. 391-393.

¹⁰⁴ Paradoxalment, però, el 1867 fou creada a la parròquia de Sant Roc una nova confraria de la Sang sota la invocació del Santíssim Crist de la Fe. Vg DOMÍNGUEZ, J.M² i PONS, F. (1989) *Sant Roc d'Oliva*, Oliva: Colomar, Junta II Centenari del temple parroquial, pp. 209-211.

VI. Apèndix

Resposta del clero d'Oliva a la carta que l'arquebisbe de València Andrés Mayoral envià a la parròquia el 27 de gener de 1769, en què demanava informació sobre la confraria de la Sang (APSM, Llibre II de la confraria de la Sang).

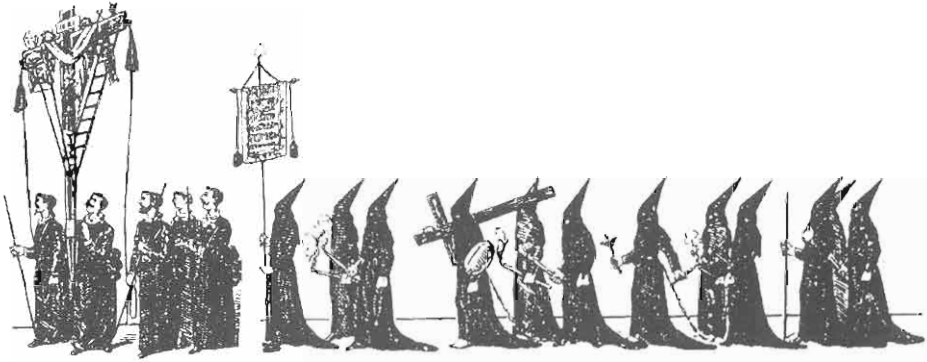
«Certifico el abajo firmado Plebán de la Yglesia de Santa María la Mayor de esta villa como en dicha Yglesia se halla fundada una cofadría con el título del Santíssimo Sacramento del Altar en virtud de una bulla Expedida en Roma en 4 de Abril del año 1559 por la Santidad de Paulo 4º en el año 4º de su Pontificado; agregada a la cofadría fundada en Roma en la Yglesia de Minerva por la Santidad de Paulo 3º en 31 de Noviembre del año 1539 i de su Pontificado el año 6º. En el año 1608 obtuvo esta cofadría un Decreto de la Sagrada Congregación de Indulgencias, para los cofrades de esta cofadría de la Yglesia de Minerva fundada en Roma por la Santidad del dicho Paulo 3º. I en 29 de Mayo de 1652 obtuvo Decreto del Tribunal de la Bulla de la Santa Cruzada en que levantava la suspención de las Indulgencias concedidas en las antedichas Bullas con la condición de que para ganar las sobredichas indulgencias huviesen los cofrades de tomar la Bulla de la Santa Cruzada.

No se hallan los capítulos por los que se gobierna la cofadría aunque consta que se formaron para su gobierno. Los cofrades nada pagan al tiempo de alistarse ni a la semana, mes ni año, sólo al tiempo de las cosechas de seda, trigo, panizo, algarrovas. Salen el Prior i Mayoriales de la cofradía a pedir limosna i cada uno de los cofrades en cada una de las sobredichas cosechas contribuye para los gastos de la cofadría con aquella porción que quiere, como quiere, pues el que no quiere en nada contribuye; por lo que no se puede señalar a punto fijo cantidad alguna en las sobredichas cuatro cosechas reguladas a un quinquenio toman la suma de 56 l. 12 s. 3 d.

Assimismo cada uno de los cofrades que muere contribuye con limosna de una libra i por cada se le dan dos cirios o velas de a 4 l., 6 s. cada una, i los Mayoriales asisten a la Procesión de su entierro i demás actos funerales con los cirios de la cofadría encendidos; i como no se puede señalar a punto fijo el número de difuntos, sacada por un quinquenio la limosna que por ese motivo percibe la cofadría importa la quantía de 33 l., 10 s.

Tiene esta cofadría la obligación (pues los Mayoriales i Clavario ninguna tienen) de costear las festividades del Viernes inmediato a la festividad del Santísimo Sacramento, del tercer Domingo de cada mes i, en cada uno, la respectiva Procesión; las Procesiones de Viernes Santo que sale de la Yglesia de Santa María la Mayor donde está fundada la dicha cofadría i, dirigiéndose assí a la Calle Mayor, al pasar por delante del Convento de Religiosas de Santa Isabel de la orden de San Francisco se incorpora con otra Procesión la Imagen del Cristo Crucificado, propia de la cofadría, que trae el Prior; i la [processó] del Domingo de Pascua de Resurrección, que todas tres importan 19 l., 18 s., 3 d., pues las doce de los terceros Domingos se hacen por el Clero sin paga alguna y la Cofadría solo costea o paga el importe de la cera.

Paga esta cofadría por la celebración de cinco misas cantadas por almas de los Difuntos cofrades 11 l., 17 s. Por doce misas rezadas en los terceros Domingos de cada mes por almas de los cofrades difuntos con 4 l., de limosna cada una 2 l., 8s. Por dos sermones: el uno de Nuestra Señora de los Dolores i el otro del Santísimo Sacramento, en las fiestas respectivas de los dichos, 2 l., 10 s.

Paga la cofadría la cera que se consume en las sobredichas procesiones del Viernes inmediato a la festividad de la Institución del Santísimo Sacramento (pues aunque también costea la de la Procesión del día de la sobredicha Institución, en cuyo día es la fiesta de la presente Villa, [...] el residuo de las hachas queda al Clero [...] para que sirvan cuando se administra a Cristo Sacramentado a los enfermos). [També la cera de] Viernes Santo, Domingo de Pascua de Resurrección, la de los terceros Domingos de mes, la que se consume en la octava de la Institución del Santísimo Sacramento, en el monumento que se hace costea la cofadría en la Yglesia del Convento de Religiosas de Santa Isabel en cuya Yglesia tiene la cofadría un altar de la Imagen del Santo Crucifijo, echo altar e imagen a expensas de la cofadría, en cuyo altar debe haber una lámpara que es propiedad de la cofadría, i tiene legadas 100 l. por Damiana Piquer, viuda de Carlos Sala, para que ésta, cargada por la Abadesa, Religiosas, Mayoriales i Justicia de la Villa en parte justa, [...] esté siempre encendida, cuyo cuidado encarga la Madre Abadesa i Religiosas de dicho Convento, según que todo así consta en el testamento de la dicha Damiana Piquer otorgado ante Roque Salelles en 29 de Abril de 1652 [...], i [també paga la cera] que se consume en las Procesiones en que se administra el Santísimo Sacramento a los Enfermos. Computado todo el gasto de las sobredichas funciones i Procesiones por un quinquenio importa 41 l., 11 s., 4 d.

Se paga a dicha cofradía a su sirviente por su trabajo anual i el de componer el Monumento referido en el Convento de Religiosas, 5 l., 18 s. Se gasta en Pólvora en el Domingo de Pascua de Resurrección 11 l. No se precisa a naide a tomar hábito por nada, ni tiene la cofadría. Es el número de los cofrades [en blanc]. Tiene esta cofadría la obligación de pagar el importe de Palio, Guión i Pendones para las funciones de dicha cofadría, cuyos gastos no van comprendidos en el presente certificado por no haber ocurrido en el Quinquenio (de 1760 hasta 1765 ambos inclusive).

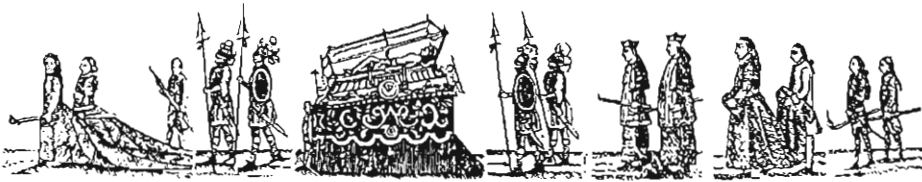
Dr Simón Ferrandis de Mesa, Plebano, [ha] formado dicho certificado i los de las Cofadrías del Rosario i de la de Nuestra Señora de los Ángeles i San Miguel [escrit] por mi, el Dr Francisco Sancho, Prior de la presente cofadría del Santísimo Sacramento del Altar en 5 de Junio año 1769.

[Signat] Francisco Sancho Salelles».

BIBLIOGRAFIA

- BLAY NAVARRO, J. (1960) *Documentos y datos para la ciudad de Oliva*; Excm Ajuntament.
- CALLADO ESTELA, E. (1999) «Notas sobre fiestas y religiosidad popular valenciana en la primera mitad del siglo XVII» dins *Fira d'Oliva 1999*, Oliva: Colomar, pp 15-18.
- CAMARENA, J. (1988) «De la historia de Oliva y Rebollet» dins *Iniciación a la historia de Oliva*, València: Soler, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, pp 125-243.
- CÁRCEL ORTÍ, M.C. (1982) «Los capítulos de la cofradía de la Sangre, de Cullera» dins *Quaderns de Sueca III*, Sueca: Palàcios, pp 81-93.
- _____ (1982b) «Aportación al estudio de las cofradías valencianas del siglo XVI: La cofradía de la Sangre de Alcoy» dins *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600)*, València: Facultat de Teologia, pp 391-399.
- CÁRCEL ORTÍ, M.M. (1989) *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, València: Soler, 3 vols.
- CÁRCEL ORTÍ, V. (1986) *Historia de la Iglesia en Valencia*, 2 volums, València: Soler.
- CASTELL BOMBOÍ, J. (1983) «Devoción de Oliva a la Pasión del Señor» dins *Semana Santa, Oliva 1983*, Oliva: Pericàs, Junta Central de Germandats, s/p.
- _____ (1996) *Sacerdotes y religiosos en Santa María la Mayor de Oliva (1326-1996)*, València: Soler; Germandat Sacerdotal d'Oliva.
- COTS MORATÓ, F. (1989) *Estudio Histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor*, Oliva: Colomar, Publicacions de l'Ajuntament.
- DD.AA. *Semana Santa en Xàtiva*, Xàtiva: Tormo.
- DE SALES FERRI CHULIO, A. (1994) «Iconografía popular gandiense I» dins *Passio 1994*, Gandia: Junta Mayor de Hermandades.
- DOMÍNGUEZ, J.M^a i PONS, F. (1989) *Sant Roc d'Oliva*, Oliva: Colomar, Junta II Centenari del temple.
- ESCARTÍ, V.J. (1998) *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València: Tres i Quatre.
- ESPONERA CERDÁN, A. (1998) «San Vicente Ferrer y las corrientes espirituales de su época. Estado de la cuestión» dins *Anales valentinos* 48, València: Soler, Facultat de Teologia, pp 339-362.
- ESTEVE I BLAY, A. (1999) «Pregó de la Setmana Santa 1998» dins *Setmana Santa d'Oliva 1999*, Oliva: Colomar, Junta Central de Germandats.
- FÀBREGAS, X. (1978) *Història del teatre català*, Barcelona: Milà.
- HUERTA F. (1976) *Teatre bíblic. Antic Testament*, Barcelona: Barcino.
- HUESO SANDOVAL, M.J. (1998) «Art i devoció a la València de finals de l'edat mitjana. La Missa de Sant Gregori» dins *Anales valentinos* 48, València: Soler, Facultat de Teologia, pp 387-396.
- MARTÍ I ASCÓ, M. (1999) «¿Coneixem els orígens de la nostra Setmana Santa?» dins *Setmana Santa d'Oliva 1999*, Oliva: Colomar, Junta Central de Germandats.
- MARTÍNEZ RONDAN, J. (1991) *La confraria de la Sang de Morvedre*, Sagunt: Navarro, Confraria de la Sang.
- MONTANER, R. (1999) «Una Pasión de 425 años de vida» dins el suplement "Semana Santa" de *Levante*, València, 27-III-99, pg. 22.

- MORENO ROYO, J.M. (1982) «La devoción a la Sangre de Cristo de la vida religiosa de Manises» dins *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600)*, València: Facultat de Teologia, pp 381-390.
- PI I APARICI, J.F. (1998) «Primer Pregó de Setmana Santa a Oliva» dins *Setmana Santa d'Oliva 1998*; Junta Central de Germandats de la Setmana Santa d'Oliva, s/p.
- _____ (1999) «La espiritualidad religiosa olivense entre los siglos XV y XIX» dins *Actes de les Primeres Jornades Internacionals sobre la Història dels Centelles i el Comtat d'Oliva*, Oliva: Colomar, Associació Cultural Centelles i Riusech, pp 114-141.
- RIBERA MARÍ, E. (1984) «La vida religiosa en la parroquia de Santa María en el siglo XVIII» dins *Festes del Rebollet 1984*, Oliva: Pericàs, Junta de Festes, s/p.
- _____ (1988) «Un aspecto de la vida cristiana de Oliva en los siglos pasados» dins *Festes del Rebollet 1988*, Oliva: Pericàs, Junta de Festes, s/p.
- ROMEU I FIGUERAS, J. (1994) *Teatre català antic*, Barcelona: Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona.
- SANCHIS COSTA, J. (1994) «Religiosidad olivense a lo largo del siglo XVIII» dins *Festes de la Verge del Rebollet 1994*, Oliva: Colomar, Junta de Festes, s/p.

MANUEL MARTÍ I ASCÓ

Nascut a Oliva. Estudia Filologia Catalana a la Universitat de València
 Director de *Cabdells*

Apuntamientos de Oliva, tres volums en el fons documental mayansià

ANTONIO MESTRE SANCHIS

Contràriament al que ocorre hui dia, al segle XVIII no existien biblioteques públiques. Ni tan sols la Universitat pogué disposar d'una biblioteca per als professors i alumnes fins que, a finals de la centúria, Pérez Bayer obsequià l'Estudi General amb la seua fabulosa col·lecció de llibres adquirits durant la seua llarga vida. Així mateix l'arquebisbe Mayoral fundà una biblioteca al palau arquebisbal formada pels llibres que recollia en el moment de la defunció dels membres del clero més cultes.

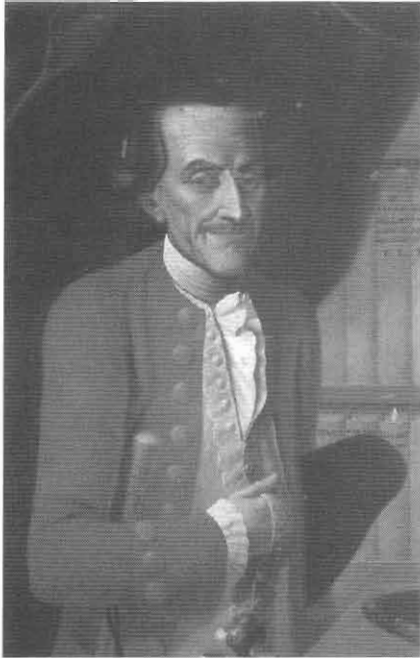
Per tant, resultava una necessitat vital per als intel·lectuals que volgueren treballar amb rigor i mètode la formació d'una biblioteca que els permetera disposar dels llibres bàsics. Això explica que, retirats a Oliva, els germans Mayans necessitaren una bona biblioteca per realitzar els seus estudis. I, vista l'amplitud dels interessos culturals que els animava, la biblioteca era amplíssima i abraçava múltiples camps de les lletres.

Així la Jurisprudència, que era la base de la professió d'En Gregori, es féu molt famosa perquè publicà el catàleg en llatí i tots els especialistes lloaren el seu contingut. Però també la història amb un elevat nombre de volums que li permetien descriure des de l'edat mitjana als moviments culturals espanyols i europeus, o la literatura amb l'esplèndid coneixement de les obres castellaness o valencianes, així com també de filosofia, teologia i dels Sants Pares, base de la cultura europea.

Ara bé, entre els volums conservats a la seua biblioteca, els Mayans tenien un gran nombre de volums en què recollien bans de reis o virreis, proclames dels governants, pastorals de bisbes, discursos de sessions d'obertura de la Universitat de València. I

Gregori Mayans. Gravat publicat a l'obra *Ad triginta Iurisconsultorum omnia fragmenta quae extant...* (Ginebra, 1764).

Gregori Mayans. Retrat que pertanyia a la col·lecció particular del marquès de Tremolar, descendent de Mayans, i que ha estat adquirit recentment per l'Ajuntament d'Oliva (1997).

d'entre aquests papers, hi ha tres toms amb el títol *Apuntamientos de Oliva*, conservats en el fons mayansià del Col·legi del Patriarca. Una breu referència al contingut d'aquests volums serà l'objectiu d'aquestes pàgines. He d'advertir, des d'un primer moment, que els temes hi apareixen desordenats, no segueixen cap sistema, per això intentaré sistematitzar aquests apunts de manera que les dades i notícies que s'hi conserven puguin ser enteses amb claredat.

Un primer aspecte són els temes relatius al poble d'Oliva, tant pel que fa a la seua història com per les seues relacions amb el senyor, és a dir, el comte. Sobre la història de la ciutat interessa especialment la sèrie de dades que s'hi aporta dels autors que, al llarg de molts segles, han parlat d'Oliva. En aquesta llista apareixen els escriptors més diversos —Nicolás Antonio, José Pellicer, Dorner, López de Gomara, Gómez Miedes, Gaspar Escolano— que escriuen sobre la ciutat o sobre personalitats olivanes —Joan Osta, Sebastià Salelles, Francesc Ferrando, els Mayans. També hi apareixen notícies

històriques referents als personatges relacionats amb Oliva, com ara els Carròs, el venerable humanista Anyes, conseller dels Centelles, i altres referències a autors que aporten dades com Bleda o el geògraf Abraham Ortelio.

És comprensible que hi aparega el problema de les relacions d'Oliva amb el comte. És sabut que, si bé Gregori Mayans no sempre mantingué relacions cordials amb els comtes —ara Borja i després Pimentel—, a causa de la seua capacitat intel·lectual, es va veure obligat a col·laborar en encàrrecs dels comtes. I, com a historiador, coneixia bé el nostre passat. Per això conserva dades, tant de la història ciutadana com de les seues relacions amb els senyors.

Pel que fa a la història de la ciutat, hi ha un seguit de dades interessants. Per exemple, analitza el problema de la data en què fou conquerida Oliva pel rei En Jaume I. Segons Lluís Navarro —i Joan Antoni apunta que ho fa sense cap prova—, l'esmentada conquesta fou l'any 1248, però ell afirma que fou el 1239, tal i com Joan Antoni ho havia indicat en la seua obra *Ilici, hoi villa de Elche* (1771). Però a partir de 1252, any en què Jaume I atorgà la gràcia de baronia a Francesc Carròs, la història de la vila d'Oliva estigué vinculada als seus senyors: Carròs, Riusech, Centelles, Borja, Pimentel. I en un apartat específic fan una relació dels comtes d'Oliva, però les dades apareixen mesclades i sense ordenar.

Deduïm fàcilment que les relacions senyor-Oliva foren difícils en alguns casos. Un dels moments clau és la concòrdia entre la ciutat i el senyor l'any 1610, immediatament després de l'expulsió dels moriscos. En aquest cas, els Mayans transcriuen el text

íntegre de la concòrdia, que constituïa un intent d'atracció de nous habitants que ocuparen l'espai vital deixat pels moriscos: cases, terres... amb la conseqüència de la forma de distribució de les rendes agràries. Era un punt de partida, però la duresa de les exigències senyorials fou motiu de noves queixes. I algunes proves d'aquestes divergències apareixen en els papers conservats, tot i que segurament no figuren tots els conflictes que hi hagué. Hi ha la relació d'un document del 7 d'agost de 1667, en què apareixen les queixes del justícia, jurats i consell de la vila d'Oliva al comte d'Oliva-duc de Gandia. I, tot just transcorreguts nou anys, del 27 de setembre de 1676 existeixen uns *Capítols de vila de Oliva formats per su Excelencia en lo any 1676*. El document és significatiu perquè confirma els acords guardats des de 1612 sobre bestiar, cabres, porcs, bous, terra de pastura des del Pla del Molinell fins a la séquia del Vedat, així com també decrets sobre robatoris i penes sobre els transgressors en la sega de forratge en propietats alienes o de furtus d'olives, garrofes, faves... Aquests *Capítols* foren reiterats per la firma del senyor a Gandia, el 23 de juliol de 1690.

En relació amb els comtes hi ha una detallada descripció dels treballs d'En Gregori en el plet successori al comtat d'Oliva-duc de Gandia per la mort de l'última Borja l'any 1748. Entre els pretendents estava el comte de Benavent —un Pimentel—, l'advocat del qual era Manuel de Roda, el futur ministre de Carles III, i l'anomenat *Indiano*, descendent il·legítim d'un dels fills de Francesc de Borja. Mayans intervingué de manera directa, a sol·licitud de Roda, i gran part de la seua intervenció es conserva en aquests papers, que complementen les notícies que hi ha recollides en la correspondència amb el ministre Roda, que vaig editar en l'*Epistolari* mayansià dins de les Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva.

Un altre tema molt present en aquests volums és el plet de l'aigua del Serpis entre Oliva i els pobles de la Font d'En Carròs i Potries, que eren també beneficiaris de l'aigua. En Gregori fou una peça clau en la resolució d'aquest plet favorable a Oliva, per això conserva molts dels documents sobre aquesta qüestió, especialment el text de les seues aportacions, i l'actitud dels jutges que sentenciaren, tant a València com a Madrid. Alguns dels textos presenten un valor jurídic elevat, perquè necessitaven precisar la definició de la paraula *condomini*. Podem veure alguns d'aquests documents a l'*Epistolari* mayansià *Aspectos económicos*, publicat per l'Ajuntament d'Oliva. De la importància econòmica i social del plet de l'aigua, hom pot fer-se'n una idea si observa tot el seguit de recursos a la sentència ordinària: vista, revista, aclariment de termes, revoltes socials que acompanyaren les sentències, intervenció de les altes magistratures de la justícia, la llarga durada del plet que s'inicià al segle XVI. La darrera manifestació del problema és la *Contra-propuesta hecha en el año 1770 por la villa de Oliva contra la Alquería de la Condesa*.

Les dades relatives a Oliva no es limiten a les relacions amb els senyors, sinó que també hi apareixen referències a tragèdies molt específiques o dades curioses. En el cas de les calamitats destaquen les pestes, especialment les ocorregudes en els anys 1756 i 1757. La descripció que podem llegir en diferents cartes mayansianes, escrites a personalitats de la política o de la cultura, demostra que aquella fou una tragèdia de greus conseqüències, fins i tot s'arribà a l'extrem de sol·licitar que durant aquells anys la població quedara lliure del pagament d'imposts. I en el terreny de les notícies curioses hi ha l'aparició d'un monstre marí a la platja d'Oliva l'any 1761, que deixà bocabadats els veïns. En Gregori, curiós de tot allò que suposara novetat, es traslladà a la platja per

*Casa propietat de la família Mayans, propera a la natalícia de l'erudit.
Hui Casu de la Cultura. Subseu del Museu de la Il·lustració de València.*

observar el monstre, i en féu una descripció, castellana i llatina, que envià a diferents personalitats.

Una última dada sobre el municipi ens fa lamentar la pèrdua dels documents històrics que podrien aclarir el coneixement del passat de la ciutat. En un dels tres volums hi ha una *Relación de protocolos de escribanos de Oliva que se hallan en la casa de la villa de Oliva*. Hui, desgraciadament, no coneixem ni els protocols existents ni tindrem la possibilitat de disposar d'ells en el futur. La crema de l'arxiu municipal l'any 1936 ens impedeix conèixer amb més profunditat aquestes referències concretes que ens han fet arribar els germans Mayans en els seus *Apuntamientos*.

Com no podria ser d'una altra manera, també els Mayans hi fan referència a dades relatives a l'Església d'Oliva. Si en altres volums del fons bibliogràfic mayansià vam trobar una còpia de la butlla pontifícia de la creació de la plebania d'Oliva, que serví per a la traducció que apareix en *Iniciación a la Historia de Oliva*, en aquests tres volums hem localitzat altres notícies també bastant curioses. Per exemple, referent a les monges clarisses hi podem llegir: «*En el año 1609 se fundó el convento de monjas franciscas observantes de Oliva con el título de la Visitación de Santa Isabel. Las fundadoras vinieron del convento de la Santa Faz de Alicante*». O una llista dels

beneficis de Santa Maria, amb una breu ressenya de cadascun. Aquesta notícia no ens ha d'estranyar, ja que els germans Mayans —tant Gregori, com Joan Antoni i Vicent, que morí jove— van gaudir d'aquests beneficis.

I encara més, Joan Antoni, que és sempre qui anotava les notícies relatives a Oliva, indica unes dades sobre els efectes del terratrèmol de 1598 al convent de la Mare de Déu del Pi. Allí, escriu, tenien els Mayans el patronat sobre una capella dedicada a la Immaculada Concepció. En aquest sentit, coneixem la devoció d'En Gregori a la Immaculada i les inquietuds que li creà la lectura de llibres que insinuaven la dificultat que pogués definir-se. És ben sabut que la promulgació del dogma de la Immaculada Concepció es retardà fins l'any 1854, en què Pius IX el definí. Finalment afegiré una notícia que m'ha sorprés, ja que m'era totalment desconeguda: Joan Antoni Mayans escrigué que Sant Ponç fou el patró d'Oliva, i hi afegeix que aquest és un «*hecho que se ignora*».

Com pot observar el lector, no es tracta d'una història d'Oliva, escrita amb mètode i rigor crític. En el fons, és una col·lecció de dades que els germans Mayans observen en les seues lectures i que tenen relació amb la seua vila natal. O, l'aspecte més interessant, les aportacions d'En Gregori en els plets que afectaven la ciutat i que l'Ajuntament o el senyor li demanaren per defensar els interessos ciutadans.

ANTONIO MESTRE SANCHIS

Nascut a Oliva. Catedràtic d'Història Moderna (Universitat de València)
Director del Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva

La variació lingüística del valencià al segle XVIII a través de Joan Antoni Mayans (1718-1801)

EMILI CASANOVA

I. L'evolució del valencià a segle XVIII

El segle XVIII és un segle decisiu en l'evolució de la llengua dels valencians per tres causes: Primerament, el prestigi i l'ús del castellà en la societat, en l'Administració i en l'Església valencianes, presents des de mitjan XVI, arriba al seu cim, esperonat pel Decret de Nova Planta i el nou règim polític espanyol, fet que acabarà d'arraconar el valencià al món col·loquial i farà que el castellà es convertisca en la font principal de creativitat, de canvi o de conservadorisme del valencià.¹

En segon lloc, la Il·lustració reivindica la raó, la modernitat i per tant associa el valencià al passat, a una llengua erudita però ja morta,² no apta per a la vida moderna.

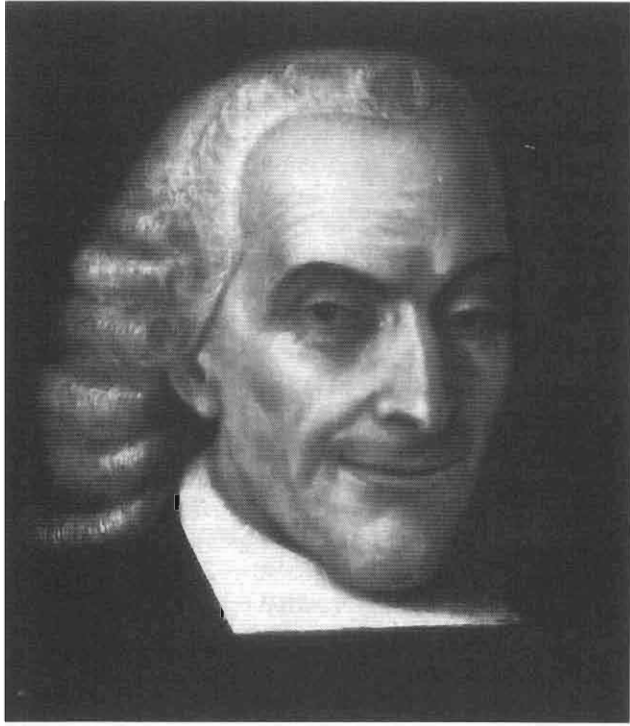
Finalment hi ha el variacionisme, consubstancial a tota llengua, que arriba al seu esplendor a València. Hi trobem a l'època, entre altres, el triomf de moltes de les variants peculiars nascudes a la fi del XV (com les formes d'imperfet de subjuntiu en *-ara, era, ira*) o al segle anterior (com la combinació pronominal *li la per la hi*), l'extensió de l'apitxat (a Gandia des de València), el naixement de noves variants (com la pèrdua de la *d* intervocàlica del sufix *-ada*). I sobretot un gran canvi lèxic: arraconament geogràfico-rural de part del lèxic tradicional (aquest), generalització d'un lèxic argòtic i baix a totes les capes socials que mantenen el valencià (gatifell, revolicar), creació d'un nou vocabulari a imitació del castellà (monyicot).³

En aquesta conjuntura viuen i escriuen els germans Mayans: Gregori (1699-1781), la figura més important de la Il·lustració espanyola, i el seu deixeble Joan Antoni (1718-1801), persona important de la Il·lustració valenciana. I viuen i triomfen a i des de València on no només influeixen en el seu entorn sinó que també l'observen i l'analitzen. Aquesta circumstància és l'objecte d'aquest treball: les dades que ens ofereix l'obra dels Mayans del variacionisme lingüístic de la València del moment.

¹ Sobre el segle XVIII es pot consultar les ponències presentades al col·loqui «La llengua catalana al segle XVIII», celebrat a Banyoles l'any 1993, arreglades en el llibre *La llengua catalana al segle XVIII*, a cura de Pep Balsalobre i Joan Gratacós: Quaderns Crema, 1995. I especialment el meu article «La llengua a València», pp 387-425.

² Vegeu VICENT PESET (1975) *Gregori Mayans i la cultura de la Il·lustració*, Curial-Tres i Quatre. Barcelona-València; ANTONIO MESTRE (1985) *Mayans y la Ilustración*, Ajuntament d'Oliva, 1981; i també VICENT RIBES (1985) *El segle XVIII*, IVEI, especialment les pàgines 69-85.

³ Consulteu el meu article «El valencià oral del segle XVIII i el factor hivernacle del castellà» dins el *XI Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Mallorca 1997, en premsa.

Gregori Mayans (València, col·lecció portada)

II. Els Mayans i el valencià

Gregori que era un bon foralista i defensor del sistema històric valencià, sempre va parlar en valencià però mai no el va escriure, com era ja normal en la seua generació. Pensava que el valencià era un dialecte del llemosí:

«Los dialectos de la lengua lemosina son la catalana, valenciana i mallorquina. La catalana ha recibido muchos vocablos de la francesa; la valenciana de la castellana; la mallorquina se llega más a la catalana, como hija de ella. De todas las tres la más suave i agraciada es la valenciana, i no me lo hace decir la pasión» (Orígenes, 352)⁴.

Creia que encara que en el passat el valencià era una llengua erudita, en l'actualitat estava tant embastardida *«Mas ahora veo que la hemos corrompido tanto, que nuestro propio lenguaje nos parece algaravía»* (Carta a J.B. Cabrera, 1722), *«considero que ya llegó a su fin la lengua valenciana. Pero su conocimiento será necesario algunos*

⁴ ANTONIO MESTRE ha estat el gran estudiós i divulgador dels Mayans. A més de l'edició de l'obra completa de Gregori Mayans que porta a terme, ara podem consultar la biografia *Don Gregorio Mayans y Siscar, entre la erudición y la política*, publicada per la institució Alfons el Magnànim, València: 1999. Per a l'aspecte lingüístic és d'una gran importància l'article de JOAN FUSTER «Català i castellà entre els valencians de la Il·lustració» dins el *II Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, 1986 (1989), vol. VIII, València, pp 19-30; i especialment el llibre de MARIA JOSÉ MARTÍNEZ ALCALDE *Los ideas lingüísticas de Gregorio Mayans*. Ajuntament d'Oliva, València (1992), del qual trac les cites textuais de l'autor d'Oliva.

siglos por razón de la leyes» (Carta a A.M. Burriel, 1751) que ja no era apta per a usar en la ciència i les lletres ni valia la pena recuperar. Només, insistia, era necessari conèixer-la «*para la inteligencia de las leyes, escritos antiguos i libros»* (Carta a José Climent, 1768). Per tant el català ja no era tingut en compte com a llengua moderna de cultura.

Lamentava la manera de parlar de molts valencians que quan parlaven en castellà cometien moltes incorreccions per la interferència de la seua llengua «*los más frecuentes son el abuso de las particillas en i con... los buenos castellanos dicen le i les en dativo, las i los en acusativo. Los valencianos suelen decir les usando del dativo por acusativo, que es un absurdo enormissimo. Los valencianos confunden llevar y traer»* (Carta a Nebot, 1740).

De la mateixa manera que Ros, al que qualifica d'ignorant, creu necessari fer un diccionari valencià per mantindre el coneixement del llemosí o llengua antiga: «*Assí quiero hacer un Diccionario Valenciano... Vocabulario que será meramente lemosín-valenciano, con la correspondencia de voces castellanás»* (Carta a A.M. Burriel, 1761). Però realment el seu interès per la llengua va ser teòric ja que no va realitzar cap obra sobre ella.

Joan Antoni, canonge i rector, deixeble fidel del seu germà, portà a la pràctica moltes de les idees del seu germà:⁵ «*Por ultimo (Gregorio) hizo en la conservación de la lengua lo que pudo, recogiendo refranes i modismos, i hasta lo menudo, pero especialmente dejándome este ejemplo que imitar entre otros muchos»* (Carta a Vega Sentmenat, 1793), col·laborà estretament amb els escriptors valencians del moment com Cerdà i Rico, Sales, Ximeno... Diu Ximeno en *Escritores del Reyno de Valencia*: «*Yo devo confessarme muy agradecido a la franqueza de don Juan Antonio Mayans; porque aviendo recogido por espacio de muchos años un gran número de observaciones muy raras sobre la Historia Literaria de España, me ha comunicado liberalísimamente las pertenecientes a los Escritores valencianos: y agradecido, confieso, que es el que más me ha favorecido en este particular por la excelencia y abundancia de sus noticias»* (Ho diu en la bibliografia del mateix Joan Antoni), coneixia bé la literatura valenciana antiga, especialment la medieval i la trobadoresca (per exemple Guillem de Berguedà, Muntaner, Ausiàs Marc), a pesar de no detectar la falsedat de les Trobes de Febrer.

Té una estreta relació amb els il·lustrats catalans com Finestres i Vega Sentmenat. Precisament a instàncies de Vega exposa Mayans la seua posició sobre la llengua i la visió de fer el *Diccionario catalán-castellano* que pretenia la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona. Diu, entre altres: «*...Plausible idea la del Tesoro de la lengua catalana; pero no sea esta la única. Acompañese con la publicación de otras obras originales como lo serán siempre en la historia los comentarios del rei D. Jaime el de Aragón, las Crónicas de Ramón Muntaner i del rei D. Pedro»* (Carta a Vega, 18 de febrer del 1783), la diferent situació i actitud sociolingüística de Catalunya i València contemporàniament i en l'antigor: «*Entre las instrucciones secretas que tenía el gobernador militar de Tarragona, que murió en Alicante, una de ellas era acabar el*

⁵ Joan Antoni Mayans era pràcticament un desconegut fins a la tesi doctoral d'AMPARO ALEMANY de 1993, ara publicada en *Juan Antonio Mayans i Siscar (1718-1801): Esplendor y Crisis de la Ilustración Valenciana*, Ajuntament d'Oliva, València (1994). Les cites textuais les trac de la seua obra.

lenguaje del país. Lo mismo se mandan en éste; aunque no es menester cuidado en practicarlo, porque los valencianos saben arruinarse a sí i a sus cosas primorosamente. No ai fuerzas para resistir esta política que no se me acomoda» (Carta a Vega, 12 d'agost de 1783), mostra, a més, que per a ell el català i el valencià són la mateixa llengua en oposició al castellà: «Los castellanos nada saben, ni quieren saber, del lemosín... Los valencianos son colonos de los cathalanes, con mezcla de aragoneses; pero la vecindad de Castilla ha corrompido más su modo de hablar» (escrit del 9 de setembre de 1783) i lamenta la decadència de l'estudi i defensa del valencià en contrast a la defensa i ressorgiment del estudiosos i de la llengua de Catalunya.

I a diferència del seu germà major ens ha deixat, almenys, dues obres manuscrites, de gran interès per a la història lingüística valenciana, inèdites fins ara. Es tracta de *Refranes y sentencias recogidas por el canónigo Mayans* [B. Serrano Morales 7277-61], i el *Vocabulari valencià-castellà* de 1787 [Biblioteca del Corpus Christi, 328]. El primer, un manuscrit de 90 folis, no porta data, però deu ser posterior a 1797, per l'esborrany d'una carta a Miquel Lluch. Tracta d'una col·lecció de refranys i sentències en diverses llengües, acompanyat d'un conjunt de lexemes solts, fent en total 2.832 entrades.⁶

El segon consta de 110 pàgines, amb lletra gran i unes 1.200 paraules-lema. Tant en un cas com en l'altre, una part dels mots o refranys són poats de viva veu, del seu món, i d'altres de cites d'autors com el *Liber Elegantiarum* d'Esteve, el *Thesaurus Puerilis*, Viciana, Taraçona, Covarrubias, Jaume I. Els vocables o sentències van acompanyades, generalment, d'una traducció al castellà o a altra llengua. Fan la impressió de ser notes ordenades per a completar un diccionari, possiblement el que el seu germà Gregori no va poder confegir, i que encomanaria al seu germà⁷. El meu propòsit ara i ací és analitzar el variacionisme lingüístic a partir de les dues obres citades de Joan Antoni.

III. Variacionisme al segle XVIII. Variació geogràfica

Els Mayans observen les diferències lingüístiques entre diverses zones del País Valencià, especialment del seu poble i la resta i entre València i Catalunya i Balears, on viatgen i intercanvien correspondència. D'aqueixa manera ens ofereixen materials de primera mà i novedosos sobre la llengua del XVIII:

a) Dialectalismes intervalencians.⁸

- *Alavern*. 'Boix, Boj. Buxus'. *Alavern le llaman en los montes del Reino de Valencia y parece nombre arábigo*.

⁶ L'únic estudi publicat sobre la llengua de Joan Antoni Mayans és el de MARIA CONCA i VICENT SALVADOR (1989) «Un document inèdit de Joan Maïans i Siscar» dins les *Actes del Vuité Col·loqui de l'AILLC*, Tolosa de Llenguadoc, 1988, PAM. II, 121-123. La primera obra ha estat transcrita per MARIA JOSÉ LAVILLA, *Los refranes y sentencias del canónigo Mayans*. Memòria de Llicenciatura. Universitat de València, 1989.

⁷ Les obres de Joan Antoni les conec de primera mà, ja que prepare una edició dels dos diccionaris. La de Gregori a partir de les obres i les converses amb Antoni Mestre, a qui agraiſc les seues atencions.

⁸ He contrastat tot el lèxic i locucions de les obres de Mayans amb el DCVB, Dcat i altres obres i diccionaris del XVIII i XIX. Si no indique el número l'exemple és del Diccionari de 1787.

Mayans dóna la primera cita coneguda d'aquesta variant que fins ara teníem com a mallorquina. No ve de l'àrab a pesar de començar per al- sinó del llatí ALATERNU, amb creuament de vern.

- **Amandrollar, mandrollat.** *Dicen en el Puig a lo que en Oliva amanollar y manollar el chich.*

Amandrollar, mandrollat o mandroll no apareixen registrats en cap diccionari ni els conec. La forma mandroll pot nàixer per un creuament de manoll i la locució de mandró 'amb la força del braç alçat' (segons Escrig o Martí Gadea). La causa, el sentit expressiu amanolla el xiquet amb força, com de mandró, viu en mallorquí. Amanollar és la forma general valenciana, i segons el DCVB es documenta al segle XX.

- **Aranyó.** *Llaman en el valle de Guadalest a lo que en Oliva garguller.*

La documentació de Mayans avança la data coneguda dels dos mots dos segles. En algunes zones valencianes l'aranyó (també dit prunyó o prinyó) representa l'arç negre i el garguller el blanc, però generalment s'utilitza garguller per als dos.

- **Çafarig.** *Dicen en Hontiniente a lo que en Oliva çafareig.*

La variant Safarig, no registrada, hui perdura a Ontinyent, on també es diu Xafarís i safareig, tot per al sentit de 'bassa natural'. A més xafarís 'lloc ple de fang o soll, molt brut'.

- **Calija.** *Llaman los marineros valencianos a las nubes que se forman dentro del mar; denotando mudanza de tiempo y parece que viene de calizo.*

Hui ha evolucionat a significar 'xafogor'.

- **Gargol,** 'huevo, voz muy usada en Guadalest; en Oliva dicen ou aiguat.

Ou aiguat per a designar l'ou buit i sense substància és normal al país. Gargol no està registrat. Haurem de llegir gargot, segons arreplega Ros en el seu *Raro Diccionario* de 1770? No ho sé perquè la lectura de gargol no és clara.

- **Grumar.** D'ací ve el dit, *En Julilla grumen els cops de les cols*, i diuen col a les que no tenen cop. És la primera documentació de grumar.

- **Macip** es de macepi: *Macip de Capçana, los hombres que llevan las cargas como hermanos del trabajo o mozo de cordel o bastaix. En el Reino de Valencia dicen en las iglesias Macip al Mancipium Ecclesiae de que trata Du Cange.*

Tant un sentit com l'altre eren coneguts a Catalunya i a València de l'època. Hui s'ha perdut el mot, excepte en el llinatge.

- **Olivera mezquita.** *Los moriscos ivan por fuerza a missa. Uno de Benicadim (sic) la dejó porque le parió la burra i pagó 10 olivos. En el valle de la Olleria pagavan un olivo de donde vino olivera mezquita, i las ai también en el valle de Gallinera, i era para las iglesias, que aun tienen algunas.*

No he trobat cap testimoni d'aquest tipus d'olivera ni a la mateixa Olleria.

- **Pèlech.** 'Pélago', voz usada en el Puig.

No documentada a València en el DCVB, ja va ser registrada per Ros. Precisament al Puig és l'únic lloc on hi ha actualment testimonis d'aquest mot, com a topònim, en el sentit de 'llavador' (Dcat, VI, 393b).

- **Pla:** *se toma a veces en el mismo sentido que plana; de uno i otro ai ejemplo en Oliva. Són generals en tot el territori.*

- **Roll,** 'cierta gira o girón colorado que llevaron antes los jurados de Cullera quando ivan a Sueca a cobrar el morabati a modo de barda'. (Esta llevan aún en Tortosa como lo vi siendo arcediano de Culla y pavorde de aquella santa iglesia catedral).

Joan Antoni Mayans. Canonge de la catedral i rector de la Universitat de València.

Accepció no registrada en el DCVB. Deu vindre del sentit de roll 'peça de tela o paper en forma cilíndrica', coneguda a València i també en castellà (DRAE).

- **827) Arnadí**, cierta comida en Carcaxente.

Hui és més conegut el de la Costera. És un plat dolç que es fa de carabassa cuita al forn amb sucre, canyella, ametles i pinyons.

- **Guineu** en el palacio de Oliva es un calabozo o calabug. Guineu es rabosa o zorra. Llámase también guilla, i de aí guillot, como si se digesse rabosòt = zorra.

Accepció documentada des del segle XVI nascuda de la metàfora de guineu 'animal que fa por com la presó'. El Dcat IV, 737b arplega a València 'lloc brut'.

L'apitxat de Gandia ja existia al XVIII. Gregori Mayans, en una carta al comte de Benavent de 1751, criticant Ros, distingeix entre la pronúncia sonora i sorda de les palatals:

«en la pág 16 he hallado una dotrina mui ignorante, i tal vez mui maliciosa: porque dice que en dicha lengua (la valenciana) se pronuncia la Jota como chota, i esto puede tirar

defender(sic) la pronunciació de Borja, como que se pronuncia Borchu que es como escribió Bonanza este apellido por aver nacido i sido criado en Valencia, en cuya ciudad han corrompido esta pronunciació, como también en Gandia.... deseo que comuniquen lo que escribe con algun catalán cerrado, i perito, i no con hijo de Valencia o de Gandia».

Aquest text avança la primera notícia sobre l'apitxat de fora de València al segle XVIII, i no al XIX com jo vaig postular l'any 1990 en un article sobre les palatals.

b) Dialectalismes mallorquins

Desconec quina font mallorquina tindria, però supose que els prendria de viva veu en converses amb mallorquins:

- **Boyet.** *Lo diable boyet llaman en Mallorca al duende, a quienes nombró Lebrija en su vocabulario 'duen-de-casa'.*

Mot general a Mallorca, la primera documentació del qual és la de Mayans. El significat recte és boig, ja que prové del nom boig.

- **Calàpach.** *'Sapo' en Mallorca.*

És una variant no documentada de calàpat (novament serà una errada d'escriptura o de pronúncia?).

- **Civilla.** *'En Mallorca la hevilla, de aquí viene desencivillar'.*

Sivella és la forma valenciana, juntament amb debilla, sevilla. El DCVB no registra cap exemple amb civilla ni diu que siga mallorquina. Es tracta d'un tancament de la palatal en contacte amb una sibilant inicial.

- **Çoll,** *ça çoll.* *'La porquera', en Mallorca.*

En el sentit de 'brutícia' és molt conegut al País Valencià.

- **Dormiçó.** *'Dormitorio'. Así dicen en Mallorca.*

Accepció no registrada fins ara. Al DCVB 'narcòtic'.

- **Estiragaçar,** *en Mallorca, estirar en valencià.*

Vocable ja usat per Antoni Canals, viu encara a València, desconegut per a Mayans.

- **Greu,** *em sab mal; en Mallorca dihuen em sap greu i encara que et sàpia greu ara ho pagaràs per Deu.*

A Mayans li estranyaria aquesta locució sinònima de la valenciana saber mal. També es coneix a Catalunya i ja es documenta en català medieval.

- **Papayó,** *'paloma, mariposa'. Así dicen en Mallorca.*

L'escriu en la variant mallorquina amb iodització. Jaume Roig l'usà al segle XV.

- **Rall, Rallar.** *En Mallorca dicen Mudem de rall, 'mudemos de conversación'. Rall en los conventos de monges és el locutori distint de grada i de torno. Rallar es trabajar en Jaume Roig.*

Verb medieval general en tot el domini, hui conservat a Mallorca. Mayans ens documenta per primera vegada un sentit popular de rall 'torn' i una locució nova mudar de rall 'de conversa'. Tot plegat mostra com contrastava les variants lingüístiques.

- **Taçà,** *taçó; com dihuen en mallorquí al got.*

- **1864) Recental** *en Mallorca, cahull.*

Es tracta d'una accepció nova del mot. Cahull, deu ser una variant formal i semàntica de cavull 'clapa petita de terra cavada' de Mallorca.

Gregori Mayans. Litografia de José Vergara

-2636) *Batsem*, en Mallorca *batsam*, significa *gentualla o gentalla* (1877) *Passar treballs a batsem*.

La forma *batzem*, registrada a la Vall d'Albaida, en l'expressió a *batzem* 'en abundància' no es troba al DCVB. La variant *batzam* 'multitud' sí però a Bonansa, no a Mallorca.

c) Dialectalismes catalans

Els aprendria dels seus viatges a Catalunya:

- *Calabruixonada*. Dicen en València a lo que *calamarçada* en catalán a la *lluvia de granizo*.

La cita de *calabruixonada* avança la data dos segles.

- *Calces*. En catalán mitges y en castellano medias.

També Orellana, en *Valencia antigua y moderna*, comenta aquesta diferència, nascuda, potser al segle.

- *Melergia*. 'Hipocondria'. De esta palabra catalana que es también valenciana hace mención D. Diego Hurtado de Mendoza en sus Poesies.

Variant no registrada de melangia, mot hui arcaic.

- *Parlament*, llaman en las Iglesias de Catalunya, a lo que en la de Valencia dicen ahora Parauleta. En una constitución del obispo Don Jaime de Aragón se ve que entonces aquí también se decía Parlament.

Destaca en primer lloc, l'observació de com en valencià antic es deia la mateixa forma que a Catalunya, com passa en moltes altres paraules. En segon lloc, el sentit específic de parlament 'conversa o discurs de la paraula de Déu per convèncer els fidels'. L'accepció de parauleta no és registrada.

- *Trabuquet*, 'dicen en Cathaluña al pesito de los doblones i por eso al doblón de pella se llama trabucant.

El sentit de trabucant no és registrat al DCVB.

d) Informació de topònims valencians

Afegisc aquesta informació perquè es veja primerament l'abast de l'obra de Mayans i segonament les seues observacions:

- *Atalaya*. De aquí viene el diminutivo Atalayola, nombre que tiene un monte que descubre mucho en la villa de Oliva.

- *Alcudia...Alcudiola*, diminutivo. Caïra. Derivado d'al-queria- Cuirola poble arruïnada a la Vall d'Ebo y otro en l'Alcalà de la Jovada.

- *Capell*. Quant Montgó te capiró i Sagàrria té mantell guarda't d'ell. Quant la Murta té capell pica espart i fes cordell. "Murta es un monte que da nombre al convento de la Murta, cerca de Alzira" ... "capell 'birrete' ... capell, en Mallorca, sombrero".

- *Pego, pegolí* 'el natural de Pego'.

IV. Variacionisme valencià-castellà. Vacil·lacions dels parlants

El XVIII València assisteix a la lluita de dues llengües, la poderosa castellana que a poc a poc s'imposa i la valenciana que queda arrecerada en el camp, en la **gent** analfabeta i en el registre col·loquial. Això comporta que els valencianoparlants intenten aprendre castellà a partir del seu valencià i per tant que sofreixen moltes interferències. Això fa que els Mayans donen consells per parlar bé castellà, i que una de les finalitats dels diccionaris de Joan Antoni siga posar les equivalències castellanques per ajudar a no barrejar les llengües, de la mateixa manera que actuaran els liberals del XIX. Això fa que a l'obra de Mayans el variacionisme o contrast interlingüístic estiga sempre present:

a) Consells perquè distingisquen bé el valencià i el castellà

En són pocs. Per exemple:

- *Alfombra*. Tamarit. Catifa se dice en valenciano.

Segurament perquè els valencians del moment ja usaven el mateix castellanisme que ara.

- En canvi **Bojorn. Bochorno**, en: *viento entre tramontana i poniente*, no en diu res.

- **Almàcera**. *Se ha de ver si es distinta la significación de la palabra almàcera, en quanto significa 'molino de aceite', que suelen castellanizar diciendo almàzara, i almaciga, en castellano que es un plantel o plantío.*

En el segon sentit de planter és un castellanisme del valencià. la primera documentació del qual és aquesta cita. Els ètims àrabs dels dos mots són distints.

- **Collera**. *Hay una frase castellana en que para despreciar a alguno dicen es un tros de collera (parte del yugo) que ve de quan als nobles que feien un delicte es feien portar una collera o albarda o sella.*

En valencià es diu ser un tros de collera 'ser un home bestial'. El crim de collera ja apareix en els Furs. Primera documentació.

- **Enseta**; *parece que viene de ensayar*.

Mayans no diu el sentit. Deu tractar-se de enseta, derivat de enza 'senyal', que significa 'provocador, burleta'. Primera documentació.

- **Coma**. *'Es cosa de montanya, que no sé si en propiedad castellano se dirà collado'.*

- **Esclatar**. *La lengua castellana no tiene voz equivalente.*

Es diria en castellà explotar.

- **Floronco**, *viene de furunculus; en castellano se dice divieso.*

- **Granuller**. *Se dijo por los granos que cria. En castellano espino de majuelas.*

Vocable no registrat.

- **Mabra**. *'Marmol i Mormyrus'. Hoi dicen mabre como antes Torra y ahora muchos torre/Mabre llaman los valencianos al mármol. Este pescado se llama assí por los varios colores que tiene como el mármol.*

- **Merla**. *'Merula' [Pascual en Rondolecio, p. 172] este me parece el nombre valenciano i no alfonso que es castellano y en valenciano en tal caso seria amfós.*

Amfós existeix en valencià des d'antic. Merla, en canvi, per a anomenar el peix és una creació de Mayans, personal o sentida en algun lloc, en tot cas és una accepció no registrada.

-558) *El judio circuncidado se llama en buen castellano, retajado; i en lemosín Raiüt; i de aqui passaron a Rabut i a creer que tenían rabo los judíos. A esto ha ayudado la voz rabí, maestro mío.*

El sentit de rabut és conegut en molts pobles, en canvi no ve registrat pel DCVB.

b) Consells fonètics

- **Ausiàs**. *El Pare Mascarell que era un jesuita me enseñó en Salamanca que devia decirse Ausiàs con acento largo.*

Pronúncia que avala la hipòtesi de Germà Colon.

- **E**, *es cosa singular i digna de observación que la lengua valenciana tiene tres Ees, que se distinguen diciendo deu deu coronas a Déu esto es 'deve diez coronas a Dios'.*

Bona observació, semblant a Ros, d'una característica del valencià que s'oposa al castellà.

- **L**. *Esta letra en principio de palabra se pronuncia como si fuese doble i assí como*

la R en castellano Roma, exceptuase al artículo masculino lo, en castellano el, no por ser monosilábico pues lo son : lop, ler, lit, llurs, lonchs... sino por la dificultad y aspereza de decir llo. Lo mismo la.

Observa una altra particularitat del català respecte al castellà.

- **Nuch**. En uch: Para prueba de la pronunciación de la G final de vocablo sirven: alberch, abciach, afalach, caich, castich, desamich, ensequixch, feixuch, feixuga, jamech o gemech; malaeixch, rich siga i romanch, ... [dels quals posa la tradició castellana]. Diferente sonido sería: Puig, Reig, Calabuig.

Fa veure la pronúncia velar de la terminació ch, diferent a la pronúncia palatal del castellà.

- **O**. És cosa singular que la lengua valenciana assí como la griega tiene omikrón i omega. Como tort (tordo)-tort (tuerto), bòva (boba), bova (espadaña).

Una altra diferència vocàlica, també esmentada per Ros.

- **X**, dice bien Carlos Ros se pronuncia eix i por esso se dice Eixàtiva, Eixabea, Eixaló, Eixérica, Eixarch, Eixe, Eixa.

Una altra diferència amb el castellà.

V. Variació diacrònica o històrica

Sota aquest epígraf integrem els mots que potser ell no coneixia, foren o no encara vius al XVIII i hui en dia, els que ell pren dels escriptors o lexicògrafs antics i els mots que ell comenta que són *antichs*. És el conjunt més ample de mots, pel qual només n'esmentaré un grapat:

- **Atçabara**. Covarrubias. V. sabida. Escolano.

- **Almadrava**. Alcalá. V. almadrava.

- **Asnet**. Asnillo. Esteve.

- **Banchals**. Esteve. Tapetes pintados. Esta voz se toma hoy por pedazos de tierra, huerta cultivada.

- **Carabaça**. Martí en el 'Etimológico de la lengua literaria'.

- **Chato**. Viciana en la 'Chronica de Valencia hablando de los de Xativa'.

- **Diccionario Valencià** se ha de formar de Esteve, Exulve, Laguna, Resa, Ginart, Menage, Spelmano, Ribera, Bustero, libro manuscrito para la Marina, otro de Corella para la poesía, otro manuscrito para la caja, notas a Jaume Roig. Traducciones de Ausiàs March, Tamarid, Juan Lopez de Velasco, Escolano, de los pueblos, el Vocabulario de Alcalá, el Etimológico de Martí, los Refranes, el 'Christià' de Ximenez, el Vocabulario de Palmireno, las Gramáticas de Miravet i Samper, i el 'Thesoro Puerilis' de Pou.

- **Freturar**. Fuero 22, rubr]9, lit 4.

- **Garró**, 'zancajo' [Ausiàs March].

- **Jamai**, 'Jamás', viene de Jam Magis.

Adv. de tiempo admitido de los valencianos que dicen jamai, de los italianos giammai, de los franceses jamis.

Significa en algun tiempo has visto jamás tal hombre? has vist jamai tal home? Por su naturaleza no es negativo y por eso para que niegue debe precederle negación como no o nunca o ninguno, ninguno, nadie.

-1401) *Libido non potestas regit, Livio. Domina el capricho. en valencià antiguo, 'Capurucho'*.

Hui en dia encara és conegut el mot capurucho/caparucho en el mateix sentit. No registrat en el DCVB.

- *Migranya*. Covarrubias. V. *axaqueca*.

- *Pluzors*. Muchos. *Bastero*.

- *Porrat*. Covarrubias en la voz *porrate señala el verdadero origen de esta voz*.

- *Pufembra*. *Mujer varonil. Morlà en Emporio, fol 2, col 3*.

- *Quadrinyol*. Ave. *Escolano*.

Encara es coneix esta au, derivada d'escodrinjar.

- *Rotle*, 'cercle o rueda'. *Esteve*.

- *Si que*. *De manera que. Academia Barcelona, 647*.

- *Saig*. *Expert en los Fueros*.

- *Senyera*. *Nicolás Antonio, t. 3, p. 10. Senyera de Sent Jordi. La enseña o bandera de San Jorge*.

- *Spuncellar*. *Esta veu es troba en la Vida de Sent Honorat per lo que Petronio digué desvirginare*.

Poncellage en francès és la virginitat. Açò serveix per a Jaume Roig.

- *Ubach*, 'lugar abrigado donde da poco el sol'.

VI. Lèxic dialectal del XVIII

a) Variants formals

Englobe ací variants formals valencianes que coexisteixen amb altres al mateix territori. La majoria d'elles hui encara són conegudes:

- *Arganells*. *Anganells*.

- *Aixuar*. *Ajuar. Tamarit*.

- *Alchilaga*. *Ahulaga*

- *Alzeneta*, quizá *Adzeneta. Escolano*

- *Albraser*. *Zarza mora*

- *Allaujar*. *Aligerar*

- *Colejal*. *Colegial*.

- *Clucar*. *Guiñar*

- *Chapigar*. *Estrujar*.

Variant no registrada al DCVB.

- *Esparech*. *Espárrago*

- *Fleix*, 'fresno'.

- *Guinyit*, *guinyitós*.

Variants de *neguitós*, no registrades.

- *Iviça*, *ivisenchs*

- *Pasterol*. *Assí se dice pero parece deviere decirse posterol*.

Variant valenciana formada per dissimilació, coneguda ja des del XV.

- *Porchi*. *Pórtico*

- *Ronyó*. *Riñón*

- *Ronyonada*. *Riñonada*
- *Xercol de bota*, 'arco de cuba'.

b) Lexemes d'interés lexicogràfic dialectal

Ací agruparé un conjunt de mots d'interés dialectal valencià (i mallorquí) i lexicogràfic poats per Mayans del seu voltant:⁹

- *Ausades que·n y ha prou*. *Por cierto que ai bastante*. *Santa Teresa, en la Vida de Jesús dice: A osadas, esto es ausades Ausades que·n y ha prou. Por cierto que ai bastante*.

La locució *ausades* és valenciana. Viva ja des del segle XIV, no queda clar si Mayans

⁹ L'obra *Refranes y Sentencias* presenta a més dels refranys i locucions molts vocables dialectals de gran importància històrica. Pense estudiar aquesta obra en l'edició de les obres de Mayans. Mentriamentres vejам una mostra de mots valencians (si no dic res els mots que he transcrit avancen la data del DCVB):

-236) Stà més pobre que Joan Canelobre. Canelobre, candelero, més pobre que Camot. És la primera documentació d'aquest nom fíctici, relacionat amb el menorquí camaio.

-500) Prunyó, 'savañón'.

-501) *Gorradura*, 'sarpullido'.

-552) *Trasquilar a costurons*, 'tresquilar a cruces'. Castellanisme.

-694) *Beburruxant*, 'beborreitar'. Mot típic hui de la Vall d'Albaida.

-715) És un gran betso. En el sentit de imbècil és valencià.

-854) *Bambolla*, 'postilla'. Variant antiga, des del segle XIII.

-867) *Rempnixó*, 'rempujón'. Forma valenciana encara viva, formada per una adaptació del castellà *rempujón*.

- *Verdet*, 'cadernillo'.

- *Stipula* (Jaël, cap 2, V, 5). *Jaravasca*, en la Bíblia de Valcra: *Lebrija dice Stipula*. Paja seca. *Covarrubias* dice que *jara* vale mata, i *jara*l vendrà a ser como matorral. B. *Jaravasca*, *hojarasca*, *fullarasca*. C. *Jara*, *Jaravasca*; *hoja hojarasca*. *Jaravasca* no ve registrat pel DRAE, però en valencià actual existeix la paraula *xaravasca* (no registrada pel DCVB) amb 4 sentits: 'corfa que cau d'una soca', 'tros de la pell de la persona arrancat', 'arruixada', 'soroll'. La cita de Mayans ens orienta en l'etimologia definitivament.

- 1307) *Regomello*, 'grava o casquijo'. En el sentit de recel és un valencianisme.

- 1035) *Barrumballa*. Viruta. Viva ja des del XIV.

- 1348) *Teuladí...* c.- No para en torreta. Locució valenciana documentada per primera vegada en un romanç de Ros.

- 1349) *Manya*, *amanyagar*, manyós.

Amanyagar fins ara no estava documentat a València.

- 1381) c.- Home conyarrí. No registrat.

- 1382) És un *mandria*: la faena no li sap bona. No documentat fins ara a València. Viu a Agullent.

- 1663) A sorbos, a *xuplits*. Avança la data 100 anys.

- 1778) a.- *Sus*, 'susó', levantaos de *ai*. 'alça-us de ahí'. Ahí era l'única forma per a la segona persona del demostratiu.

- 1739) *Malfatà*, 'malhechor'.

- 1746) Un *bocí* de merda, ni farta ni *governa*. La transcripció pel sentit valencià d'alimentar del verb *governar*.

- 1771) *Pantaixar*, 'respirar con dificultat o pena.' Conca-Salvador normalitzen la forma valenciana en *panteixar*.

- 1862) *Açafar gambosí*; llagosta, llagostí. Aceptació nova i primera documentació.

- 2092) 'Remanso', *remels*.

- 2126) 'Meciendo', *sgrunçant-se*. Variant no documentada.

- 2225) a.- *Més aïna/b*.- Da Dios alas a la hormiga, para morir más aina. Locució valenciana ja medieval, d'origen potser castellà.

- 2303) 'Adestrar', *insinistrar*. Forma valenciana com Germà Colon ha demostrat.

- 2477) El *curret* o *manquet*. 'el zurdillo'.

pensava que el seu origen estava en el castellà o no.

- **Andrall**. *Andrajo*.

Mot no registrat. Potser una adaptació del castellà. Deu ser una adaptació del castellà andrajo.

- **A grat scient**. '*A sabiendas*'. Primera documentació.

- **Acachar-se**. '*Abajar-se*'. Viu a València des del XV.

- **Ahuixar**. *Covarrubias*. v. *ahuchar* /*Ahuixar*. '*Aojar*'. Primera cita.

- **Aidar**. Ajudar. Hui viu en zones reduïdes.

- **Aixarop**. *Jarabe*.

- **Al pos de este**. '*Al opósito de este*'. '*comparado de este*'.

Ve de post i es documenta ja per Galiana.

- **Albarginia**. *Albahaca*. *Tamarit*.

Variant hui només coneguda en alguns pobles i substituïda per albargina.

- **Alfàbega**. *Albahaca*. *Tamarit*.

- **Alfaç**. '*Herba de*'. Forma encara usada en part del territori valencià.

- **Algeps**. *Viene de gebs, añadiendo el artículo arábigo*.

- **Almagaçen**. *Almacen*. Variant encara viva hui.

- **Almànguena**. *Almagre, bermellón*. *Tamarit*.

- **Almujàvena**. *Almujàvena*.

Primera cita. Variant desconeguda de monjàvena. Hui en dia conec almunjàvena a la Vall d'Albaida.

- **Aplegament**. *Ayuntamiento*.

- **Asajar**. *Catar*. Esteve. Aceptió no registrada pel DCVB. Actualment per a aquest sentit s'usa la variant ensajar.

- **Atassallar**. fer tassalls. '*Hacer tassajos*'. Mot que ja usa Jaume Roig. Hui encara és conegut a la Vall d'Albaida.

- **Bacinero**. *Limosnero*. Forma amb el sufix -ero, no documentada. Viu encara a la Costera, juntament amb baciner.

- **Bach**. *Batacazo*.

- **Badoc**. *Parece que viene de Balustium*. *Plinio*.

En el sentit d'embovat existeix un sinònim en valencià meridional balòstia, qui possiblement sí que ve de balausti/balustiu.

- **Bascoll**. *Cerriguiño*.

- **Batecul**. *Zurra*.

En aquest sentit és la primera documentació. És viu també a les Balears.

- **Batsoles**. *Abaniendo, según mi hermano*.

Es coneix també a Tortosa. Abaniendo, mot rar en castellà, deriva de banir 'pregonar una acció roïn'. El pregó devia fer-se amb batsoles.

- **Bledó**. *Qui fuig de Bledó fuig de la rahó*. (Bledó era un taverner que tenia bon vi). Devia ser un malnom tret de la planta valenciana bledó o un diminutiu de bleada 'babau'.

- **Bolves**. '*Copos*'. Confon les bilabials i labiodentals.

- **Borinot**, *en valencià; en castellano, zumbón/Borinot*, '*en castellano Brama, la voz bramadora, con un hilo y tablilla*'.

En el primer sentit avança la data del DCVB. En el segon, no és registrat. Naix metafòricament per semblança a la remor de l'insecte.

- **Brandons**. '*Bastons fets per a portar antorchas*'.

- **Brazal**. 'Azarbe'. Hui braçal.
- **Breçol**. 'Cuna pequeña'.
- **Brell**, *brellar*. *Entre la falç y la gavella la fan brella*.

En el sentit de trampa, atraure els ocells ja és usada per Roig. La forma brella de la dita no era coneguda fins ara.

- **Bufanell**. En valencià es coneix el sentit de 'ses, anus'. No documentat.
- **Burreta**. Per ruïn que siga la burreta es folga de estrenar una *albardeta*.
- **Burruixet**, *borriquillo/burruix*. *Borríco*.

En aquest sentit no és registrat al DCVB. El Diccionari Martí Gadea registra burruix 'zalamería' i la locució burruix-burruix, i aborruixar-se. No sé l'ètim.

- **Cabeç**, *cabeçol*. *Cerro*, *cabezo*, *cabezuelo*.

Sentit no documentat fins el segle XX. Conviu amb la variant cabeço.

- **Cabrerot**. *Grumito*. Ja documentat des de l'*Espill* de Roig.
- **Cachap**. *Gazapo*. Avança la data.
- **Çafunyar**. *Manosear*.

Només registrat pel Diccionari de Carles Ros. Hui encara viu.

- **Càlcer**. 'Aquest es lo calcer'. *Este es el caliz*.
- **Camamirla**. *Manzanilla*. *Laguna*. Variant ja registrada a l'edat mitjana.
- **Capir**. *Comprehender*. També usat per Verdaguer cent anys després.
- **Çaragüells**. En el sentit de calçons amples és una prenda típica de l'època.
- **Cellabons**. 'Entonces'. Esteve.

Variant valenciana que devia estar perduda en l'època de Mayans.

- **Cogombro**. *Pepino*.
- **Colom casolá**. *Paloma duenda*. Primera documentació.
- **Colom roquer**. *Paloma zurana*. Primera documentació.
- **Corfoll de ceba**. *Corfolla dihuen en* (no ho llig bé), *y a la ceba partida casco*.

Derivat de corfa, és un mot típic valencià. Primera documentació de corfoll i primer registre de corfolla. Casco també és una primera documentació.

- **Coroneta del cap**. *Remolino de la cabeza*. Accepció no registrada.
- **Cosquenelles**, *coseguelles*. *Cosquillas*. Són dues maneres valencianes de dir pessigolles. La primera no registrada fins ara.

- **Cuchs de terra o llombríngols**. *Gusanos de hierba o lombrices*. Primer testimoni de llombríngol en aquest sentit.

- **Chaca**. *No y ha mort sens chaca ni linage sense taca*. 'No ai muerte no venga que achaque no tenga'.

Arabisme, pres en el sentit primitiu de malaltia, d'on ve el castellà achaque. Accepció nova.

- **Chamorra**. *Muerto*. Avança la data del Dicc. Escrig.
- **Charcull**. *Charquillo*. Forma germana de gatxull, no registrada, segurament feta a partir de charco.

- **Chirivia**. Arabisme general, especialment de València. Primera documentació.
- **Descanyotar la vinya** 'llevar la canyota'. Primera documentació.
- **Desengrunar**. Mot no registrat, a partir de engrunar.
- **Desmenjament**. 'Descomimiento'.
- **Durelló**. Variant de duralló.
- **Encadernar-se**. 'Resfriarse'. Variant de encadarnar-se.

- *Ençà* 'acà'. *Deçà* 'deaca'. Per *ençà* 'per allà'.
- *Engranar*. Mesurar les olives per a fer los peus en les almàceres.
- *Ensajar*. 'Intentar'.
- *Escupinya*. 'Escupinyada'. No sabem si serà escupinya, variant de escopinya, que registra el Dicc. Pou, o escupinyà.
- *Escursionera*. 'Pastinaca'. Pasqual en Rondolecio. Encara és coneguda a València. Primera documentació.
- *Esgolar*. 'Esgurrir'. Variant de escoltar, és típic del valencià meridional, documentada per mi ja al XVI.
- *Exorca, machorra* 'marimacho'. La forma matxorra és un valencianisme. Primera documentació.
- *Fardeta*, 'hardilla'. Primera documentació. Actualment només viu al castellanenc.
- *Fava embesa*, 'siempre viva'. Tipus de fava desconeguda dels nostres diccionaris. Seria una fava en arrel que s'oposaria a la fava fresa o pelada.
- *Fé*, 'heno'; *fenàs* 'heno del margen de los campos'.- *Feridura*, 'aplopegia'. Primera documentació.
- *Fiçó*. *fibló*, 'aguijón'. La forma fiçó, valenciana i rossellonesa, es documenta en Galiana.
- *Formajut*, 'requesón'. Vocable no registrat format amb el sufix -ut. Podria ser una errada per formatget, si no fóra pel mot següent.
- *Formajuter*, 'requesonero'. Vocable no registrat.
- *Freçar*, 'hocicar'. Sentit no documentat fins ara.
- *Fuçar*, 'hocicar'. Valencianisme usat ja per Roís de Corella.
- *Fumaguera*, 'humareda'. Primera documentació
- *Funyar*, 'murmurar entre dientes'. Primera documentació d'aquesta accepció valenciana.
- *Galtó*, *jugar a pa i galtó* 'bofetada'. Forma documentada al XX.
- *Garro*, *garxo*; 'el que tiene los ojos de distintos colores'. Les dos formes són valencianes i de les dues Mayans avança la data.
- *Garrovera*; *garrofera*, *garrofer* 'algarrobos'. Variant mallorquina del garrofer. Primera documentació.
- *Godalla*, *corbellot*. Valencianisme, potser per deformació del castellà guadaña. Primera documentació.
- *Gramàntol*. Poll. Forma valenciana ja usada al XVI per Guerau de Montmajor.
- *Granilló*, 'el granet o els granets de la pansa'. Primera documentació.
- *Jull*. *Es la cuheta, un herm que te lo blat/Juny*. 'Junio': *hierba que nace con el trigo*. Juny és una deformació de jull, fins ara només documentada a l'Urgell. Primera documentació.
- *Llúdrria*. [Escolano] 'Més negre que una lludria'.
L'expressió viva encara no era registrada fins ara.
- *Lluherna*. 'Luciérnaga'.
- *Magenchar*. 'Arar las viñas en mayo antes que se cierren'.
Vocable general, hui conservat al valencià meridional.
- *Manegueta*. 'Manguera'. *Ánguila maresa*. *Marranyana*, *puerca/Maresa*. *Manguera*. Manegueta no està registrada. Àguilla maresa avança la 1ª data. Marranyana es coneixia aplicada al gat, no al porc. Per això pense si no hi haurà una errada per

Escut del llinatge dels Mayans

marranxana, derivat de marranxó 'porc'.

- **Meló d'Orà**. 'Cierta género de Orán'.

Varietat no coneguda. Deu ser un meló de moro.

- **Meló de Alger**. 'Zandia'. Primera documentació.

- **Meló de olor**. 'Melón romano'. Varietat no coneguda.

- **Meló de tot l'any**. 'Melón hivernizo'. 1ª data.

- **Milocha**: 1.- *Cierta ave*. 2.- 'Cometa'. Com a au deu ser l'ocell rapaç anomenat miloca, variant no coneguda a València. Com a 'cometa' viu a Tortosa, Eivissa i València.

- **Mincho**. 'Especie de torta'. És una coca típica de la Safor i la Marina. El seu origen és discutit entre minjo (verb minjar) o el castellà mijo 'mill'. 1ª doc

- **Molinada**. 'Cisico'. Aquesta accepció és coneguda a les Balears i València. 1ª doc.

- **Noya**. 'Chica'. Forma de Barcelona i voltants que ell coneixeria dels seus viatges

- **Orage de aura**; *quasi aurage*; *orage en valenciano i en francés*.

Com a 'temps atmosfèric és un valencianisme i seria la primera documentació.

- **Panejar** 'comer pan'. És el simple de *companejar* que es comer alguna cosa con el pan. Panejar no està documentat amb aquest sentit. Creació popular o de Mayans?

- **Peanya**. 'basa'.

- **Pegalós** 'pegaloso'. Variant d'apegalós. 1ª doc.

- **Peixejar**, 'saber a pescado'. 1ª doc. Fins ara no documentat a València.

- **Penjoll**. 'cuelga'. *Despenjollar-se*, 'descolgarse'. 1ª doc d'aquest verb valencià.

- **Peüll de ganado e ramat de ganado** 'pegujar'. Masculí de peülla, viu al sud valencià. 1ª doc.

- **Pijó**, *Apijar* 'pisón, pisar'. Germans del verb espitjar. De pijó presenta una accepció no registrada. De apijar és la 1ª doc.

- **Polceguera**.

- **Porrina ceba**, 'cebolla albarrana'.

- **Portichol**. 'Portezuela'. Accepció no registrada.

- **Prunyalench**. *Ciruelero*. Vocable no registrat.

- **Puix**, *donchs*, 'pues'.

Des del XVII puix i donchs són sinònims en valencià per creuament amb el castellà.

Potser valguera la pena acceptar-lo en la normativa. 1ª doc.

- **Rama, ramallola.** Ramallola és registrada pel Diccionari de Ros i usada per Galiana. Desconeixem el sentit de Mayans.

- **Recaç de la espasa, 'recazón'.** Mot menorquí i valencià. 1ª data.

- **Recingle de la muntanya.** 1ª doc. Viu a la Marina i la Vall d'Albaida.

- **Rejol, 'ladrillo'; Rejola es el diminutivo como de Alcudia, Alcudiola, caira-cairola-senda- senderola.** Primera documentació de rejol.

- **Relaix, relaixos, 'novicherias, chismes'.** En aquest sentit Coromines i el DCVB el fan vindre de relaxar, quan deu procedir del castellà relajo. Primera documentació.

- **Remulla, 'escamajo'.** 1ª doc. Deu ser una variant de ramulla, que només es documenta en literats valencians del segle XX, per derivar el mot de rama.

- **Renyidura, 'reprehensión'.** Vocable no registrat, format amb el sufix -dura.

- **Respirar, respirall.** 1ª doc.

- **Rimall, 'abertura, rendija'.** Vocable no registrat. Deu ser un derivat del verb arrimar o del nom arrim 'cingle' viu, per exemple, a la Marina.

- **Riscle, 'risco'.** El DCVB el documenta en Artesa. 1ª doc.

- **Romaní, 'es el romero'.** Al País Valencià es coneix la forma romer des del XV.

- **Rovisch, -isca.** 'La cosa que tiene color de rubí'. Vocable no registrat.

- **Rugló, ruglar, 'ir rodando, dando bueltas'.** Variant valenciana de rutló. 1ª doc.

- **Sajol, sajola, 'promés, ésa'; otorgado, -ada.**

Accepció no registrada, metafòrica del sentit recte de 'figa'. 1ª doc.

- **Sancaixós, 'zancajoso'.** Adaptació del castellà zancajoso. Significa 'sancallós' i no 'andrajoso', com diu el Dicc Escrig-Llombart, seguint Carles Ros.

- **Sargantana, 'regaterna'.**

Una de les variants valencianes, com sagramtana, segramtana.

- **Semblança, ressemblança.** Són sinònims en valencià. Ja documentats a l'edat mitjana.

- **Serra;** serrella, serreta, serratella; serrà, serrans, serrania. Derivats de serra, alguns com serrella avancen la data dos segles.

- **Sinagües 'enaguas', voz americana; otros en valenciano dicen inagües.**

Variants del castellà enaguas, típic del valencià i tortosí. Inagües, per pèrdua de la s-, és més usada hui.

- **Sobalma, 'en valenciano es cueva'. Si ha entrat maig o no ha entrat vindran los apóstols e diran la veritat.** Hui és més usat sopalma.

- **Sobatuda, vease chapallada.** També la registra el Diccionari de Ros. Xapallada és un altre valencianisme, del qual és la 1ª doc.

- **Soch, 'zueco'.** Conegut ja des del XV a València.

- **Sodoll, 'harto', sodollar, 'hartar'.** Variant mallorquina de sadoll segons el DCVB. També al *Curial i Güelfa*.

- **Sorolla, 'acedera'.** Mot usat per primera vegada per Ros.

- **Sorollar, 'menear'.**

- **Sortanella.** 'Diminutivo de sort'. Hui el conec com a topònim

- **Sòtul, 'sotano'.** El sentit de soterrani només és documentat a Bocairent. 1ª doc

- **Sutja, 'hollín'.** En valencià conviu amb follí, estalzim, sollim.

- **Taperotet, 'alcaparroncillo'.** Com a fruit és la 1ª doc. Com a 'home xiquet' apareix en la *Rondalla de Rondalles*.

- *Titot*, 'el gallo grande y gordo' (la etimologia se saca de S. Isidoro). 1ª doc
- *Todó o tudó*; 'Palomo'.

De les dos maneres es coneix a València el colom salvatge.

- *Tomb*, 'vuelco'. En aquest sentit és només valencià, ja documentat al XV.
- *Trencallós*, 'trencudizo'. 1ª doc.
- *Trestallador*, 'compuerta'. Variant valenciana de estallador. També es coneix

trastallaor.

- *Ullerol*: en juliol pinta el ullerol. *Ullerol es una calidad de uvas*.

Sentit no registrat fins ara. Ullerol és una obertura en una paret, en valencià. Primera documentació.

- *Ulls pixarrosos*. En el sentit de ulls banyats, és la 1ª doc.
- *Umbria* 'sombria'; *umbriench* 'sombreño'. *También ombra, ombria, ombriench*.

Tots aquests mots valencians, derivats de ombra, són la 1ª doc fins ara.

- *Unflor*, 'hinchazón'. 1ª doc.

- *Vaques*, 'Las manchas que se hacen en las piernas por acercarse demasiado a la lumbre (*Menage en los orígenes de la lengua francesa*).

Es coneix a València i Mallorca. És la 1ª doc.

- *Ventrellar lo blat*, 'fer-se lo gra del blat viver'. Mot de les Balears i València.

Primera documentació.

- *Verduch*, 'cardenal'.

- *Visllum*, 'vislumbre'. La forma normativa és besllum, que deu ser una adaptació catalana del castellà. 1ª doc.

c) Variació sinonímica

Moltes entrades acullen dos geosinònims o sinònims valencians, seguint Onofre Pou. Per exemple:

- *Anys*, en los anys entren los alifachs. *En los anys entren los sparavans*.

L'accepció de esparavany és desconeguda pel DCVB.

- *Òliba*, òbila, 'lechuza', òbila. Mayans la deriva de obbiba 'lechuza'.

Les dues viuen a València. Mayans encerta l'ètim, seguint Coronines.

- *Sort*. *Llamanse así las partes del campo, por otro nombre bancal*.

- *Ciurons o cigrons*. 'Garbanzos'. *Laguna*.

- *Cosquenelles*, *cosequelles*, *Cosquillas*.

- *Llauna*, *llanda*. 'Hoja de lata'.

- *Maduixa*, *fraula*. *Fresa*.

- *Romaguera*, *albarser*. *Zarza*. *Maduixa*, *llauna*, *ciuró* són variants de Catalunya.

d) Refranys i locucions

És l'objecte de l'obra *Refranes y Sentencias*, però també en registra en el Diccionari com a exemples d'ús. Com a mostra:

- *Dentar*. *Quant la criatura denta la mort tenta*.

- *Home chiquet*, *home de pet*.

- *Lladre*. *Entre lladres la capa al coll. La puncha quant naix ja puncha. Les figues en agost, els nabs en advent. Lo geni que és així ni fa polç ni remolí. Lo que es pren a*

la cuna es deixa en la sepultura i lo que es pren en la faixa en la mortalla es deixa.

- *Mut. Mes parla el mut que el llengut.*

- *Puesto, 'empleo o cargo': Lo puesto e lo joch son pedra de toch.*

-909) *Lo molt gratar cou, lo molt parlar nou.*

VII. Conclusions

1) Joan Antoni Mayans es mereix un lloc en les nostres històries de la llengua al costa de Ros, Ferrandis, Galiana, Thomàs i altres autors del XVIII.

2) A diferència de Ros, els germans Mayans es van relacionar amb estudiosos catalans, fet que trencava la separació entre les dos zones des de feia 200 anys. Del contrast entre les actituds de les dues parts, de la penetració popular del castellà i de la realitat sociolingüística es veu la dificultat de València per a redreçar la llengua en contrast amb Catalunya.

3) Una part del lèxic i refranys arreplegats per Mayans apareix també en els autors de l'època, com Ros i Galiana. Com per edat Mayans coneixia les obres anteriors, és molt possible que les utilitzara de font.

4) L'aportació lexicogràfica de Mayans és important i novedosa. Hi destaca el contrast amb el mallorquí i amb el català i amb el castellà.

5) L'aprenentatge d'un bon castellà era un dels objectius dels Mayans i dels il·lustrats. Potser el llibre de refranys i el diccionari eren la primera redacció d'una obra d'aquesta importància que Salvà i Lamarca, després de lamentar que Gregori Mayans no la fera, començaran a fer al segle següent.

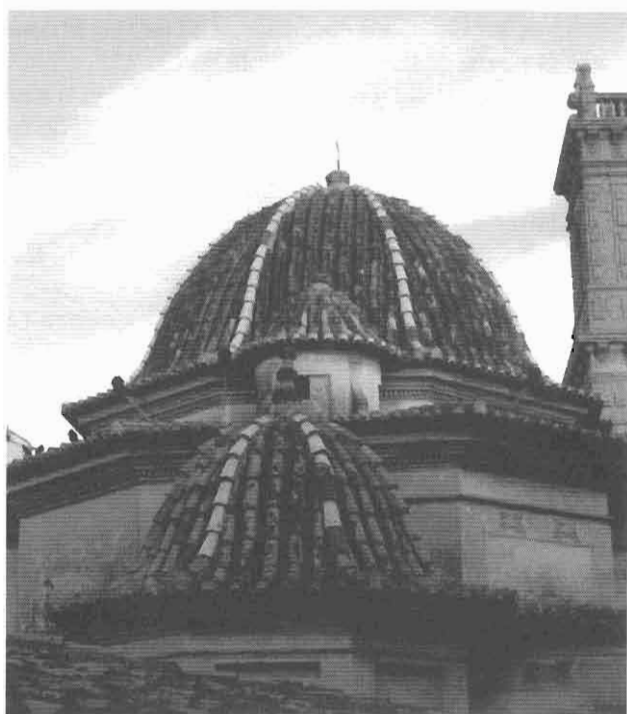
BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- ALCOVER, A. i MOLL, F.B. (1983) *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca.
- ALEMANY, A. (1993) *Juan Antonio Mayans i Siscar (1718-1801): Esplendor y Crisis de la Ilustración Valenciana*, València, Ajuntament d'Oliva.
- BASALOBRE, P. i GRATACÓS, J. [eds.] (1995) *La llengua catalana al segle XVIII*, Quaderns Crema.
- CASANOVA, E. (en premsa) «El valencià oral del segle XVIII i el factor hivernacle del castellà» dins les actes del *XI Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Mallorca, 1987.
- CONCA, M. i SALVADOR, V. (1989) «Un document inèdit de Joan Maians i Siscar» dins *Actes del Vuitè Col·loqui de l'AILLC*, PAM, II, pp 121-133.
- FUSTER, J. (1986) «Català i castellà entre els valencians de la Il·lustració» dins les actes del *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, 1986*, València, volum III, pp 19-30.
- LAVILLA, Mª J. (1989) *Los refranes y sentencias del canónigo Mayans*, Memòria de Llicenciatura. Universitat de València.
- MARTÍNEZ ALCALDE, Mª J. (1992) *Las ideas lingüísticas de Gregorio Mayans*, València, Ajuntament d'Oliva.
- MESTRE, A. (1981) *Mayans y la Ilustración*, València, Ajuntament d'Oliva.
- MESTRE, A. (1999) *Don Gregorio Mayans y Siscar: Entre la erudición y la política*, València: IVEI.
- PESET, V. (1975) *Gregori Mayans i la cultura de la Il·lustració*, Barcelona-València: Ed 3 i 4, Curial.
- RIBES, V. (1985) *El segle XVIII*, València: IVEI.
- XIMENO, V. (1749) *Escritores del Reyno de Valencia*, València.

EMILI CASANOVA

Nascut a Agullent

Professor de la Universitat de València. Facultat de Filologia

El classicisme italià a la capella del Santíssim Crist de Sant Roc d'Oliva i la vessant social de la mateixa

JOAN FRANCESC PI I APARICI

I. El marc il·lustrat de la Capella

Una de les obres arquitectòniques més notòriament destacades del patrimoni olivà és la Capella del Crist, ja que pertany plenament al corrent artístic clàssic de començament del segle XVIII. Està concebuda, constructivament i decorada, sots l'ensenyament romà,¹ capdavanter en aqueix moment i mereix aparéixer en els manuals d'art tant del batxillerat, com de les facultats de lletres.

En els primers anys del Segle de les Llums i paral·lelament a la inflexió barroca que motiva la presència d'artistes a València, es realitzen diverses obres —fonamentalment arquitectòniques— encoratjades pels matemàtics valencians que afirmen a la ciutat un clar corrent classicista autòcton. Els aspectes que constituïren, que hom detectà en l'àmplia activitat constructiva desplegada per aquests matemàtics durant les primeres dècades del segle, van estar la preocupació per restituir la gramàtica dels ordres, especialment en la versió de Vignola o l'ampliació del panorama compositiu clàssic inspirat eclècticament en novetats dels tractats francesos o de llibres d'estampes de les noves fàbriques de Roma.

Un exemple de l'immediat ressò “novator” en l'arquitectura el personifica José Cardona y Pertusa (1672-1732), arquitecte i gravador. Ell tingué a veure amb la construcció de l'església de Santa Maria d'Oliva,² quan el 1726 tornà a donar nous plànols reafirmant les directrius classicistes i romanes alabades anys enrera per Tosca i Corachán, aquestes eren el presbiteri semicircular i capelles laterals amb cúpula de mitja taronja i llanterna. És molt possible que el mateix Cardona o algun deixeble seu tinguera res a veure amb el traçat de la capella del Sant Crist, almenys està en la mateixa línia de construcció. Existeix la relació de l'arquitecte amb Oliva i dos anys abans (1724) el canonge Visitador General de l'arquebisbat de València, Togores, havia manat, en referir-se a la millora de l'organització de les *presentallas y dávidas* de la venerable imatge del Sant Crist, que es féra una arca amb tres claus —per al capellà, per al regidor del raval, Miguel Savall de Francisco, i per al síndic de la parròquia— i, que

¹ BÉRCEZ, J. (1990) «Cultura artística: Entre la tradició i la novetat» dins *Història del País Valencià. L'Època Borbònica fins a la Crisi de l'Antic Règim*, València: Ed. 62, volum IV, pp. 335-343.

² L'any 1704 Gil Torralba n'havia fet els primitius traçats. COTS MORAIÓ, F. (1989) *Estudio Histórico-Artístico del Templo de Santa María la Mayor de Oliva*, Oliva: Ajuntament (Sèrie Vària G).

Retable major de la capella del Crist

nomenaren els electes perquè dugueren l'administració d'aquesta devoció,³ un dipositari i un escrivà sense salari. Hi havia una voluntat manifesta de dur endavant aquesta devoció.

Encara que el manament de l'any 1724 es relaciona directament amb la construcció de la Capella moderna, quan mana que desapareguen dues moreres del cementeri parroquial⁴ i, que per això fóra factible contactar amb algun arquitecte important del moment, ja ens hem referit a Cardona; el moment zero d'aquesta construcció de primer ordre, concebuda com una arquitectura de la capital, i sota les directrius triomfants italianes, és el 12 de juliol de 1733.⁵

El vint-i-quatre del mateix mes i any els administradors de la imatge del Crist prengueren els béns que del Crist tenia, a la seua mort, el rector Tomàs Barceló,⁶ que consistien en sis anells⁷ i cent una

lliura valenciana i trenta vuit sous; trets de l'almoïna de la seda d'eixe any.

No tenim les dades del començament de la Capella, ja que els càrrecs i dades amb cronologia relacionats al Llibre de Fàbrica⁸ comencen el 1732 i la fulla anterior és de 1719. Encara que arxivísticament hi ha més fonts documentals que pugen donar llum a la mecànica constructiva, i així contestar les preguntes que tots ens hem fet, com diu mossèn Francisco Pons Moncho,⁹ aquestes són de caire seqüencial i general, i aporten molt poc del que necessitem. Per exemple, en el descàrrec de Bautista Sanchis, fabriquer dels anys 1735-37, llegim «cargo de Sl. a Lorenzo Chafreón pintor por revocar el quadro de la concepción, póliza de 14 de julio de 1735»¹⁰ i «6 libras a Pedro Juan Codoñer, maestro pintor por la revocación de las imágenes de Nuestra Señora de los Dolores y San Juan que están en el retablo nuevo del Santo Christo, póliza 30 de noviembre de 1735».¹¹

³ Foren nomenats Josep Canemàs, Bautista Morera menor, Guillermo Vidal, Francisco Ferrer, Francisco Savall, *major*, i Joseph Garcia d'Agustí. El dipositari fou Bartolomé Bañuls i l'escrivà Roque Girau.

⁴ Vegeu l'apèndix documental d'aquest article.

⁵ El rector Juan Bautista Herman va reunir la Junta dels Electes de la parròquia, formada per vint-i-sis homes, a la sagristia eixe dia, per comunicar-los que pensava dur endavant el manament del Visitador General D. Antonio Togados y Valenzuela, de nou anys abans (21-11-1724).

⁶ Va donar compte dels mateixos el vicari mossèn Vicent Barceló.

⁷ Els anells no estaven taxats però s'hi especifica que eren d'or.

⁸ Libro de Fàbrica (1695-1769), sign. H.2.3.a. Arxiu Parroquial de Sant Roc (d'ara endavant A.P.S.R.).

⁹ Domínguez, J. M^o, PONS MONCHO, F. (1989) *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics*. Oliva: Colomar. Junta pro I Centenario del Templo Parroquial de San Roque, pg. 140.

¹⁰ Libro de Fàbrica (1695-1769), sign. H.2.3.a. A.P.S.R., pg. 57 v°.

¹¹ *Ibidem*, pg. 58.

El rector Herman indica que les pòlisses estan comptabilitzades als llibres racionals, que és una font documental seriada on, només, apareixen les quantitats sense grans explicacions.

La definitiva tenedoria d'aquesta comptabilitat quedà fixada per la reunió que tingueren rector i electes el 26 de desembre de 1734. Acordaren dur-la separant amb claredat les quantitats monetàries de la imatge de les de l'obra de la Capella.

II. La vitalitat constructiva de la pietat religiosa

Cap als anys centrals del segle XVIII, coincidint amb l'auge econòmic, es renoven a València ciutat massivament les fàbriques dels temples, amb una intensitat només comparable a la del període que ocupa la prelatura de l'arquebisbe Ribera, un segle i mig abans, quan, com va ser el cas de Sant Roc, moltes mesquites varen ser transformades en esglésies cristianes. Hom coneix l'especial predilecció que l'arquebisbe Mayoral a València sent envers la construcció de nous temples, fins a l'extrem de ser titllat «*de ambicioso en dejar nombre de sí*» en promoure «*el fomento de la piedad y de las letras*». ¹² A l'igual que a la capital, Mayoral, també procura i coopera, econòmicament, en el nou convent de les clarisses d'Oliva, que referen en aquests anys. ¹³

El resultat d'aquest afany constructiu és ben palpable en els paisatges municipals valencians, poblats de característiques esglésies, de façanes de perfils mixtilinis i múltiples pinacles, cúpules de teules vidriades i torres campanars d'esvelts acabaments i paraments de maçoneria. Els seus interiors amb camarins i capelles millor proporcionades i comunicades entre si a tall de naus laterals configuren una fórmula que cala fons entre els feligresos, no tant per les seues mesurades proporcions com per la seua perfecta adequació a les necessitats d'una exacerbada pietat popular, procliu a la utilització del temple com un lloc idoni per a celebracions de festes litúrgiques, novenaris i pregàries.

En aqueix moment es desenvolupa tota una hipertròfia decorativa, com comprovem a la Capella del Crist, brillant i colorida, formada per un llarg repertori decoratiu, aplicat en part a Sant Roc com són els retaules, cancells, troncs amb tornaveus, cors, portades interiors, marcs colrats, colps de rocall en llunets i florons, llenç en capelles, frescos en petxines, estàtues en retaules, artilugis mecànics per a exposicions, tot servit per múltiples professionals cada cop més posseïdes d'un sentit culte de la seua vàlua artística, entre els quals l'escultor-ornamentista, en general, actuava com a director d'aquesta mena d'enorme orquestra. En aquesta línia està el descàrrec d'1 de febrer de 1742, ens informa que els vidres per al nínxol del Sant Crist i l'alabastre per a la Capella vingueren d'Alacant; i dauraren el retaule, la capella, les claus i els penjants de la mitja taronja Bartolomé Juanina i Juan Belando.

¹² BÉRCEZ, J., op. cit.

¹³ CASTELL BOMBOÍ, J., PI y APARICI, J.F. *Aproximación Histórica al Convento de la Visitación de Santa Isabel a Nuestra Señora de las Clarisas Descalzas de Oliva 1564-1998*, © dels autors amb el patrocini de l'Ajuntament d'Oliva, 1999, pàg. 23, 100-118.

Rocalla decorativa a la part lateral de la capella

Els contactes amb l'art italià continuen, però són ara els artistes valencians els que acudiran a Roma. A la Ciutat Eterna, Llorenç Chafreón (1696-1749),¹⁴ com ja hem dit, autor dels frescos, fill de l'enginyer i matemàtic deixeble de Caramuel,¹⁵ va seguir les

¹⁴ Llorenç Chafreón va nàixer a la ciutat de València i fou batejat en l'església parroquial de Sant Esteve l'any 1696. En dita ciutat es va instruir en els principis de la pintura, si bé ignorem en quina escola. Va viatjar a Roma i va ser deixeble de Conrado Giaquinto. en tornar a València va treballar diverses obres que se'n dugué a Madrid. Va rebre l'hàbit caputxí en el Convent dels Caputxins de Granada el 5 de setembre de l'any 1747, on va professar el 6 de setembre de l'any següent, va prendre el nom de Fra Maties de València, va morir el 1749 a causa d'una desgràcia en un safareig als 53 anys.

La seua obra pictòrica està repartida a causa dels seus viatges i llocs de residència, però principalment resideix en cases particulars, que a hores d'ara, per les reformes urbanístiques poden haver desaparegut. Cal veure també per a biografies d'artistes valencians ORELLANA, M.A. (1800) *Biografía Pictórica Valentina*, València., ALDANA FERNÁNDEZ, S. (1970) *Guía Abreviada de Artistas Valencianos*, València, i RUIZ DE LIHORI, J.V. (1897) *Diccionario de Artistas Valencianos*, València: Imp. Doménech.

¹⁵ Juan Caramuel y Lobkowitz (Madrid 1606, Vígeven 1682). Matemàtic, filòsof i teòleg espanyol. Va ingressar en l'Orde del Císter al monestir de l'Epina, a Castella la Vella. Es va doctorar en teologia per la Universitat de Lovaina, on va ser professor d'aquesta disciplina durant algun temps. Es va interessar per tota mena de coneixements, va intervenir en totes les controvèrsies que en el seu segle agitaren els grans pensadors d'arreu d'Europa. Va fer compatible la seua immensa tasca intel·lectual amb els innumerables càrrecs religiosos que va desenvolupar, entre els que cal citar el de vicari general de l'Orde del Císter a Anglaterra i Irlanda, abat superior del monestir dels benedictins de Viena i del de Nostra Senyora de Montserrat d'Emaus a Praga i bisbe de Vígeven (Lombardia). Va deixar escrites més de 200 obres, moltes de les quals constitueixen hui vertaderes curiositats bibliogràfiques. Destacarem *Mathesis Audax* (1642), on «decide las más graves y todas las dificultades que se disputan en la lógica, en la física y en la teología, aritmética y geoméricamente por números y por líneas». Més complet és el seu *Cursus Mathematicus* que va aparèixer, primerament, en tres volums in foli (1667-68) i després en quatre volums en quarto (1670-78), vertadera enciclopèdia científica del seu temps, el tercer d'aquests volums va ser traduït al castellà.

directrius de Corrado Giaquinto.¹⁶

Les novetats que aporta aquest coneixement directe de l'art italià per part d'alguns artistes són aspectes importants per a comprendre el moment i el subjecte artístic que és la Capella; tanmateix i encara que és un producte del rococó napolità, no s'ha de descurar que tot açò s'insereix en un medi encara tradicional que es desenvolupa amb lentitud, de fet tenim només els noms dels artesans que hi intervenen, operaris de Gandia, de València, d'Oliva, com els registrats al descàrrec del 7 de febrer de 1749 o d'altres d'anys abans:

Al manyà Josep Seguí se li pagaren pels ferros per a la capella i l'orgue 15 lliures i 6 sous. A Antonio Hijarro pels ferros de les finestres i nínxol de la capella 2 lliures 10 sous. Al fuster Juan Millán 27 ll. 15 s. Per les dues llànties d'argent per a la capella 245 ll. 13 s. Per la cortina de l'entrada de la capella, funda de treure el Crist en processó, capsas, llànties de vidre i manyocs 16 ll. 3 diners.¹⁷ Però, també, el vestuari era important, el 12 de maig de 1804 se li reconeixia un rebut a D. Juan Bigné, de València, per 18 vares de Gante, 37 vares de Ruan blau celest i 9 vares també de Ruan negra. Un altre a Francisco Falcó, mestre sastre, de València, per una estola morada Damasc de 4 de maig d'eixe any. O, fins i tot, el de Manuel Bó, mestre llibreter, de València, per enquadrar un Missal gran i compondre un altre gran i un altre menut, i afegir el cànon i misses al segon. Altres mestres d'oficis que intervingueren en la construcció i decoració de l'església i la capella, registrats són:

- Gabriel Hernando, mestre d'obra, que va compondre la llanterna i el remat del campanar.

- Francisco Ortiz, obrer, teulada de l'església i casa del vicari, propietat de la mateixa.

- Bautista Ripoll, cerer, per cera que empraren perquè es netejaren les sepultures, o siga, per donar llum.

- Francisco Gorrita, soguer, per cordes per a les campanes.

- Juan Barceló, fuster, que compondrà l'altar de la Concepció, i més coses.

¹⁶ Corrado Giaquinto (1703-65) pintor napolità que va ser alumne de Solimena fins 1725, any que va anar a Roma i començà a treballar a les ordres de Conca, qui també havia estat alumne de Solimena. Amb Conca va treballar a Roma i Torí, i el 1740 va ser elegit membre de l'Acadèmia de Sant Lluç de Roma, de la qual va ser president el 1750. El 1752 se l'invita perquè succeïra a Amigoni a Madrid com a pintor de la Cort. Arribà el 1753 i va ser nomenat director de l'Acadèmia; però el 1761 Carles III va cridar Mengs a Madrid, i Giaquinto, l'estil del qual rococó napolità era l'antítesi de l'estil neoclàssic de Mengs, no va tardar gens a tornar a Itàlia. Una de les seues obres més importants va ser l'extensa "Natividad de la Virgen" de la catedral de Pisa (1751-52), de la qual encara existeixen diversos esbossos, un d'ells a Oxford (Christ Church). També romanen a Madrid alguns quadres seus, i la National Gallery de Londres té un esbós per a un sostre que hom proposava realitzar en el Palau Reial de Madrid.

Francesco Solimena (1657-1747) va ser el principal pintor napolità del barroc tardà. El 1733 es va dir d'ell que era el pintor més gran del món *según la opinión unánime*. Va formar el seu propi estil basant-se en el de Luca Giordano.

Aquesta cadena de mestres i alumnes explica i ens fa entendre la frase que mossén Francisco Pons va escriure a la plana 141 del llibre de Sant Roc pel I centenari, l'any 1989: «...henos llevado a feliz término en estos días, la restauración de tan hermosa capilla; y, al ver resucitadas tantas bellezas ocultas por el polvo de los años, sentimos vivísimo desaliento al no poder darnos cuenta ni explicar, cómo apareció tanta belleza donde causa verdadera extrañeza hallarla».

¹⁷ Per a una visió d'estil i formal de la Capella del Crist de Sant Roc d'Oliva, vegeu MESTRE PONS, F. (1993) «Capella del SSM. Crist de S. Roc» dins *Aureba*, núms. 3 i 4, Oliva, pp. 15-17 i 16-18.

- Llorenç Chafreón, revocar l'altar de la Concepció.
- Pedro Juan Codoñer, allò esmentat.
- Asencio Balaguer, obrer, compondre sepultura de les Ànimes.
- Juan Alemany de Juan, per nou mesures de cal.
- Josep Monzonís, ferrer, pel ferro per a la pedra de la sepultura.
- Nicolás Baldó, sastre, apedaçar dues casulles.

III. Finançació de la Capella

Ja hem comentat que cap als anys centrals del segle XVIII hi ha un auge econòmic, València renova massivament l'arquitectura templera i això mateix passarà també a Oliva. En 1695 comencen les obres definitives del campanar de Sant Roc, en 1705 comencen les obres del temple nou de Santa Maria, els feligresos del Raval demanen, anys després, permís a l'arquebisbat per construir un nou temple, que els ho denega oficialment el 1756, fins que Santa Maria no fóra acabada, segons es va donar per enterada la Junta d'Electes de Sant Roc de 28 d'octubre d'eixe any. En 1725 s'edifica l'ermita de Sant Vicent Ferrer i a l'any següent es beneix; el 28 de març de 1745 es beneix l'ermita de Santa Anna al castell; el 15 de novembre de 1766 estaven edificant l'ermita dels Sants Antonis i les Clarisses també estan obrant el nou convent,¹⁸ entre l'1 de gener de 1746 i novembre de 1751; el raval l'únic que aconseguiria és alçar-li una Capella al Crist, entre 1725 i 1749, en un temps de vertader remolí urbanístic a la població.

Cal abordar, doncs, les fonts econòmiques que nodriren de possibles aquestes estructures capitals olivanes, que absorbiren, sens dubte, quasi tots els recursos monetaris d'aquella societat.

De la documentació consultada¹⁹ podem extraure que hi havia quatre maneres de finançar les empreses que volgueren mamprendre's: la devocional o almoines, la de vincular les rendes d'alguna propietat a la devoció o benifet a desenvolupar, la líquidesa monetària per la venda d'una producció agrària, i el recolzament d'un patronatge.

Les fórmules jurídiques o legals perquè s'obligaren les parts contractants al pagament de les tasques professionals van ser la *Carta de Gràcia*,²⁰ i els *arriendos*²¹ i les *pòlisses*.²²

D'**almoines** tenim els típics casos de feligresos més o menys benestants, que ocupen els càrrecs de direcció a la parròquia o a l'Ajuntament, que lliuren unes quantitats

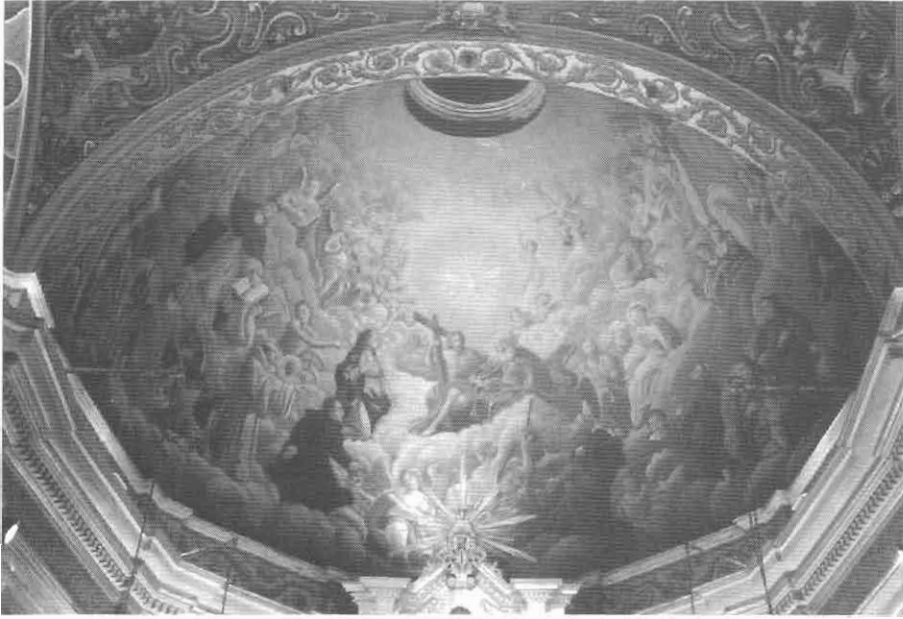
¹⁸ CASTELL BOMBOI, J., PI Y APARICI, J.F., op. cit. Aquest convent és el que arribaria a l'any 1936.

¹⁹ Libro de la Administración de limosnas y presentallas del Santísimo Cristo (1733-1857), sign. H-1.1; i Libro de Fábrica de Sant Roc d'Oliva (1695-1769), sign. H.2.3.a., A.P.S.R.

²⁰ Carta de Gràcia és una clàusula de retrovenda que en determinades ocasions s'incorpora als contractes de compravenda de béns i per la qual el venedor conservava el dret de tornar a poder comprar el bé que havia alienat, en un termini estipulat —o bé a perpetuïtat—, normalment tornant el preu que s'havia obtingut pel mateix. La carta de gràcia pot, a la vegada, ser també objecte de compravenda.

²¹ L'arrendament és un contracte en què una de les parts cedeix l'aprofitament temporal d'una cosa a canvi d'un preu determinat. Els contractes, sovint, duraven entre tres i sis anys, un termini de temps curt que permetia al propietari, en aquest cas a la parròquia de Sant Roc, actualitzar la renda que percebia. A més a més, el preu solia pactar-se en metàl·lic, d'aquesta manera obligava l'arrendatari a vendre la collita en el mercat perquè obtinguera el numerari suficient per fer efectiu el pagament.

²² Pòlissa és la lliurança o instrument en què hom dona ordre de percebre o cobrar alguns diners.

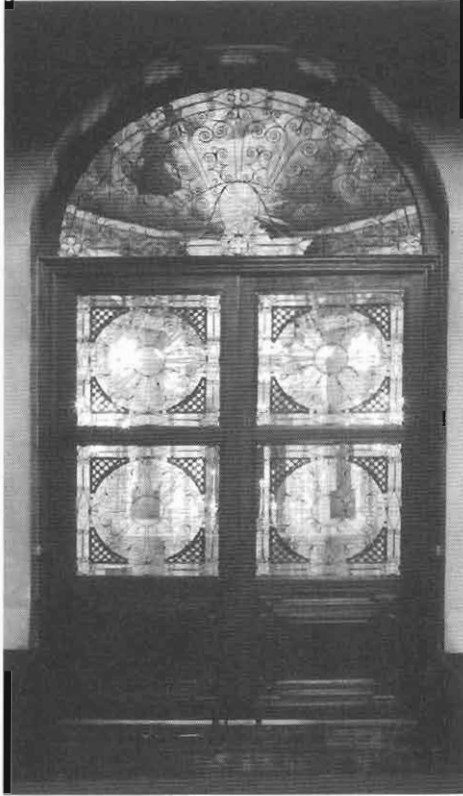

"Fresc de la Glòria" de Llorenç Chafreón

relativament altes i, que sobretot, compleixen el paper de ser els líders, perquè altres devots els imiten. Així Josepa Vilarnau va regalar el 26 de desembre de 1734 tretze lliures, quinze sous i sis diners per mans de Gregori Vilarnau, qui quatre anys abans era regidor de l'Ajuntament. Rosa Savall, en canvi, va optar per donar un anell d'or per valor d'una lliura valenciana i 12 sous. Almoines menors i, a més a més, anònimes eren donades al rector, i aquest, quan es feia arqueig, les presentava conjuntes, com les 68 lliures 7 sous i 7 diners que presentà el rector a l'administració contemporània dels casos esmentats, sots el concepte d'almoines vàries.

De la segona fórmula, les **rendes de les propietats**, tenim l'exemple de Francisco Mestre que, també, cap al 26 de desembre d'eixe any, va donar dues lliures d'una marjal a la partida de *Rebolleda* (sic). Tanmateix aquesta fórmula no era tant altruïsta. Hi hagué casos de particulars de despreniment de béns materials per a finalitats espirituals ben difícils d'executar-se, com el cas de la voluntat de Francisco Álvarez,²³ qui havia ofert per a la imatge del Sant Crist una marjal, valorada en 25 lliures, abans de 1724. En aquest moment parlem, encara, de la imatge i no de la Capella. En eixe mateix any, els manaments que va ordenar el Visitador General, redactats a les fulles 224 per darrere i 225 al recte, ens informen de la voluntat de fer la Capella: la fulla 224 darrere conté l'afer del cementeri i la següent el desig d'Álvarez. Doncs bé, eixe mateix manament ordenava al rector que, com que el nou propietari de la marjal, Andrés Pastor, no respectava la voluntat d'Álvarez de pagar les 25 lliures de la taxació, el rector havia de dirigir-se a les autoritats civils perquè, per via judicial, instaren el feli-

²³ Mossén Francisco Pons barreja els dos casos exposats ací, en el llibre del centenari del temple de Sant Roc. Oliva, 1989, en escriure a la pàgina 151 «*Don Francisco Mestre 25 libras, precio de una amarjal, partida Rebolleta, que dió Francisco Álvarez para la Obra*».

Porta d'accés a la capella

de les monedes corrents contemporànies; ens limitarem a referenciar diferents preus, en distintes cronologies, per testimoniar la importància d'aquesta font i deixar plantejat aquest tema per a un altre treball.

El 1716 el rector Melchor Sevilla escrivia que els valors que corrien d'una unça de seda fina era de 30 rals valencians cada lliura i de 36, als que s'havia de deduir les despeses de filar, recollir, pesar i la llenya.

El 1765 la seda es pagava a 14 rals valencians l'unça. El 1771 va estar en 6 lliures i 6 unces a raó de 35 rals i mig valencians cada lliura i va importar eixe any la seda 23 lliures 1 sou i 6 diners, i deduiren 6 sous de replegar-la, filar i pesar, restant 22 lliures, 15 sous i 6 diners.

Per mesurar si la renda era suficient per a les necessitats constructives de la Capella, ens fixarem, com a exemple, que el 1774 se li pagaren al mestre Francisco Hernando 5

grés a complir la donació. Entre els manaments del visitador de l'any 1733, any vertader del començament de la Capella, encara es tractava el problema que estava protagonitzant el tal Pastor.

Els problemes constructius i de manteniment del temple eren tants que es compraren terres, a carta de gràcia, i s'augmentaren els arrendaments, per tenir liquidesa monetària. Un capítol important del *Llibre de l'Administració de les almoines i presentalles del Santíssim Crist* són les fulles que capbreven²⁴ les terres que es compraren i arrendaren, organitzades pels feligresos.²⁵

El sistema més ordinari i constant fou la **venda de les collites**. Bàsicament va estar la venda de la seda fina i l'aldúcar,²⁶ tal i com deduïm de comprovar la seua relació citada en tots els càrrecs registrats pels rectors des de 1734.

No és objecte d'aquest article fer ara un estudi econòmic del valor i preus de les collites, ni de la inflació i deflació

²⁴ Capbreu és el llibre registre d'escriptures o bé breus resums de les mateixes referides a la percepció dels drets de leus, benefets, entitats civils, corporacions, consells o viles. Especialment confeccionat com a repertori dels censos, comptes, rendes, emfiteüsi, convenis o tributacions de qualsevol mena.

²⁵ Francisco Morera. Francisco Escrivà de Francisco. Dr. Joseph Llorca, Jayme Torres, Antonio Peris. Joseph Laos. Vicenta Miñana vídua de Francisco Ferrer.

²⁶ Adúcar: de l'àrab ad-dukar, la seda basta. Seda que envolta exteriorment el capoll del cuc de seda, i la qual és sempre més basta. També es coneix com capoll ocal, seda ocal, el format de dos o més cucs de seda junts.

ll. 3 s. 4 d., per fer les boques de les sepultures del Sant Crist i altres reparaments de la mateixa, a la vegada aquest mestre hauria de pagar al seu oficial i peó. No era una renda molt estibada, quasi una quarta part, com veiem, se'n podia anar a cobrir una despesa concreta de totes les necessàries d'un any.

Bautista Morera, en qualitat d'hereu del rector Herman —mort el 1761—, per ser la seua muller, Maria Inés Pérez, neboda de l'esmentat mossén, informava a la Junta d'Electes el 25 de novembre de 1764 que els diners dipositats a l'arca, i que es custodiaven a la casa de Bautista Ripoll —pràctica devocional, que no professional, del moment—, eren 114 lliures dels quatre anys compresos entre 1757 i 1760. Aquest feligrés no diu quants diners són per any, però si dividim les lliures pels anys ens n'ix una mitja de 27 lliures cada any, quantitat bastant semblant a la real de 1771.

Arran de la mort del rector Josef Terol el 29 de maig de 1804 hom va realitzar una pesquisa per esbrinar com es va vendre la seda fina i l'aldúcar, que va estar a 25 rals la lliura la primera i a 20 lliures la segona respectivament, i es va advertir, literàriament, pels auditors que: «... falleció... entre las nueve y las diez de la noche y que no se habían hallado notas entre sus escritos de las relaciones económicas a excepción de los hechos entre 1790 y 1800... 10 barchillas de panizo y 3 celemines a razón de 15 s. la barchilla».

Junt a la seda hi hagué altres collites que nodriren l'administració econòmica del moment. El 5 de juliol de 1699 Gregori Vilarnau i Miquel Llazer, ambdós electes, acceptaren 21 lliures 13 sous i 4 diners, per 40 barcelles²⁷ de blat per a ingressar en la comptabilitat per fer l'altar de la Puríssima Concepció, que es començà per Sant Joan d'eixe any. Administració que duien el Dr. Tomàs Ruiz de Climent, rector, i els jurats Silvestre Fuster, Francisco Vives i Josep Savall.

Aquesta administració, també, va acaptar diners de la venda de la pansa. Tres quintars i mig. El quintar pagat a isards era 1 ll. i 18 s., va ser 6 ll. 9 s. A més a més, de la venda de les garrofes, 35 arroves en 14 de setembre de 1699 anaven a raó de 2 ll. 1 s.; en tragneren 3 ll. 12 s. 11 d.

Tanmateix els descàrrecs de les despeses eren fortes per als ingressos: Hom gastà entre l'obrer i el manobre, guix i rajoles, perquè pintara el retaule de la Puríssima i altres apedaçaments de la capella 6 ll. 6 s. 6 d. A Jaume, l'escultor, pel marc del frontal (8 ll.) del retaule al nínxol 62 ll., més dues estrenes (64 lliures), total aquest artesà va cobrar 72 lliures. I, finalment, a Donís Vidal, pintor de València, pel quadre del nínxol de la Puríssima, amb rebut de 21 de novembre de 1702, 15 lliures 8 sous.

En agost de 1763 tenim relacionat que el cafís²⁸ de blat valia 8 lliures valencianes. El 19 d'octubre de 1771 es va vendre una barcella de forment i mig *celemín*²⁹ per 14 sous 1 diner.

Sobre la quarta manera, aquella que fa referència a algun **patronatge**, cal dir que la Capella no és obra directa d'una família noble o rica que es fa càrrec d'eregir-la i decorar-la, com en altres èpoques i ciutats va estar força comú. És una obra col·lectiva de la feligresia de Sant Roc, i l'únic llinatge que podia haver exercit de patró, i que ho

²⁷ Barcella és la unitat bàsica en les mesures de capacitat per a àrils, equivalia a 16'60 litres a Castelló de la Plana i a 16'75 a València ciutat.

²⁸ Cafís és el múltiple de la barcella, compost de 12 barcelles.

²⁹ Celemín o almut és el submúltiple del cafís, la barcella estava en la proporció 1:4.

era de tota l'església de Santa Maria, i propietària en tots els ordres de la vida —quotidians, civils, legals, jurídics, econòmics, militars— dels habitants d'Oliva, com era la comtal, en aqueixos moments els ducs de Gandia; es limitaren a donar una paupèrrima ajuda, perquè va ser l'única que donaren, encara que la xifra va ser alta; de 150 lliures per a l'obra l'any 1745.

De les fórmules jurídiques, la que sovint empraren va estar la pòlissa. El 26 de desembre de 1734 registraven al llibre d'administració els de la junta que el rector Herman havia signat 22 pòlisses. El 20 de febrer de 1736 n'eren 56.

Amb pòlissa —del 17 de novembre de 1745— es va pagar als dauradors Bartolomé Juanina i Juan Belando les 1385 lliures que costà daurar el retaule i la Capella, així com altres tasques amb els seus honoraris corresponents.³⁰

En conseqüència, l'economia sant-roquera era molt ajustada o deficitària, i les necessitats a cobrir moltes i constants. Per exemple, el manteniment de la mateixa Capella: «*A últimos de 1764 y primeros de 1765. Se hizo el atambor o albañar para impedir que el agua entrase en la capilla del Sto. Cristo. Se levantó la pared del cementerio y se hizo la cruz de piedra*». O «*día 31 de octubre de dicho año entregué a Pedro Juan Codoñer dorador de Gandía por las diez y seis virollas plateadas, que sirven de adorno en el altar del Sto. Christo, esto quatro grandes y doce más pequeñas...*» O, «*día 28 de junio... Se determinó hacer un guión para salir por las calles rezando el rosario*».

En la reunió de la Junta d'Electes de 26 de desembre de 1734 acordaren dur la comptabilitat tant de la imatge com la de l'obra de la Capella, però indicant les quantitats per separat, per a major claredat, com ja hem dit.

L'administració de 1782³¹ comptabilitzà les dels anys 1772, 1774 i 1778; en la seua pròpia de l'any —20 d'octubre— indicaren que donaven permís per treure 80 lliures del fons de la Capella per a les obres en l'església, en casa de l'escolà i abadia.

Per acabar el quadre de la difícil economia parroquial direm que la gestió no va ser anualment duta al dia. Els administradors de l'any 1789 actualitzaren els endarreriments des de l'any 79 fins a eixe mateix i, a més a més, aclariren que eren diners dels responsables electes de l'any 1756!

IV. El paper social de la Capella

Ja hem comentat que la Junta de 26 de desembre de 1734 acordava dur la comptabilitat diferenciada, però unida, de la imatge del Crist i l'obra de la seua Capella. També que en més d'una ocasió els administradors permeteren que del fons de la Capella es traqueren diners per a les necessitats arquitectòniques o decoratives de la resta del temple.

³⁰ «30 l. a los mismos doradores por dorar la llave y colgantes de las medias naranjas, en virtud de otra póliza»; «Por otra póliza de 107 l. 5 s. se pagó el importe de los andamios de dorar la capilla»; «7 de febrero de 1749 se pagó 87 l. a los doradores de la capilla, 90 l. por 4 frontales de la misma y poner los cristales al nicho»; «Cargo de 5 l. a Lorenzo Chafreón pintor por revocar el quadro de la concepción, póliza de 14 de julio de 1735»; «6 libras a Pedro Juan Codoñer, maestro pintor, por la revocación de las imágenes de Nra. Sra. Dolores y San Juan que están en el retablo nuevo del Sto. Xto. póliza 30 de noviembre de 1735».

³¹ La composaven el rector Josep Bonet, Francisco Llidó regidor, Vicent Llorca electe i Pablo Pi, síndic de la parròquia.

També hem dit que tota aquesta construcció satisfieia les aspiracions devocionals dels feligresos i els jerarques eclesiàstics del segle XVIII. Tanmateix, la verdadera vessant social que acompleix la Capella és la de minvar certs problemes humans des de la seua economia.

I igualment que ara mateix Càritas exerceix un paper fonamental en la societat industrial i d'oci de final del mil·lenni, el 28 d'octubre de 1770 tenim la primera relació documental sobre la comptabilitat que l'arca de la Capella registra com *las mesadas*.

A la fi d'aquest segle l'estatus social dels individus ha augmentat tant, l'eficiència mèdica ha minvat tant la mortalitat infantil, que la figura dels germans de llet es constrenyís a una dada cultural o a un succeït dels nostres pares i iaïos.

Las mesadas fan referència als mesos de la lactància que tot infant necessitava practicar només nàixer. La pobresa, semblava, tant extensa, que en la data esmentada la Junta d'Electes va determinar que «*de la limosna del St. Christo se pagassen las mesadas de la leche de algunas criaturas pobres, hasta que venga el Sr. Arzobispo y de providencia sobre ello*». Així, i com a exemple d'un bon tall de casos —són dues fulles per davant i per darrere—, el dia vint-i-sis de novembre donaren 10 rals valencians a Maria Antonia Pont, muller d'Ignasi Sanz, per la mesada de llet del fill de Vicent Ots, aquesta Pont era, doncs, la mare de llet.

La Capella sempre ha estat al servei dels parroquians, i els feligresos de Sant Roc s'han desviscut pel seu Crist. Aquesta és l'única raó que justifica perquè atresora una església pobra, enclavada a un barri pobre, tanta bellesa de detalls en un conjunt tan harmoniós.

I les característiques urbanístiques del barri són eixes, la pobresa i la unió dels parroquians. L'obra és del total d'eixa població. Un precedent d'abordar una obra de gran envergadura per tots els sant-roquers, va ser la construcció del campanar el 1695, són claríssims, al respecte, els acords segon, tercer i quart que es prengueren per la Junta de Fàbrica convocada el 2 d'abril de 1695:

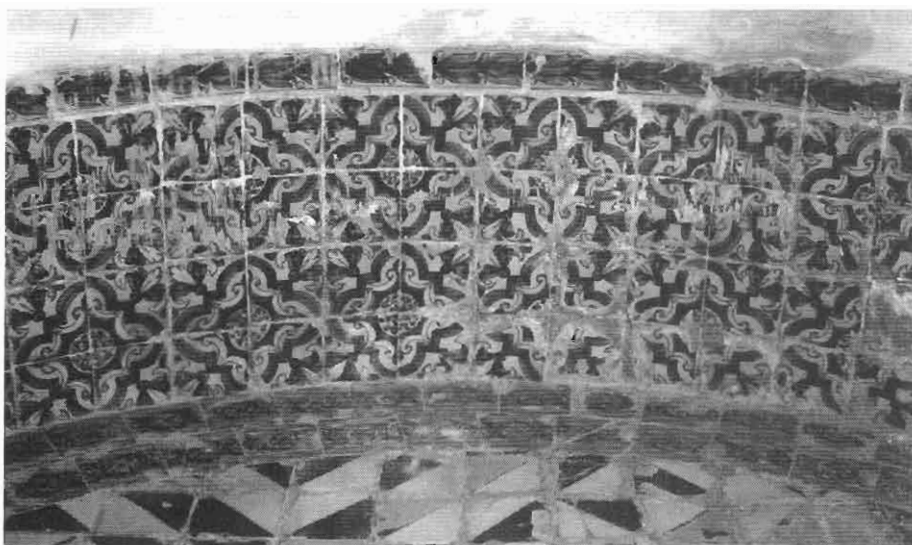
«II. It. que pera dit efecte, es acaptara una bolta cada setmana pera la Fàbrica del Campanar, y que tots los parrochians sien obligats a contribuir un diner lo menys cada setmana.

III. It. que pera que es fasa en menys cost y en menys gasto, tots los parrochians sien obligats a servir als mestres o mestre que obrarà dit Campanar; y açò sia per tanda.

IV. It. que tots los parrochians sien obligats a acudir aón seràn convocats pera fer xara y altres coses consermens a la machor conveniència de la Fàbrica de dit Campanar, y que el Rector y elets nomenen esquadres per los Barrios de dita Parroquia».

Gràcies als nomenaments d'esquadres pels barris, podem comprovar l'àrea urbanística, de les darrerries del segle XVII, tot i que no hi ha plànols, se'n podrien alçar a partir dels carrers registrats. Ens ratifiquem en la pobresa, aquesta vegada, del nombre de vies públiques,³² i exaltem, si més podem, com el rococó napolità i els ordres de

³² Els carrers eren: Serrans, Mur, Sant Jordi, Raconet, Barranc, Tendes, Moreres, Abram, Pateres o de Camacho, Placeta de Ganguis, de P. Moreno, de la Font, de G. Vidal, Empedrat. Vg Llibre de Fàbrica, full 177, A.P.S.R., i també DOMÍNGUEZ, J.M^a. PONS MONCJO, F., op. cit., p. 123.

Sòcol del trassagari de la capella. de ceràmica amb motius florals i geomètrics

Vignola, rotunds, destacaven i senyorejaven, des de tots els punts cardinals, el raval d'Oliva.

V. Conclusions

Cal superar la mentalitat reduïda, que tracta la Capella del Santíssim Crist com una obra meravellosa en un poble aïllat de l'antic Regne de València. Els protagonistes de l'obra, tot el raval, construïren una arquitectura de primer ordre en l'art nacional del moment.

És una obra de primera línia, que participa dels estils i maneres d'aparellar i decorar com estava fent-se a qualsevol capital espanyola i estrangera d'importància.

Participa, i és dins, del programa global de l'arquebisbe Mayoral, de renovar les fàbriques dels temples valencians, segons els corrents artístics més importants contemporanis i amb els missatges ideològics, religiosos, que la jerarquia catòlica pretenia reafirmar i desenvolupar.

VI. Apèndix documental

Malauradament no es guarda entre els fons de l'Arxiu Parroquial de Sant Roc el document directe que manifeste la voluntat de fer-li a la imatge del Sant Crist una Capella. Sempre s'ha donat en la bibliografia³³ sant-roquera, com a document creador d'aquesta arquitectura, el manament del Visitador General de 1724, escrit en la fulla 224 per darrere, que no és altra cosa que manar que desapareguen dues moreres d'un

³³ DOMÍNGUEZ, J.Mº. PONS MONCHO, F., op. cit.

cementeri parroquial, no perquè s'haja de fer la capella allí, sinó perquè no pot haver arbre, ni flor ni fruit en un espai piadós, segons les constitucions sinodals dels arquebisbes Urbina i Rocabertí.

Hem emprat l'adjectiu indeterminat *un* per al cementeri, perquè, tal i com escriu el doctor Tomàs Barceló al marge del manament, protestant perquè el Visitador l'havia marmolat per l'existència de les moreres, no soterraven allí, sinó que era un terreny que, amb els segles, s'havia comprat i afegit. Per tant, de la lectura de la nota de protesta deduíem que si la construcció de la capella emana de la voluntat de la jerarquia arquebisbal de València, el manament és anterior a aquest, i aquesta possibilitat està descartada, ja que la Visita Pastoral immediatament anterior és la de 1699, amb el seu ordinal 22, mentre que la nostra és la 23, per tant no n'hem perdut cap; si naix de la voluntat del rector Barceló o d'algun grup de feligresos allò més lògic és redactar l'acord de la Junta d'Electes de la parròquia de Sant Roc, que sí es va fer en el document que coneixem com *Libro de la Administración de limosnas y presentallas del Santísimo Cristo* (1733-1857), quan el rector Herman reuneix els electes i els comunica la decisió de dur endavant la construcció i creen la comptabilitat, burocràcia que no s'ha dut abans, perquè en un document més general com el *Llibre de Fàbrica y Obrieres de la Parrochia del Gloríós Sant Roch del Raval de Oliva* (1695-1769) tampoc no es contempla; i finalment, cap la possibilitat, que en el seu dia sí que haguera existit i després de tres segles haguera desaparegut, com part de la documentació parroquial, després de la guerra civil de 1936-39, cosa que dubtem per l'esperit de la voluntat d'Herman,³⁴ i per l'absència de referències en el llibre de Fàbrica esmentat.

Document marginal sobre el cementeri

1724, novembre 21. Sant Roch d'Oliva

1726, octubre. Sant Roch d'Oliva

«El lugar donde estaban las dos moreras, era addición al sementerio, en cuyo sitio no se enterrava: y estaban allí desde que se compró aquel pedazo de secano: que no permanecerian allí haziendo la Capilla al Santo Christo: que se efectuó su principio antes de venir el mandato.»³⁵ y arrancadas dichas moreras todo esto dixe al secretario...»

Visita Pastoral núm 23, fulla 224 per darrere.

³⁴ A qui de debò s'ha d'atribuir l'erecció d'aquesta obra singular, per la seua activitat metòdica i zel pastoral, encara que la idea fóra de Barceló, segons l'epitafi de la seua làpida sepulcral: *«hic jacet Doctor Thomas Barceló, huic Capellae additissimus...»*. Aquí jau el doctor Tomàs Barceló, d'aquesta capella molt addicte...

³⁵ El subratllat és nostre per a indicar al lector que abans d'aquest manament ja s'havia donat començament a la Capella, si no arquitectònicament sí econòmicament, amb l'acceptació de fons. El 24 de juliol de 1733 ja mort el rector, el seu germà i vicari Vicent Barceló presentava els comptes a la Junta d'Electes del rector Juan Bautista Herman. La frase subratllada també pot voler dir —i crec que és la interpretació encertada— que després de la inspecció —això és, la Visita Pastoral— començaria la Capella i la rebaçada de les moreres, abans que s'escrigueren els manaments de l'any 1724, ja que el visitador havia de tornar a la ciutat de València i allí redactar-los, açò ajornava la recepció dels mateixos pel rector. En el nostre cas arribaren l'octubre de 1726 i per això Barceló es queixa del manament, donat que ja l'havia obeït, ja s'havia fet, és el *«todo esto dixe al secretario»*.

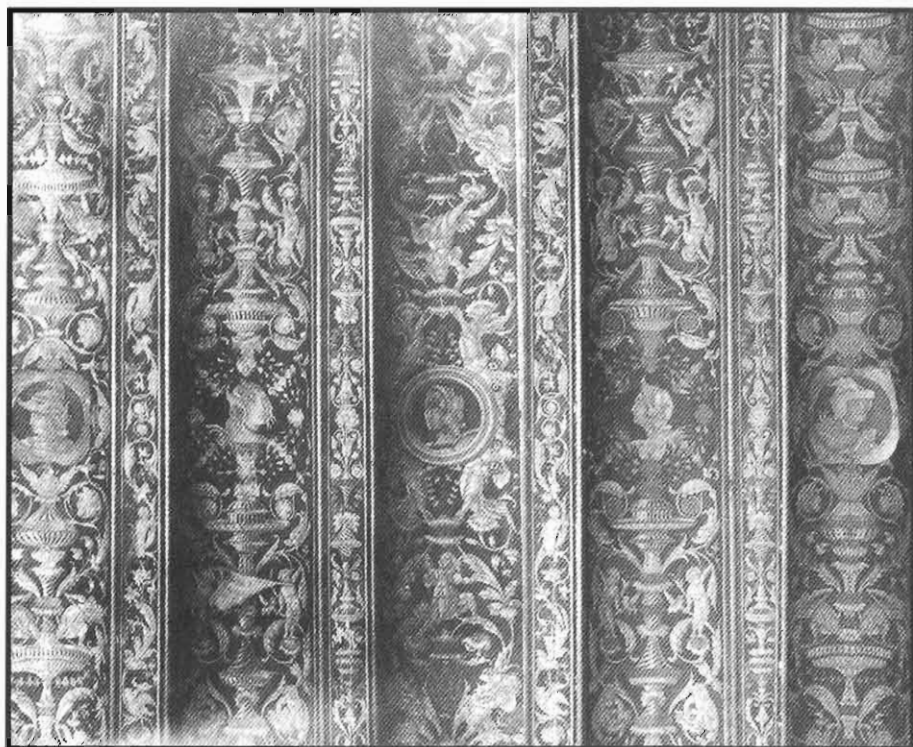
BIBLIOGRAFIA

- ALDANA FERNÁNDEZ, S. (1970) *Guía abreviada de artistas valencianos*, València.
- BÉRCHÉZ, J. (1990) «Cultura artística: Entre la tradició i la novetat» dins *Història del País Valencià. L'Època Borbònica fins a la Crisi de l'Antic Règim*, València: Ed. 62, volum IV, pp 335-343.
- CASTELL BOMBOÍ, J., PI Y APARICI, J.F. (1999) *Aproximación histórica al convento de la visitación de Santa Isabel a Nuestra Señora de las Clarisas Descalzas de Oliva. 1564-1998*. © dels autors, amb el patrocini de l'Ajuntament d'Oliva, 1999.
- ORELLANA, M.A. (1800) *Biografía pictórica valentina*, València.
- RUIZ DE LIHORI, J.V. (1897) *Diccionarios de artistas valencianos*, València: Imp. Doménech.

JOAN FRANCESC PI I APARICI

Nascut a Oliva. Arxiver de Sueca

Director de les Jornades Internacionals d'Història dels Centelles i el Comtat d'Oliva

Recull documental

Criteris de transcripció

1. S'ha respectat l'ortografia original dels textos.
2. S'han regularitzat les grafies v/u, i/j segons la llengua moderna.
3. S'han puntuat i accentuat els textos d'acord amb la llengua moderna.
4. S'han reproduït en cursiva els fragments escrits en llatí.
5. S'han indicat, entre claudàtors, la posició original del text i el número de full.
6. S'han remarcat amb punts suspensius les parts incompletes del text.
7. S'han assenyalat amb signes d'interrogació les paraules dubtoses i il·legibles.

La transcripció ha estat a cura de Manuel Martí (I, II, III, V, VI, VII) i Josep Sanchis (IV).
Agraïm a Vicent Josep Escartí les orientacions que ens ha donat a l'hora de realitzar la transcripció d'aquests texts.

Article de Josep Maria Vidal aparegut al número XI de *PATRIA CHICA*.
Semanario científico, literario y de información agrícola, el 19 de març de 1932
 (pp 1-2)

EL PALACIO DE LOS CONDES DE OLIVA

A causa de las filtraciones de las últimas lluvias, en la noche del 19 de Enero último, se derrumbaron con gran estrépito parte de los pisos principal y segundo del ala oeste del Palacio que fué mansión de los Condes de Oliva. Por ser en la actualidad Monumento Arquitectónico Artístico fueron elevados a la superioridad los precedentes informes y el 29 del pasado mes estuvo en esta el Arquitecto de la Diputación provincial D. Luis Albert y dos Ayudantes Peritos Aparejadores de obras para que, visto el estado del inmueble, dictaminasen lo que se debía hacer. No se ha hecho público aún el informe, más resulte de ello lo que fuere, una restauración es de todo punto imposible y regularmente se impondrá la demolición de lo que amenaza ruína, que es todo el edificio.

Lo anteriormente expuesto y algunas notas que se nos han interesado sobre nuestro Palacio próximo a desaparecer, nos han inducido a emborronar unas cuartillas que, cuanto menos, puedan servir de epitafio a la losa funeraria del recinto que por espacio de varias centurias fué ejecutoria viva de nuestras gestas gloriosas.

A pesar de las burlas de un siglo positivista, la Arqueología es objeto de la pasión de muchos y llega a oprimirse el ánimo y a dominar la indignación, cuando un edificio, del valor artístico e histórico del palacio de los Condes de Oliva, es desmantelado, vendido al extranjero por precio tan mezquino, que ni aún la excusa de la ambición puede aducirse como argu-

mento justificante, y si sólo el punible abandono parece la causa única de los hechos que desgraciadamente lamentamos con gran frecuencia en nuestro país. ¡Ojalá esta información levante los ánimos algún tanto decaídos, y si acaso en esta ocasión sólo sirven estas líneas para patentizar nuestra negligencia, si el propósito de enmienda surge oportuna y enérgicamente y perdura, todo por bien empleado sea en pro de las Bellas-Artes y de la Historia.

Ahora bien: Si para conocer a un artista se necesita apreciar el ambiente de su siglo, para saborear mejor una producción del arte precisa estar iniciado en su origen y en sus secretos. Describámosla ligeramente.

Desde donde se mire nuestra ciudad se la ve dominada por el Palacio de sus Condes por levantarse éste en la parte alta, como para probar al observador cumplidamente el imperio señorial de la ilustre familia de los Centelles, cuyo origen radica en la antigua Borgoña que actualmente comprende a la mayor parte de los departamentos de la Costa de Oro, de Saona y Loira en Francia desde donde vinieron a Cataluña con Carlomagno; y habiendo sido Don Francisco Gilibert de Centelles Camarlengo de Alfonso el Magnánimo, sus servicios y la intimidad del cargo dieron por resultado la concesión a su favor del feudo de Oliva (1449), que más tarde, por enlace matrimonial de la única heredera la condesa Magdalena (1572) se unió la casa de Oliva con la de Borja, y en 1778, por idéntica causa con la de Osuna⁽¹⁾.

El Rey Don Jaime I mandó edificar dos Torres, una para guarda de mar y otra de tierra; la primera, conocida por la «torre de Piles», sita en el término de dicho pueblo, se puede admirar aún; la segunda, en sus primitivos tiempos, se llamaba «Torre Maestral» y posteriormente «Torre del homenaje»,⁽²⁾ se levantaba en el solar que hoy ocupan las casas número 18 y 20 de la calle del Palacio y 10, 12 y 14 de la calle de las Torres, tenía una altura de 120 palmos y parte de ella estaba destinada a prisiones⁽³⁾ ya después de ser incorporada al Palacio que se labró para los Condes. Esta Torre fué derruida en 1882 con motivo de la apertura de la calle de Palacio.

El condado de Oliva fué erigido en 1449, y no es de extrañar que desde el momento que Oliva se concede en feudo a su primer Conde, emprendiera éste y continuasen sus sucesores la construcción del respectivo Castillo feudal. Alguna luz aporta a lo escrito dos grandes lápidas que arrancadas (como todo) de su sitio propio se conservan en este palacio; están escritas en versos latinos que reproducimos vertidos al castellano, dicen así:

«D. O. M.

FORTIFICÓ CON MUROS EN OTRO TIEMPO SERAFÍN DE OLIVA, SU SOBRINO FRANCISCO FORTIFICÓ LOS MUROS CON UN ALCANZAR—AQUÉL CON LOS MUROS LA HIZO BELLA; PERO ESTE LA HIZO FORMIDABLE AL ENEMIGO Y LA ASEGURÓ—LAS TORRES Y LAS MURALLAS FUERON ERIGIDAS DESDE LOS CIMIENTOS EL AÑO DE CRISTO DE 1545».

La otra dice así:

«D. O. M.

LA QUE FUÉ TIERRA DE ENEMIGOS FEROCES AL SER PROVISTA DE MUROS—¿QUÉ CERCO PODRÁ TENER ESTANDO FORTIFICADA CON ESTE ALCAZAR?—SON TANTOS MIS MUROS CUANTOS SON MIS HIJOS —¿NO PODRÁS CON RAZÓN LLAMARTE MURLA EL MURO DEL REINO?—GLORIA ES ÉSTA DEL CONDE FRANCISCO QUE ME HA CONSTRUÍDO ÉSTA DEFENSA—PERO DEFENSA ES ÉL SÓLO PARA MI MÁS SEGURA QUE CUALQUIER OTRA—AÑO 1546».

La arquitectura del palacio es ojival, con las modificaciones propias del último período, y su ornamentación interna del gusto renacimiento de la primera época, circunstancia que aumenta el interés por ser precisamente el espacio evolutivo del paso del ojival al Renacimiento de las artes antiguas, cuyo sello vacilante entre las dos arquitecturas está bastante manifiesto.

Cada una de sus dependencias era conocida por su nombre propio, y así vemos que el Conde Don Pedro hace entrega de su testamento «junt a la finestra de la Sala centellada del palau e Castell de Oliva»; Don Francisco recibe al Síndico del Concejo en la «sala Serafina»; Doña Magdalena se despide de los Jurados y Mustafá en el «pasadis de Na Hipólita» al partir para un viaje etc.

En el gran salón cuadrado sobre fondo azul oscuro en el friso se destacan en blanco, negro y oro pinturas que representan ejércitos en marcha, al pie de los

cuales se indican en lengua valenciana su significación.⁽⁴⁾ Es lo único que se puede admirar hoy en día.

La propiedad del edificio fué transfiriéndose de los Centelles a la casa de Gandía y de ésta a los Duques de Osuna que nada les importaba ya el inmueble.

Por escritura del 11 de Enero de 1871 autorizada por D. Pascual Sanz notario de Gandía, vendióse este tesoro arquitectónico por la casa de Osuna a Francisco Just Ibiza por la *respetable* suma de ¡diez mil! pesetas⁽⁵⁾. Y los modernos dueños comenzaron la ignorante y lucrativa destrucción: arrancaron cuanto quisieron adquirir los traficantes de antigüedades; demolieron la gran escalera, construída de ricos mármoles y caladas balaustradas: abrieron calle a través del artístico patio claustral (1885) etc. Pero no pararon aquí las desdichas. A fines del pasado siglo, el particular propietario de la finca la malvendió a un anticuario, que se llevó cuanto pudo en pinturas, puertas, azulejos, etc., y este remató su negocio transfiriendo el inmueble a un noble señor extranjero que derribó galerías, maderas, artesonados, frisos, puertas, zócalos, techumbres, etcétera, a

ciencia y paciencia del Ayuntamiento, pueblo⁽⁶⁾, diputación, comisión de monumentos, reales academias y popular cultura española que miró con la mayor indiferencia la consumación de los despojos de nuestros gloriosos restos artístico-históricos. Las altas techumbres ya emigraron y desde el desmochado torreón angular se pueden contemplar, cual balsas vacías, los numerosos salones de la demolición y algunos techos provisionales que cobijan los almacenes de embalajes de lo que se ha arrancado de nuestro palacio. Lápidas, molduras, blasones, ventanales, chapiteles, columnas, piedras labradas... todo yace amontonado en tierra. Y si en su día no fué expatriado donde se aprecia mejor el valor de estas cosas, fué porque... (¿a quién se lo debemos?) por Real orden del 23 de Julio de 1920 fué declarado Monumento Arquitectónico-Artístico, cuya resolución fué publicada en la «Gaceta» el 2 de Agosto siguiente.

¡Que dura lección para nuestra ignorancia y abandono!

JOSÉ Mª VIDAL, PBRO.

(1) V. PATRIA-CHICA, A. I núm.3.

(2) Cfr. Escolano, «Historia General de Valencia» T. 2º pag. 65.

(3) Del Concejo celebrado el 30 de Julio de 1565. «Proposá lo jurat en Cap que Me Sebastia Catalá gobernador los demanava Omens pera guardar a la porta e portes de la Esglesia la filla de Amelia que para dins la Esglesia, la qual era fogida de la torre de Palacio. E fonch determinat per lo dit Consell que no done Omens pera la dita guarda. pues la vila no es obligada a dites guardes». (Arch. Mun. «Llibre de Consells»).

(4) «Assó es exer.—Assó es los cascadors pera fer camí.—Gendarmes.—Archés.—Platges.—Assó les piques.—Assó son banderes de la gent de peu.—Alabardes.—Espingardes.—Assó les ballestes.—Los carruatges.—Assó es falconet.—Assó la Artillería.—Assó el canó gros de bombardes, etc. etc.

(5) El ayuntamiento que se quedó sin casa por haberse arruinado la suya y pasó de inquilino a la del ilustre Mayáns, bien pudo haber adquirido y restaurado este palacio en vez de edificarse otro propio con más dinero y menos mérito, como lamentó un cronista. (Martínez Aloy).

(6) Algunos compañeros de mi edad que allá por los años 1915 al 18 frecuentábamos el Colegio que a la sazón dirigía Don Salvador Mestre Parra, recordarán aún el polvo procedente del derribo del Palacio que durante dos años tuvimos que deglutir a la fuerza.

II

Ordre Reial apareguda a la *Gaceta de Madrid* (2-VIII-1920) en què el Palau Comtal d'Oliva és declarat Monument Arquitectònic Artístic (Biblioteca Municipal de València, Secció «Nicolau Primitiu»).

Ilmo. Sr.: Vista la moción elevada a este Ministerio por la Comisión de Monumentos históricos y artísticos de Valencia, solicitando sea declarado Monumento artístico el palacio ducal de Osuna, sito en Oliva, e informado por la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, en cumplimiento de la ley de 4 de Marzo de 1915 y Real decreto de 25 de Agosto de 1917, y de conformidad con el referido dictamen,

S.M. el REY (q. D. g.) ha tenido a bien resolver lo siguiente:

1.º Se declara Monumento arquitectónico-artístico, de conformidad con los preceptos consignados en la ley de 4 de Marzo de 1915, el palacio de los Condes de Oliva, sito en la villa de este nombre y conocido por el palacio ducal de Osuna, en Oliva, partido judicial de Gandía, provincia de Valencia, por tratarse de un interesan-

Año CCLIX.—Tomo III. Lunes 2 Agosto 1920. Núm. 215.—Página 423.

DIRECCION ADMINISTRACION
Calle del Carmen, Núm. 29, entresuelo.
Teléfono núm. 26-49

VENTA DE EJEMPLARES
Ministerio de la Gobernación, planta baja
Número suelto, 0,50

GACETA DE MADRID

SUMARIO

Parte oficial

Ministerio de la Gobernación
Real decreto disponiendo cese en el destino de Inspector general de Vigilancia de Barcelona D. Joaquín Sastrón de la Torre.—Página 423.

Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes
Real orden concediendo autorización para constituir la Asociación del Profesorado nacional primario del partido de Chinchón.—Páginas 423 y 424.
Otra nombrando Profesora numeraria de Física, Química e Historia Natural de la Escuela Normal de Maestras de Oriente a doña María del Carmen Alonso y Cortés Domínguez.—Página 424.
Otra disponiendo se amortice la plaza de Catedrático de Geografía e Historia del Instituto de Cuenca, y que la referida enseñanza quede a cargo del Catedrático del mismo Instituto don Manuel Cardenal e Irujoeta.—Página 424.
Otra nombrando Profesora de Labores y Economía doméstica de la Escuela Normal de Maestros de Oriente a doña Concepción Ramón y Amat.—Página 424.
Otra ídem Profesor numerario de Física, Química, Historia Natural y Agricultura, de la Escuela Normal de Maestros de León, a D. David Fernández y Guzmán.—Página 424.
Otra ídem Profesora de Matemáticas de la Escuela Normal de Maestras de Puerto a doña Amaro Gloria Campylus Fernández.—Página 424.
Otra declarando Monumento arquitectónico-artístico el palacio de los Condes de la Oliva sito en la villa de este nombre y conocido por el palacio ducal de Osuna, en Oliva, partido judicial de Gandía, provincia de Valencia.—Página 425.

Otra disponiendo se abonen en concepto de premio de aprecio a los señores que se mencionan las cantidades que se indican, por obras presentadas en la Exposición Nacional de Bellas Artes del corriente año.—Página 425.

Ministerio de Hacienda
Conclusión del pliego de condiciones del concurso convocao para arrendar la fabricación exclusiva de cerillas, y toda clase de fósforos. (Véase la Gaceta del 1.º del actual.—Páginas 425 a 435).

Administración Central
HACIENDA.—Dirección general de la Duda y Clases pasivas.—Señalamientos de pagos y entrega de valores.—Página 435.
Relación de las facturas de presentación al cobro de créditos de Ultramar, en turno preferente, que han de satisfacerse con la Tesorería de este Centro.—Página 436.

tísimo ejemplar de casa solariega del siglo XVI, con importantes elementos decorativos, cuya conservación se impone, inscribiéndose dicho Monumento en el catálogo y registro censual que lleva la Junta Superior de Excavaciones, cuya inscripción se hará con la fecha de esta Real Orden.

2.º Que una vez hecha la anterior declaración e inscripción, la persona o entidad que desee derribar el Monumento catalogado solicitará el oportuno permiso del Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes, sin el cual por ningún concepto podrá llevar a cabo el derribo del todo o parte del edificio, reservándose el Municipio, la Provincia y el Estado, por dicho orden, el derecho de tanteo, en caso de venta total o parcial del Monumento, según prescribe el artículo 2.º de la ley de 4 de Marzo, antes citada.

3.º Que caso de acogerse el propietario del edificio declarado Monumento arquitectónico-artístico a los beneficios que constan en los artículos 4.º al 8.º de dicha ley, antes de resolver, emitirán su informe sobre las tales particulares las Reales Artes de San Fernando y la Junta de Construcciones civiles del Ministerio de Instrucción pública; y

4.º Que de esta Real orden declarando Monumento arquitectónico-artístico el palacio de los Condes de Oliva, sito en dicha villa, de la provincia de Valencia, a los interesados y a la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades.

De Real orden lo digo a V. I. para su conocimiento y efectos. Dios guarde a V. I. muchos años. Madrid, 23 de Julio de 1920.

ESPADA

Señor Director general de Bellas Artes

III

Article de Josep Maria Vidal aparegut al periòdic *La Verdad* (12-2-1931) que analitza la butlla de la plebania de Santa Maria la Major.

LA PLEBANÍA

Uno de los privilegios que, por espacio de cuatro centurias, ha constituido el mayor orgullo de Oliva y la mayor presea de sus blasones, del que hoy (gracias a las leyes desamortizadoras) no queda más que el recuerdo y el nombre fue el concedido por la Santa Sede a nuestros Condes y a Oliva respecto del Reverendo Clero de Santa María, cuyo Cabildo eclesiástico, presidido por su párroco con el título de Plebán, gozaba de todos los derechos, honores, prerrogativas y preeminencias que en la Bula fundacional se le conceden; cuyo estudio va a ser objeto de estas cuartillas.

La citada Bula, en virtud de la cual se extingue y suprime la rectoría de Santa María, extinguiéndose en su lugar la Plebanía, fue expedida a instancias de Don Francisco Gilabert de Centelles tercer Conde de Oliva, por el Papa Paulo III y firmada en Roma el 12 de Abril de 1549. Consérvase este preciado documento escrito en pergamino dentro de un tubo de hojadelata en nuestro archivo parroquial donde hemos podido examinarle con el respeto que infunden el aficionado a esta clase de estudios estos recuerdos y testimonios vivos de los tiempos pasados.

Se nombra por ejecutores de la expresada Bula al Arcediano de Murviedro y al Deán de la Colegiata de Gandía, y se erige e instituye un Plebán por cabeza de todo el reverendo Clero quien llevará aneja la Cura de almas, cuatro hebdomadarios (vicarios semaneros) encargados de ayudar al Plebán en la administración de Sacramentos y cura de almas; y para atender a la mayor esplendidez del culto se crean

asimismo siete beneficios de oficio cuyo cargo lo indican los ambos nombres, eran estos Diácono, Subdiácono, Domero de los Condes (encargados de cantar los martes y viernes de cada semana el Aniversario que se celebraba por estos), dos Sochantres (capistoles), Organista y Subsacristán (capellán de Altar). Se instituye asimismo el derecho de Patronato activo a favor de los Condes de Oliva y el pasivo (derecho de ser premiados) a favor de los hijos de Oliva. La Iglesia de Santa María, en virtud de la expresada Bula, percibía los derechos primiciales de la antigua Baronía de Rebollet y Condado de Oliva, teniendo obligación ésta de subvencionar por el cargo de la Cura de almas que en los respectivos lugares ejercían: al Vicario de Fuente-Encarroz con 40 libras, a los Curas de Potrías y Rafelcofer con 45 a cada uno, y al cura de San Roque de ésta con 10 libras asimismo pagaderas todas de los fondos de primicia. El Cabildo (compuesto del Plebán presidente, un Vicario temporal amovible «*ad triennium*», los siete beneficios dichos, más trece beneficios colativo-familiares) se regía por sus constituciones peculiares emanadas del espíritu y la letra de la expresada Bula fundacional, aprobadas luego por los Arzobispos Rocabertí y Urbina, y confirmadas posteriormente (1774) por Don Andrés Mayoral.

Todos los expresados privilegios subsistieron intangibles hasta 1837. La ley del 29 de julio del referido año llevó el despojo hasta la incautación por el Gobierno en concepto de BIENES NACIONALES de todas las propiedades, derechos y acciones sobre predios que tuviera el clero secular cualquiera que fuese su origen,

nombre y la aplicación para la cual hubiesen sido donadas, compradas o adquiridas, ordenadas que se enajenasen por sextas partes en los primeros seis años a partir de 1840. (Confirma nuestro Archivo Municipal).

El Gobierno, al incautarse de los bienes del clero, señaló a cada uno la dotación siguiente, que empezó a regir a partir de 1840: al Plebán 6000 reales, al Vicario 2250 reales, y a cada uno de los Beneficiados 1403 reales y 17 maravedises (esta última dotación amortizable por muerte o renuncia de sus poseedores). La dotación del Culto (4120 reales) fue subvenida por nuestro Ayuntamiento por medio de un reparto de 1/3 por cien y donativos voluntarios. Este estado de cosas subsistió hasta la promulgación del Concordato, 16 de Marzo de 1851, en virtud del cual se le asigna al Párroco (Plebán) 1750 pesetas, al Vicario 550 pesetas, un Beneficiado (organista) 625 pesetas y para el Culto 1200 con el 16 por ciento de descuento. En el Arreglo Parroquial de 1902 se crea una segunda vicaría y se rebaja la categoría de nuestra parroquia (por si falta algo que expoliar) que antes era de Término, a Ascenso.

A pesar de todas las vicisitudes, subsistía no obstante el Derecho de Patronato que ha venido ejerciendo hasta la última provisión la Casa Ducal de Osuna como Condes de Oliva, pero en virtud de las recientes disposiciones del nuevo Código de Derecho Canónico y Edicto consiguiente

dado por el Arzobispo Salvador y Barrera fecha 22 de Julio de 1918, el expresado derecho (facultad de nombrar) pasa «*jure devolutio*» al Ordinario. Por alguien se ha dicho que hoy no existe el título de Plebán, y que el Curato de Santa María hace tiempo quedó relegado a la simple categoría de los de su clase. Para aclaración de lo dicho, nos interesa hacer constar que no hay disposición alguna canónica, ni pontificia ni diocesana que expresamente derogue la Bula del Papa Paulo III; luego todos los derechos, títulos, prerogativas y cargos que en aquella se conceden e instituyen, permanecen intangibles, aunque accidentalmente en suspenso por las leyes desamortizadoras.

Por otra parte, según el Derecho antiguo y práctica antiquísima de Roma, el título de Plebán se daba al párroco de aquellas Iglesias Matrices de las que habían desmembrado sus filiales (en 1535 fueron desmembradas de nuestra parroquia las Iglesias de Potrías, Rafelcofer y San Roque de ésta, y en el último tercio del siglo XVIII las de Alquería de la Condesa y Fuente Encarroz); por lo tanto, mientras existan estas iglesias desmembradas de nuestra parroquia mayor, subsistirá jurídicamente el título de Plebán de Santa María. Además, para los que la palabra TRADICIÓN significa algo, para los que apreciamos lo NUESTRO, el párroco de Santa María ha sido, es y será siempre «*el nostre Plebà*».

JOSÉ Mº VIDAL, PBRO.

IV

Dos dels documents inèdits sobre la dotació econòmica que els comtes de Centelles lliuren per a la constitució de la plebania d'Oliva.

- L'any 1547, dos abans de l'erecció de la plebania, el comte d'Oliva en fa la dotació de 50 lliures (APSM, sign XI-6)

[F 1] Acte de Dotació fet per lo Nostre Senyor don Ramon de Riusech àlias nomenat Don Francisco Gilabert de Centelles, comte de Oliva de 50 lliures a la iglesia parrochial de Oliva per a la erecció de la Plebania conforme la bulla de Sa Santedat.

[F 2] *Die sexto mensis novembris Anno a nativitate domini M.D.xxxvii*

Illustris dominus Don Raymundus de Riosico alter nominatus don Franciscus Gilabert de Centelles, comes Oliva, volens concordata in dictis benefficiatis dicta ecclesia Oliva adimplere pro complimento distributione quotidianor Plebani hebdomadarios, benefficiator et officialiu ipsius ecclesia gratis donat et dotat, ac donatione et dotatione dicta ecclesia facit in presentia ut publica et autentica persona de quinquaginta libris quollibus anno eidem ecclesia vecenis collectori per solvendis in tribus solutionibus hoc est in primis diebus mentium mady, septembris, et January, quos quidem quinquaginta libras dicitur [?] comes Oliva imponit et assecurat in et super bonis et possessionibus suis; et mandavit michi, notario infrascripto prout de presenti mandat ut publica et autentica persona etc ut [full 2v] faciam presentum publicum donationis et dotationes cum omnibus et singulis clausulis necessariis et oportunis ad omnem utilitate dicta ecclesia et prop redictis etc obligavit etc Actum Oliva.

Testes huius rei sunt Christoforus Hernandez, familiarius dicti [?] Comititis et Ludovicus Miro not. dicta Villa de Oliva habet.

Eadem die et Anno

- Clàusula de la butlla de la plebania

[Full 1] Clàusula del Juspatronat de la Plebania de la iglesia parrochial de Oliva treta de la bulla de sa santedad.

[Full 2] *Nec non Juspatronatus et presentandi huiusmodi personas idoneas hac prima vice excepta de dicto oppido oriundas et alias ut prefertur calificatas ad Plebanatum et hebdomadarias, ac officia huiusmodi quo tris illum, illas, et illa simul vel successive tam ab illorum primera vacatione huiusmodi quam alter quovis modo etiam apud sedem preffatam, etiam ex causa per mutationis aret alter etiam illorum comendis cessantibus si comendatarum unionibus dissolutis si unita fuerint vacare contigerit Raymundo Comiti et eius in comitatu et oppido successoribus preffatis similiter ex nunc prout ex [...] cum dictus Raymundus Comes quinquaginta et nonaginta ac de midiam libras huiusmodi eidem ecclesia de Oliva concesserit et assignaverit ut presmititur et no antea.*

[Afegit apart] Esta clausula esta en la visita de la villa de Oliva del año 1587, y la bulla de la Plebania esta registrada en la visita del año 1620.

Còpia del nomenament d'En Salvador Campos Pons com a plebà d'Oliva (15-11-1904) per la comtessa d'Oliva Na Bernardina Roca de Togores y Téllez de Girón, Roca de Togores, Fernández de Velasco, Centelles Zúñiga.

[Al marge superior dret] J.9,058,196

[Full 1] Doña Bernardina Roca de Togores, y Téllez Girón, Roca de Togores, Fernández de Velasco, Centelles Zúñiga, Condesa de Oliva, patrona del Curato de Stª María de Oliva etc. etc.

Hagándose vacante el curato de la Iglesia parroquial de Stª. María de Oliva y conveniendo proveerle persona idonea y de las buenas circunstancias que se requieren, e informada de que en el Sr. S. Campos Pons se encuentra las exigidas por el Concordato, así como las de virtud, sabiduría y prudencia necesarias para que cumpla con lo que el servicio de Dios y de las almas convenga y descargando en ellas su conciencia y la mía, usando del derecho y facultad que me asisten como patrona única de dicho curato tengo a bien proveerle, como por el presente lo preveo en dicho Sr. D. Salvador Campos Pons a quien doy mi voz y representación en la mejor forma que con derecho pueda y debo para que sea Cura Párroco del referido pueblo de Sta. María de Oliva. Y lleve, goce y perciba todos los frutos y emolumentos que le sean debidos y pertenecieren al Curato con cualquier motivo, a cuyo fin y necesario fuere ruego al Excmo. Sr. Arzobispo de Valencia ó cualquiera otra autoridad eclesiástica quien completa que en virtud de este mi nombramiento, le haga título, colación canónica, institución de dicho curato y le mande poner en posesión, según y en la forma que resulte haberse practicado otras veces en iguales provisiones, amparándole y defendiéndole en él, que yo prometo y juro por Dios n. Señor y una señal de cruz — que para hacerlo no ha intervenido, dolo, fraude, ni especie de simonía y que no lo variaré, ni contrariaré, salvo si el derecho de él dejare de ser defendido por el expresado S. Salvador Campos Pons.

En consecuencia de todo lo anteriormente expuesto mando despachar el presente firmado por el D. Andrés Cid mi secretario.

[Full 2] Madrid, quince de Noviembre de mil novecientos cuatro.

El Secretario

La Condesa de Oliva

Andrés Cid.

VII

Carta de l'escrivà Roc Torregrosa de Piles en què inclou la venda de la casa d'En Gregori Mayans a Pasqual Llidó. Incompleta (Arxiu parroquial de Santa Maria, caixa 31).

Señor mío y mi dueño, en respuesta de lo que usted me insinua de los sentidos que Pasqual Llidó responde de este Reverendo Clero de Oliva impuestos sobre la casa que le vendió el Sr Dn Gregorio Mayans, por Escritura recibida por mí a 3 de Abril 1746 = Digo, que le vendió dicha casa situada en dicha villa en la Calle mayor, que alinda con casa de Dn Antonio Mayans, y por otro lado casa de Francisca Bonet, y por delante con convento de las Monjas, y espaldas casa de Francisco Rubio, por presio de 200 libras con la obligación de responder a los legítimos acreedores, y pagar y quitar dentro de quince años las cargas y [?] de sentidos que son como se sigue: Primo, [...] responder y en su caso redimir [...] de capital de 50 libras pensión [...] dicho Clero impuesto sobre el [...]; Otrosí, por corresponder [...] 10 l a favor de dicho Clero con anua pensión de diez sueldos, impuesto sobre dicha casa. Otrosí, otro sentido de capital de 9 libras y diez sueldos impuesto sobre la misma casa, pensión 9 sueldos 6 dineros, los cuales obs son a favor de dicho Clero, los demas son de diferentes como son.

Otro sentido de capital 16 libras 6 sueldos 8 dineros prosedido resetoría, pensión 16 s 4 d que responde a dicha villa. Otrosí, otro sentido de capital de 60 libras de pensión sesenta sueldos, al convento de las Monjas cupuesto sobre un pedaso de tierra partida de la fuente de Maset, son todos los obs de la venta de la referida casa por el referido presio de 200 l, las que paga en esta forma 145 l 6 s 8 d que de voluntad de dicho vendedor quedan en poder de dicho comprador, para de su quanta y riesgo. [...] los obs arriba dichos, y 35 libras que pagó de [...] y las restantes 19 libras, 13 sueldos 4 dineros que a de [...] día de Sant Juan de Junio 1747, esto [...] custansia de dicha venta, usted me aga el gusto de mandarme en cosas de su servisio. Dios guarde a usted los muchos años que deseo. Piles y Noviembre a 16 de 1757. Su más seguro servidor

[Signat] Roque Torregrosa, Escribano.

